

247.
A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ÉVKÖNYVE

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM

SZERKESZTETTE:

FÖRSTER JENŐ DR.

TÁRSULATI TITKÁR.

1913. ÉVI TAGILLETMÉNY.

SZEPESVÁRA TÖRTÉNETE.

IRTA

BAL JEROMOS

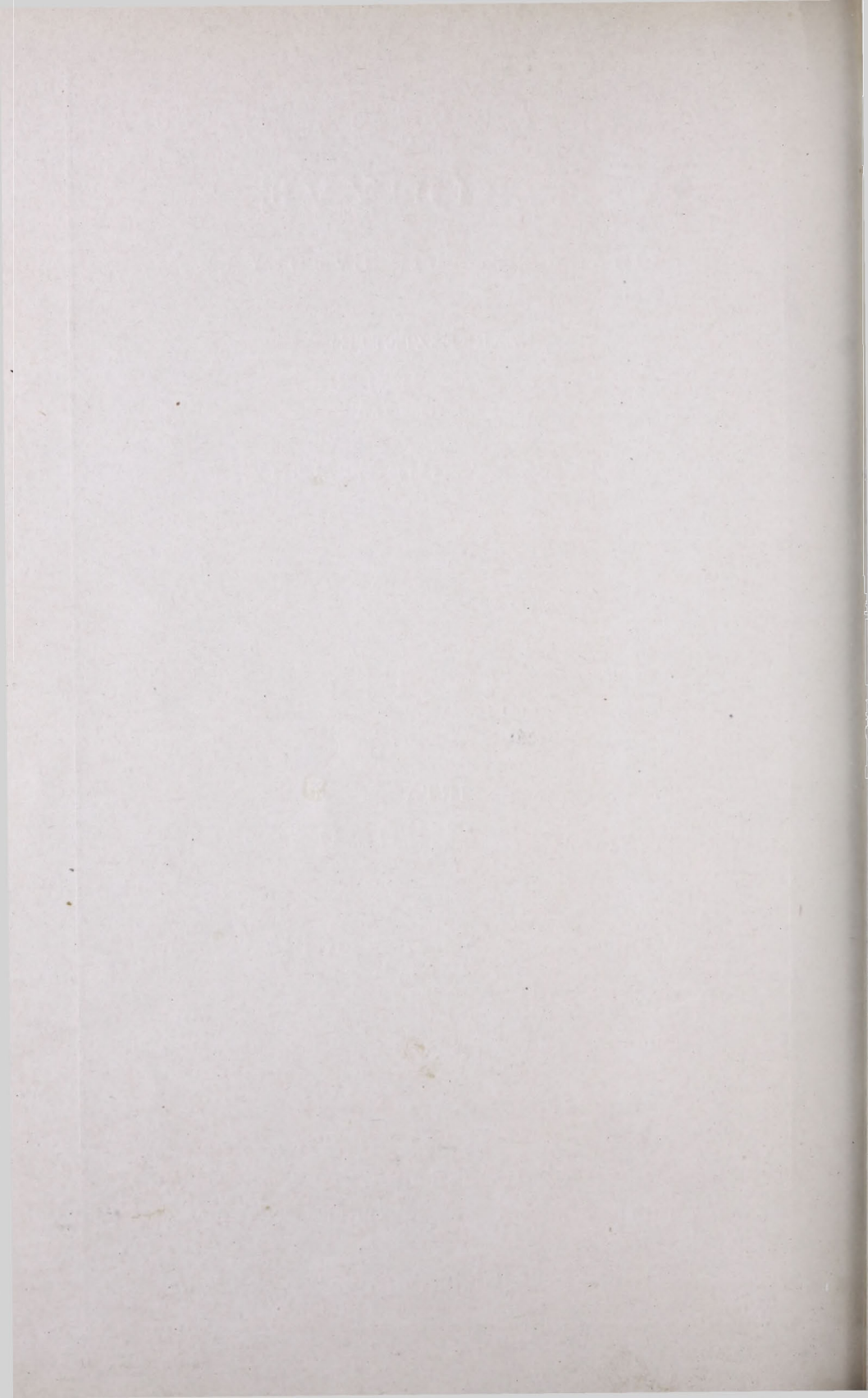
— PÁLYADIJAT NYERT A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI
TÁRSULATTÓL. —

LÖCSE 1914.

KIADJA A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

NYOMATOTT REISS J. T. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN LÖCSÉN.

A SZEPESMEGYEI
TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

SZERKESZTETTE

FÖRSTER JENŐ DR.

TÁRSULATI TITKÁR.

1913-IK ÉVI TAGILLETMÉNY.

LÖCSE 1914.

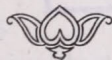
REISS J. T. KÖNYVNYOMÓ INTÉZETE.

SZEPESVÁRA TÖRTÉNETE.

IRTA

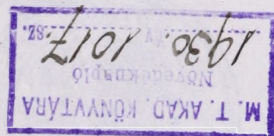
BAL JEROMOS

— PÁLYADÍJAT NYERT A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI
TÁRSULATTÓL. —

LÖCSE 1914.

KIADJA A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

TARTALOM.

I. FEJEZET. A VÁRISPÁNSÁG KORA.

1. Kezdetei.

Oldal

Bevezetés. Források. Első írott adat. Összefügg a vár-
ispánság keletkezésével, mint ennek központja. A lengyel
birtok kérdése. Neve. Nincs köze a német telepeselekhez. A
tatárjáráskor a régi vár elpusztul. Jelenlegi legrégibb építé-
szeti részei a 13. sz. második feléből valók. A tatárjárás
tanulságai

7—16

2. Feladata a várispánság szervezetében.

Az ispán, várnagyok s tisztviselők székhelye. Tartó-
zékai. Allodiális földek, adományok ezekből. Várjobbágyok.
Lándzsások. Várnépek. A terménygazdaság középpontja. Mint
jövendelmi forrást kapiák hercegek. A jövedelmektől részben
elesik. A prépostság és a vár.

16—31

3. Történeti események.

Kún László. Roland. III. Endre. Interregnum. Csák Máté.
Károly Róbert

31—36

4. Átmeneti idők.

A nemesi megye kibontakozása. A vár főleg zászlós-
urak kezén van. Castellanus és vicecastellanus. Udvarbíró. A
megyeegyesülés helye

36—41

5. A husziták és a Thurzók ideiglenes birtoklása

41—43

II. FEJEZET. 6. A SZAPOLYAIK KORA.

Magánvárrá lesz. Tartozékai. Örökös főispánság és gróf-
ság. János király szülőhelye. II. Ulászló ott. Főuri lakás,
építkezések

43—48

III. FEJEZET. A THURZÓK KORA.

7. Kettős adományozás. A XVI. század.

Oldal

Megoszlás. Katzianer beveszi. Átmeneti kapitányok. Ferdinánd kir. Thurzó Eleknek, János kir. Laszky Jeromosnak adományozza. Th. E. a vár ura. János Zsigmond érdekében sikertelen egyezmények. Th. E. halála és zavarok. Scharschkö rablókalandja. Báthory A. és Th. János. Th. Szaniszló, Elek, Szaniszló, Kristóf	49—60
8. A papsághoz és Váraljához való viszony .	60—62
9. A hajduk ostroma 1604—5.	62—64
10. Erdődy Zsuzsanna és az utolsó Thurzók .	64—66

IV. FEJEZET. A CSÁKYAK KORA.

11. Csáky István megszerzi a várat.

Első kísérlet. Az iktatás. Új donatió	66—80
12. Osztzkodások özvegye és fiai között. A vár részei végrendeletében	80—86
13. Egy részének elkobzása. Thököly kora. A kurucok 1683-iki ostroma	87—88
14. Elveszti mint lakás és erődítmény a jelentőségét. Az 1702-iki osztzkodás	88—91
15. A kurucok csellel és alkudozással beveszik 1703-ban	91—93
16. Királyi őrség alatt. A Csákyak visszakapják. Az élet kivonul, tűzvész	94—96

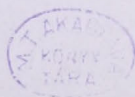
V. FEJEZET. BELSŐ ÉLETE.

17. Szolgálattevők és utasításai. A belső élet rendje	97—104
18. Gazdasági ügyek. Jövedelmek és kiadások .	105—107
19. Belső felszerelés. Ágyuk, hadiszerek, bútorok .	107—110

VI. FEJEZET. 20. A VÁR LEIRÁSA. . . 110—116.

1. KÉP. SZEPESVÁRA ROMJAI DÉL FELŐL

I. FEJEZET.

A VÁRISPÁNSÁG KORA.

1. Kezdetei.

Bevezetés. Források. Első irott adat. Összefügg a várispánság keletkezésével, mint ennek központja. A lengyel birtok kérdése. Neve. Nincs köze a német telepésekhez. A tatárjáráskor a régi vár elpusztúl. Jelenlegi legrégibb építészeti részei a 13. sz. második feléből valók. A tatárjárás tanulságai.

Csak egy-egy romboló villámesapás szakítja meg néha a néma csendet, mely most ott honol, ahol hajdan mint a Szepesség jó részének kormányzási, védelmi és gazdasági gócpontjában, majd mint nagy urak fényes lakóhelyén a pezsgő élet ereje lüktetett. Az emberi képzeletet és érdeklődést váromrok szemlélése különösen izgatja annak kutatására, hogy mi minden történhetett ott hajdanában, amikor a most porladozó várváz még életerős szervezet volt; s tagadhatatlan, hogy a képzelet a regényesség érzetének bizonyos izgalomával várja az érdekesítő események változatos leforgását. De talán ha fantáziánknek némi csalódását idézi is elő az érdekesítő regényes emberi cselekedetek s nagyobbyszerű epizódok nem nagy bősége, vagyis az ott lefolyt történeti élet valósága, kárpotlást nyújt mégis épen ezen való történeti élet kikutatható alakulatainak a szemlélése.

Vizsgálni fogjuk a következőkben azt, hogy mi volt ennek a várnak az eredete, feladata, berendezése, kik éltek s fordultak meg benne, kiknek a kezén ment át s milyen körülmények között s milyen történeti eseményeknek volt koronként színtere.¹⁾

¹⁾ Főbb forrásaink nyomtatásban: 1. Wagner, *Analecta Scepusii* 4 kötet = W.; 2. Bárdossy, *Supplementum* 1 köt. = Bárd.; 3. Schmauck, *Supplementum* 1 köt. = Schm.; levéltárak: 1. Szhh. = a szepesi káp-

Látni fogjuk, hogyan változnak az élet céljai, feltételei s ezek szerint még az ilyen változhatatlannak tetsző épületkolosszus is változtatja képét az élet körülményeihez idomulva.

Aki csak hazánk történetével, különösen pedig egyes vidékek, részek, kisebb egyedek történetével foglalkozik, számot vessen avval, hogy főleg a kezdetek mély homályában csak alig pislogó forrásfényből s későbbi korok útmutatásából visszakövetkeztetve lesz kénytelen némi elfogadható eredményeket felderíteni. Nemcsak az a körülmény nehezíti meg feladatát, hogy régi iratainkat egyrészt nagy elemi s harci csapások és szándékos rongálások elpusztították, hanem az is, hogy kinek is tűnik fel akár nevezetesebb dolognak is a kezdetéről, akár egy vár alapításáról is, írásban megemlékezni, hiszen épen csak a jövő alakít belőle történeti egyéniséget.

Igy vagyunk Szepesvárával is. Hogy ki kezdte építeni s mikor, nem tudjuk. Első nyoma fennmaradt történeti forrásainkban az, amikor IV. Béla királyunk a tatárjárás után 1249-ben helyreállításáról vagy inkább kiépítéséről intézkedik; ezt is szűk szavakban mondja el egy indirekt okirat, amely a szepesi prépostot felhatalmazza, hogy a várban palotát és őrtornyot építsen. Amikor IV. Béla Mátyás prépostnak Almás birtokot újból adományozza, illetőleg II. Endre adományát megerősíti, egyúttal ekképp rendelkezik (W. I. 295.): „ezenfelül alkalmas helyet engedélyezünk Mátyás prépostnak Szepes várunkban (in Castro nostro Scepus), hogy ott tornyot és palotát építsen (turris et palatium), amelynek felépítését, megerősítését és fenntartását az illető magára vállalta, a vár védelmére és az említett egyház hasznára; avval a hozzáadással, hogy az a terület és azok az épületek, amelyeket ott megépít, örök jogon az ővéi és az utána következő prépostokéi legyenek“.

talannak mint hiteleshelynek az iratai; 2. Csl. = a gróf Csáky család levéltára, amely több levéltár anyagából van összeállítva s jelenleg a M. N. Múzeumban van.

Hradszky József a Kárpátgyesület 1883-iki Évkönyvében »Vándorjások a Szepességen« címen a várról becses leírást s történetéhez is adalékokat közöl; u. o. Hradszky Béla mérnök 1871-ben eszközölt helyszíni felmérései alapján készült pontos térkép, melyet függeléként mi is bemutatunk.

Ez az első egyenes adat a várról, mely épen a kiépítéséről emlékszik meg és azért is nagybecsű, mert bizony a várfalak, erődítmények és épületek emeléséről a későbbi korokban hallgatnak forrásaink, úgyhogy ezek korának megállapításánál Wagner egyik állításán kívül, — amely valószínűleg a Szapolyai kor írott forrásaira támaszkodik — csak következtetésekre, összehasonlításokra és tárgyi magyarázatokra vagyunk utalva.

De ha nincs is Szepesváráról egyenes adatunk a tatárjárás előtt, mégis bátran állíthatjuk, hogy ottan ezen esemény előtt is volt valamelyes vár, ha nem is a mostanig fennmaradt fal- és épületrészekből, amelyek kétségtelenül későbbi eredetűek. Előbbeni létezésére abból a körülményből következtethetünk, hogy királyi okleveleink már a tatárjárás előtt is említést tesznek szepesi várispánokról és várispánságról; ha pedig a tatárjárás előtt volt már itten szervezett Árpádok-korabeli várispánság, ennek szervezetéből feltétlenül következik, hogy mint az ispán székhelye s a régi értelemben vett vármegye (várispánság) terménygazdaságának, kormányzásának és védelmének középpontja ez a vár is létezett legyen, amelynek a neve egybeesik a várispánság nevével s amely vár a tatárjárás után továbbra is és kétségtelenül középpontja a szepesi várispánságnak.

Igy Szepesvára őstörténete beleolvad az Árpádkori szepesi várispánság (régí értelemben vett vármegye) s az egész Szepesség őstörténetébe.

A Szepesség régebbi, tatárjárás előtti állapota nehezen tisztázható, nemcsak a források hiányossága miatt, hanem azért is, mert az eddigi forráskiadók és írók nagy buzgósággal szóltak ugyan hozzá e kérdéshez, de sokszor szakismeretek nélkül s azért fejtegetéseikbe félremagyarázások s tévedések csúsztak bele; ezeknek bírálata és tisztázása azonban hosszadalmas kitérésekre vezetne (s így vagyunk sok későbbi kérdéssel is), azért csak álláspontunk jelölésére kell szorítkoznunk.

Az eddig ismert forrásanyagból röviden a következőket lehet megállapítani. A honfoglalás, illetőleg az ősfoglalás az első századokban kétségtelenül kiterjedt a Tátráig (usque ad montem Tatur. — Anonymus). A határ azonban századokon

át nem volt pontosan megállapítva, még pedig azért nem, mert a hegyes és erdős rész, a Táttra és Magura vidéke, Lengyelország felé gazdaságilag ki nem aknázott terület volt (Silva Scepus). Ezen őserdő egyes részeibe hol a magyar, hol a lengyel részről pásztorok és erdőirtók nyomultak elő, sokszor ugyanazon területet hol az egyik, hol a másik fél használta, sokat nem törődtek a határ pontos betartásával, sem pedig megjelölésével az ősvadonban, mert a tulajdonjog kérdésére csak akkor került rá a sor, amikor a föld tulajdonjogi kérdései az ország beljebb eső területein is megállapodtak, ami csak századok leforgása alatt ment végbe, amikor azután a széleket is telepések állandóan megszállják s itt is a régebbi ősfoglaláson alapuló u. n. rablógazdálkodást a rendszeres telepítés és a föld rendszeres megmunkálása s állandó gazdasági kiaknázása váltja fel. Ez az irtási és telepítési folyamat azonban erősen tart még a tatárjárás után is. (Hiszen a határingadozás utolsó hulláma a Táttrában véglegesen csak néhány évvel ezelőtt lett elintézve).

Boguchval poseni lengyel püspök azt állítja, hogy a „castellania de Spissz“ eredetileg Lengyelországhoz tartozott volna s azt Boleszló lengyel király a 12. század elején adta hozományúl egyik leányának, amikor ez Kálmán magyar királynak a fiához (Boriszhoz) feleségül ment.¹⁾ A lengyel történetírók ezt vallják és fogják vallani; kérdés azonban, hogy a 150 évvel később író püspök állítása hiteles-e? Szerintem lehetséges, hogy akkor az ország határán némely részeket Szepesvárához csatoltak; amint kétségtelen, hogy az északi részeken Lubló és Podolin csak 1300 körül lettek véglegesen hazánkhoz csatolva; mert ezek a 13.-ik században még lengyel királyoktól kapnak kiváltságleveleket és a krakói püspökök az esztergomi érsekkel 1333-ig perlekedtek ezen városok egy-

¹⁾ Boguchval, † 1253-ban, ezt írja: Boleslaus filiam suam Colomani Regis Hungarorum filio matrimonialiter copulavit, cui nomine dotis Castellanium de Spisz quout viveret possidendam assignavit — haec — fuit origo dissensionum inter Polonos et Hungaros — Castellania de Spisz a Polonis alienata per Hungaros usque ad praesens fraudulenter detenta occupatur. Így idézi a krakói Czartoryszki levéltár (762. 200 l.) egy 1773-iki irata. — W. I. 25. szerint Spisz Pocutiában is van, a régi Halicsban, esetleg tehát nem a mi Szepesünk; B. azonban a miénket érti.

házi joghatósága miatt, amely per végül az esztergomi érsek javára dőlt el, valószínűleg azért is, mert akkoriban politikailag már kétségtelenül Magyarországhoz tartoztak.¹⁾

A Szepes névre vonatkozólag elfogadhatónak látszik azoknak a véleménye, akik azt etimológiailag egy *scip*, *cip*, *cipus* kelta vagy őszindogermán töre vezetik vissza, amelynek értelme a *fa*, *fatörzs*, tehát az *erdő* fogalmi körébe esik. Így maga a név is jellemzően kifejezésre juttatja a hely erdős jellegét. (Ez a szó rokon az ősnémet *scipian* szóval, amely *sceptrumot* és a latin *cippus*-szal, amely cölöpöt, határjelzőt, fatörzset jelent).

A magyar *Szepes* (valószínűleg a *Szepesi*-vel rokon) és a német *Zips* az említett őstőből származnak. Szepesnek (vár és megye) neve a latin okmányokban *Scips*, *Scepis*, *Zypes* és általánosabban *Scepus*.²⁾

A vár neve egybeesik az egész Szepesség névével. A vár latin neve régebbi okmányokban *castrum Scepus*, későbbben *arx Scepus* vagy *arx Scepusiensis*; németül Hain krónikájában és más régi német iratokban *Zipser Haus*, a Thurzó és Csáky-kor magyar okmányaiban pedig *Szepes vára* néven fordul elő, ezért mi a *Szepesvára* alakot tartottuk meg. Tótul a nép Spisky Zameknek mondja.

Amikor a magyar uralom a Tátráig eljutott, a Szepesség déli völgyes irtott részein voltak már szláv falvak (a későbbi tót lakosságu jobbágyfalvak jó része), amelyek később új telepítések révén szaporodnak számban.

A honfoglaláskor szabad magyarok is letelepedtek több községben egyrészt az őstelepek között, másrészt a gazdátlan területen. Ezek képezték egyrészt az uralkodó, másrészt a katonáskodó és határtvédő osztályt. Ezen lakott területen a királyság szervezésekor, esetleg ennek első századában Szepesvára középponttal várispánság (régii vármegye) szerveztett; ebben a főleg magyar eredetű szabadok képezték a

¹⁾ V. ö. 1888. Évkönyv. Hradsky cikkét. A következőkre is.

²⁾ 1198. W. I. 24. Scypisiensi; 1258. W. I. 80. Zypes; 1269. W. I. 48. Scepis; 1289. W. I. 26. Scepus; 1280. W. I. 81. Scypus; 1309. W. I. 309. Scypisiensis; 1350. körül W. I. 208. Cyps. A közlés nem mindig megbízható.

szabad várjobbágyok osztályát. (Ezek voltak a későbbi *nemesek* ősei; persze a szepesi nemesek azután más s főleg német eredetűek is voltak). Természetesen úgy a német telepítés, mint a tatárjárás a társadalmi osztályok átalakítására és kialakulására nagy befolyással voltak.

A Szepesség be nem népesített területén az erdőirtás és telepítés folyton folyt s ilyen irtványon keletkezettek a 12. század közepén, II. Géza idejében, a szász telep szabad községei, ezek sem egy napon. De ez a telepítés is ékes bizonyossága annak, hogy volt itten még elég gazdaságilag ki nem aknázott, akkori felfogás szerint királyi terület.

De magának a szász telepítésnek némely feltételei is arra engednek következtetni, hogy letelepedésük idején Szepesben az addig már lakott területen szervezett királyi várrendszer volt, mert a szászok telepítési kiváltságlevele amellett, hogy ennek az idegen szász elemnek autonóm jogi és gazdasági szervezetet nyújt, egyuttal pontosan szabályozza az új elemnek viszonyát a Szepesben már addig is fennálló várispánság központi tisztviselőjéhez, a várispánhoz: nagyobb bűnügyekben, birtok, határ és örökség ügyeiben a várispán és a szászok ispánja közösen ítélkezik, s a bűnügyek birság-pénzének $\frac{2}{3}$ -a illeti meg a várispánt, míg a szász ispánt (grófot) $\frac{1}{3}$.

Igaz, hogy ez a kiváltságlevél csak V. István 1271. évi átiratában (Bárd. 108. l.) maradt meg, de ez az átirat tulajdonkép nem egyéb, mint vagy az addigi gyakorlatnak írásba foglalása, vagy egyenesen a letelepítés idejében történt megállapodásnak (amely akkoriban esetleg csak szóbeli volt) újbóli felújítása és megerősítése. A kiváltságlevélben foglalt tények s különösen az intézmények eszerint a 12. század közepén levő állapotot tükröztetik vissza; ez az állapot pedig az, hogy az itteni területen várispánság van már. Minthogy a szászok ezen várispánság szervezetétől különálló szervezetet kapnak, melynek középpontja világosan meg van jelölve: *Lócse* (*civitas provinciae capitalis*), önként következik, hogy a szászoknak Szepesvárához, a várispánság székhelyéhez, nincsen közük s így annál kevésbé annak megépítéséhez, amint ezt némelyek vélték.

A szászok eme kiváltságlevelén kívül kétségtelenül szervezett szepesi várispánságról tesznek tanuságot azután azok az oklevelek, amelyek szepesi ispánokat említenek fel már az 1202. 1207. 1220. 1223. 1240. években,¹⁾ így tehát a tatárjárás s a szászok kiváltságainak megújítása előtti időben.

Ezen várispánságnak középpontja pedig csakis hasonló nevű várunk lehetett, amelyet ebbeli szerepében azután a későbbi időkben kétségtelenül megtalálunk.

Az a régi vár azonban nem tudta kiállani a tatárjárás viharát; annál kevésbbé, mert a tatárjárás előtti várépítkezés hazánkban általában igen silány volt, a régi várak inkább csak földhányásokból, fatorlaszokból állottak, kevésbé voltak kőből való falerődítményekkel ellátva, épen azért a tatárjárásban elpusztultak (Rogerius szerint az egész országban csak három vár tudott ellentállani: Pannonhalmá, Székesfehérvár és Esztergom fellegvára). Ha tehát a régi Szepesvára is a 10.—12. századbéli várak módjára volt megépítve, megsemmisülése érthető.

Ezen kívül több körülmény határozottan amellett szól, hogy a régi vár elpusztult a tatárjárásban. Az egyik az, hogy a szepesiek menekülése források és hagyomány szerint a Létonkőhöz fűződik, nem a várhoz; de ettől eltekintve — mert a várnak egyébként sem az volt a feladata, hogy az itteni szász lakosságnak védelmet nyújtson — már maga az a tény, hogy IV. Béla a tatárjárás után 1249-ben kiépítéséről intézkedik, világos bizonyítja annak, hogy az a vihar elsöpörte.

A vár jelenlegi épület- és falmaradványai az építkezési modort tekintve mind a tatárjárás utáni, sőt jóval későbbi időbe helyezendők.

A vár részletes leírásánál alkalmunk lesz majd bővebben hozzászólni ezen kérdéshez, de egyelőre is felemlítünk néhány jellemző tényt a vár alkotórészeire nézve, amelyeknek ismerete némileg a vár szerepét is megvilágítja az egyes korokban.

Jelenlegi alakjában a vár három főrészből áll, ezek:

a) a felsővár, b) az alsó vagy középvár, c) Vidékvára, a külső terjedelmes udvar.

¹⁾ W. III. 196—197. Évk. IV. 38.

Vidékvára elsősorban gazdasági udvar volt, csűrökkel, istállókkal, barmok és termények elhelyezésére, természetesen mint egy vár tartozéka némileg megerősítve. Főfala azonban legfiatalabb a várfalak közül s az alsóvár falával nincsen szerves kapcsolatban, csak épen hozzá van toldva. Nagyon valószínű, hogy ezt a majorsági udvart csak a 16. században I. Thurzó Elek építette.

A felső és alsó vár keretei nagyjában ilyenek voltak a tatárjárás utáni időktől kezdve.

Hradszky és Stephanie igen kevés falrészletről mondhatták azt, hogy esetleg még a tatárjárás előtti időből való. Ezen kis falrészlet nem tekintve (meglehet, hogy még ez is későbbi időből való) a vár legrégibb építészeti eleme a kerek öregtorony vagy vöröstorony. Ez kétségtelenül a tatárjárás utáni, 13. századbeli várépítési modort tükrözteti vissza s ennek következtében nincs okunk kételkedni abban, hogy ezt IV. Béla 1249-iki rendelkezése alapján a szepesi prépost építette; az eddigi kutatók is Wagnertől kezdve (I. 295.) azonosítják.

A vár többi épületei és erődítményei mind későbbi átépítésben, átalakításban maradtak meg vagy egyenesen későbbi építkezések; még a külső várfalak is többszöri átépítésnek, tatározásnak nyomait mutatják, aminthogy más-kép nem is lehet, mert az időjárás viszontagságai folyton emésztik.

A csatornakút (cisterna) az Anjou-kori várkutak típusát tünteti fel, egyenesen a visegrádira emlékeztet.

Bástyákat általában csak a tűzi fegyverek korában építettek, a 15. század második felétől kezdve. Ezen részek tehát vagy ebből a korból, vagy a 16. század elejéről valók, hasonlóképp mindazok a részek, amelyek az ágyuk elhelyezésére szolgáltak.

Az a palatium, palota, amelyről IV. Béla oklevele tesz említést, nem maradt meg 13. századbeli alakjában; a Csáky-kor okiratai azonban elsősorban öreg palotának hívják a felsővárban az északi épületszortot. Úgy látszik, hogy a Szapolyaiak vagy átépítették a régi palatiumot vagy pedig a réginek a helyén építették ezt, amiért is aztán megtartotta

a régi nevet; mert ők egyrészt erődtímenyeit másrészt pedig különösen a felsővár főúri lakosztályait átépítették, úgyhogy a felső és alsóvár jelenlegi romjai ennek a kornak a képét tükröztetik vissza.

Ha egybevetjük a tényeket, maga a szepesi tatárjárás is tanulságot nyújt arra nézve, hogy milyen lehetett a vár akkori állapota és rendeltetése is. A szepesi lakosság nem ebben a várban keresett és talált menedéket, hanem a Létonkövön; ezt kétségtelenné teszik a szepesi krónikák egyöntetű elbeszélései (amelyek egyúttal nem tudnak semmit Szepesváráról), különösen pedig a Lapis Refugii kolostor közelkorú alapítása a megmenekülés emlékére. Wagner (III. 7.) azt tartja Mátyás prépostról is, hogy a Létonkövön (ez a régi magyar neve az okmányokban) talált menedéket a többi szepesiekkel együtt.

Ez nemcsak azért történt, mert a régi vár koránt sem volt megbízható erősség, hanem azért is, mert tériogatát tekintve nem volt képes egy egész vidék lakosságának menedéket nyújtani. De nem is volt az a vár feladata még újonnan felépítve a tatárjárás után sem, hogy egy egész vidék lakosságának menedéket nyújtson. Gondoltak ugyan arra, hogy veszély esetén a lakosságból is meneküljenek oda, de nem ez volt a vár főcélja. Ezt abból is láthatjuk, hogy a lakosság védelmére más várak is voltak Szepesben (Gölnic, Richnó, Marcell, Lubló, Nedec. Évk. 1885. 63.) és épen nagyobb tömeg befogadására Lőcsét alapítják és árokkal s várfallal látják el a szász telepések e székhelyét.

De azért Szepesvára kiépítése után egyik láncszeme volt az azon korbéli várvédelmi rendszernek, mert épen a tatárjárás avval a tanulssággal szolgált, hogy csak kővár és páncélos katona tud dacolni a vad ellenféllel s számtalan esetből tudjuk, hogy a király helyreállító munkájában épen ezeknek létesítésére törekedett; csakhogy az előbb említett okirat világosan tájékoztat bennünket arról is, hogy amidőn várunkat a tatárjárás után kőből kiépítik (turris et palatium), ennek célja első sorban az, hogy benne menedéket találjon az állami hatalom itteni képviselője, a vármegye ispánja, s mellette az itteni egyházi vezetőség, a prépost, káptalanjával és irataival.

Az a tény, hogy az okiratok királyi várnak ¹⁾ mondják, úgy értendő, hogy a régi várrendszer egyik királyi várával van dolgunk, amelynek nemcsak háborus időkben, hanem béke idején is igen fontos feladata van, talán fontosabb mint az előbbi, t. i. védett lakóhelyet nyújt a legfőbb megyei királyi tiszttviselőnek, az ispánnak, helyetteseinek és tiszttviselőinek, aki onnét igazgatja a megyét és bíraskodik felette s a vár-ispánság jövedelmeit beszedi; mely utóbbi feladat annál jelentősebb volt az Árpádok korában, mert még javában dívik a terménygazdaság, amely a királyság főjövdelmi forrását képezi. A vár feladata tehát az, hogy béke idején is tartózkodóhelye legyen az ispánnak és gyűjtőpontja a vár-ispánság természetbeli jövedelmeinek; aki benne lakik, uralkodik a vidék felett, annak jövedelmét hajtja be. Első sorban erre szolgált minden középkori vár.

2. Feladata a vár-ispánság szervezetében.

Az ispán, várnagyok s tiszttviselők székhelye. Tartózkodási. Allodiális földek, adományok ezekből. Várjobbágyok. Lándzsások. Várnépek. A terménygazdaság középpontja. Mint jövdelmi forrást kapják hercegek. A jövedelmektől részben elesik. A prépostság és a vár.

A vár Árpád-kori feladatáról azok az okiratok nyújtanak felvilágosítást, amelyekkel királyaink egyes lakatlan területeket, erdőket, birtokrészeket vagy falvakat kiszakítanak a vár-ispánság kötelékéből s magánosoknak adományoznak. Ezek az iratok a várat illetőleg nem a felmentés, a kötelékéből való elbocsátás miatt bírnak jelentőséggel, hanem abból a szempontból, hogy fennmaradt gyér írott emlékei annak a régi állapotnak, hogy a vár körül messzeterjedő királyi várbirtokok és odatartozó lakott falvak voltak, melyeknek egyike-másika épen csak ezen adományozás következtében szakad el a többitől. Ezek az adománylevelek tehát nemcsak az adományozás tényéről világosítanak fel bennünket, hanem egyúttal annak is bizonyosságai, hogy azok a községek, területek és népek azelőtt a várhoz tartoztak s hogy ezeknek

¹⁾ Castrum nostrum. Bárd. 50.

földesura a várispánság révén a király volt. Jelentőségük annál inkább kitűnik, ha tekintetbe vesszük azt, hogy ilyen a várhoz tartozó birtok, falu és népség több is volt, amely továbbra is megmarad abban a kötelékben, de ez utóbbiakról ezen időből nincsen semmi írásunk, úgy hogy a megmaradtak állapotának rajzát is csak ez adománylevelekből meríthetjük, mert a vár tartozékairól csak akkor nyerünk némi felvilágosítást, amikor némelyike idegen kézbe megy át hasonló vagy változó kötelezettségekkel, mint aminőkkel a várral szemben volt megterhelve. Tudjuk, hogy ez a birtokadományozás mind általánosabbá lett s végül a régi várrendszer teljes megdőlését eredményezte az országban. Szepesvára is az ilyen adományokkal kezdi elveszíteni tartozékainak egyik-másik részét, de azért régi várbirtokrendszere még nem bomlik szét teljesen az Árpádok korában, sőt látni fogjuk majd, hogy amikor Mátyás király idejében magánkézre kerül, tekintélyes számú birtokok és falvak tartoznak hozzá, amelyek még az ősi várrendszernek a maradványai.

Igy tehát ha rekonstruálni akarjuk a vár szerepét a várispánság korában, mindenekelőtt azt kell megtudnunk, hogy milyen birtokok, községek és népek tartoztak hozzá s milyen viszonyban voltak vele.

Oda tartoztak először közvetlen, be nem népesített, ú. n. *allodiális területek*, másodszor benépesített községek; ezek között voltak ismét nagyobb szabadsággal bíró, katonáskodó *várjobbágyok* és inkább csak terményadozásra és munkára kötelezett *várnépek*, a későbbi értelemben vett jobbágyfalvak.

Lássuk ezeknek a nyomait.

Ami a közvetlen földterületeket illeti: Árpádkori királyságunk elvi berendezését jellemzi az, hogy mindaz a földterület, amit magánosok még le nem foglaltak, királyi terület s mint ilyen egy királyi vár köré csoportosul. Épen Szepesben jókora ilyen művelés alá még nem vont terület, különösen őserdő volt. A várbirtokok eladományozása is eredetileg úgy kezdődött, hogy a király ilyen földekből adott magánosoknak teljesített vagy teljesítendő szolgálatokért, első sorban telepítés céljából, mert a föld csak akkor bírt értékkel, ha gazdaságilag kiaknázzák, megművelik. Persze amikor királyaink

kifogytak ebből, rákerült a sor a már benépesített területekre is.

Tulajdonkép az egész szász telepítés itt ilyen területen történt a 12. század közepén. Az a föld azelőtt lakatlan s míveletlen őserdő volt s mint ilyen a szepesi várispánsághoz tartozó királyi terület; természetesen a szász telepítés önálló szervezetet kapván, elszakadt a várispánság kötelékéből.

Még a következő adományokból szerzünk tudomást erről a várhoz tartozó, művelés alá még nem vont területről, amely ezen adományok következtében folyton szűkül, megszállás és megművelés alá kerül, de egyúttal elszakad a vártól.

1202-ben II. Endre a Poprád mellett egy nagyobb területet kiszakít Szepesből, azaz a szepesi várispánságból s azt a Berzeviczyek és Tarczayak őseinek adományozza.¹⁾

Marcellvára is eredetileg Szepesvárához tartozó területen épült a Zelena Hurá-n, Káposztafalvától délre; lebontása után a terület a szepesi préposté lett 1250-ben IV. Béla adománya folytán.²⁾

1264-ben Batiz kap IV. Bélától egy őserdőrészt a Táttra alján épen telepítési célokra; ezen Csetenye erdőben alakult aztán Batizfalva. Az adományozó okirat világosan mondja, hogy ezt a területet kiveszi a szepesi ispán hatásköre alól. Azelőtt tehát ez oda tartozott.³⁾

Szintén egy királyi erdőt kap a Lomnica patak mellett Polán fia András IV. Lászlótól.⁴⁾

1297-ben III. Endre Korytnik (Korotnok) birtokot és erdőt adományozza Márk szepesi kanonok s udvari káplánjának, valamint testvérének Mihálynak, akitől a Korotnokyi család származott. 1300-ban megerősíti ez adományt azon

¹⁾ W. I. 105. *quandam terram in Scepus sitam supra Poprad a Scepus eliberatam. Egyúttal a szászok területétől is elkülöníti azt. Érintkezett evvel s egy része vitás volt az új tulajdonosok és Késmárk között.*

²⁾ Bárd. 50. *cum nos in Scypus iuxta Harnad super terra castri nostri quoddam castrum edificari fecissemus. V. ö. Évk. 1885.*

³⁾ Bárd. 101. *quandam sylvam Chetene vocatam desertam incultam penitus et omnino habitatoribus carentem in Districtu Scepusiensi sub monte seu Alpe Tortol. — 103.: eximentes eosdem populos a iudicio et iurisdictione comitis de Scepus.*

⁴⁾ W. I. 112. *silvam nostram regalem iuxta fluvium Lomnitza.*

számos hű szolgálatokért, melyeket Szepesvárában teljesítettek a királynak. Hogy ez a terület Szepesmegyében volt, az azt jelenti, hogy a szepesi várispánsághoz tartozott; a király most kiszakítja és nemesi birtokká változtatja át.¹⁾

A Branyiszko még a 16. sz. elején is a várhoz tartozott.²⁾

Nem célunk az összes szepesi birtokadományokat felemlíteni; csak azokat a jellemző eseteket említettük fel, amelyekből kitűnik, hogy a művelés alá nem vont ősterület ezen adományok előtt a várispánsághoz tartozott s így mint ennek középpontjához: várunkhoz.

Természetesen ez a közvetlen terület folyton szűkül adomány és foglalás révén is, különösen zavaros időkben, míg aztán a vár közvetlen környékéhez tartozó szántók, rétek, legelők és erdőkre nem szorítkozik; utolsó maradványa a vár közvetlen birtokának a szepesújvári (hotkóci) újmajor (Allo-dium Subarcense).

A várhoz tartozó benépesített községek és telepek lakossága két csoportba tartozott, voltak közöttük várjobbágyság és várnépek.

A várjobbágyság (iobagiones, iobagiones castri) és utódaik (filii iobagionum) legnagyobb részt fajmagyar eredetű szabadok voltak, akik a várnagy vagy ispán vezetése alatt katonai szolgálatra voltak kötelezve; kisebb birtokosok, akik béke idején is a vár őrségét látták el s földjeik rendesen a vár közvetlen közelében terültek el.

Ez az Árpád-kori társadalmi osztály épen a 13-ik század második felében eltűnik, illetőleg más társadalmi osztályokba olvad bele; a gyengébb és elszegényedett része a várrendszer bomlásával jobbággyá süllyedt, a másik tehetősebb, vagyonosabb és nagyobb része azonban, amely önállóságát megtartotta, az alakuló köznemesség fő alkotó elemévé lett. Épen ezért kissé nehéz ennek az osztálynak helyzetét tisztázni: mert épen csak akkor értesülünk róla, amikor a király kiváltságlevelekkel nemesekké emeli őket.

¹⁾ W. I. 114. terram nostram et silvam Korytnik vocatas in Comitatu de Scepus existentes. — 115. l.: quod silvam densam et inhabitalem debent excultivare.

²⁾ Szhh. Prot. 1522. f. 38.: a Bertóthy család akarja megszerezni.

Szepesvára kötelékébe is tartoztak ilyen várjobbágyok, sőt elég számosan lehettek, mert a X lándzsások székének nemesi eredetileg ilyen várjobbágyok voltak. Épen nemesekké való átalakulási állapotjukban összegezi s bővíti kiváltságait 1243-ban IV. Béla, aki már az új átalakulásnak megfelelően egyenesen „nobiles“, nemeseknek nevezi őket. Mint ilyenek épen ezen kiváltságlevéllel kiesnek a vár kötelékéből, mert adót nem fizetnek, katonákat is csak a király zászlaja alá kötelesek küldeni s az ispán már csak némely ügyekben bíraskodik felettük s alattvalóik felett, különben maguk közül választanak szolgabírókat.¹⁾

Hogy azonban a X lándzsások eredetileg várjobbágyok voltak, világosan kitűnik még IV. Béla egyik 1256-iki okiratából. Evvel a *szék* területén 3-ekényi (à 120 hold) földet adományoz File nevű embernek, hogy ennek fejében katonáskodjék (serviret), hadba szálljon s általában azokat a kötelezettségeket teljesítse, amelyeket a többi várjobbágyok fiai szoktak teljesíteni, úgy amint az közös kiváltságlevelükben pontosabban meg van állapítva.²⁾ Itt is a „fili iobagionum“, a „várjobbágyok fiai“ elnevezés a régi várjobbágyok eltűnését, nemesekké való átalakulását, jelzi. Az a „közös kiváltságlevél“ pedig, amely erre a várjobbágyutódra is érvényes volt, nem volt más, mint IV. Bélának előbb említett 1243-iki okirata.

Hogy mikép pusztúl a várjobbágyok társadalmi osztálya, mutatják még a következő esetek is.

1262-ben András nevű várjobbágyutód (de filiis iobagionum) családi birtokát rokonainak adja el; földbirtoka érintkezett a vár rétjével s a Dreveniken át a váraljai és olaszii szász telepések földjeivel. Ezen régi várjobbágybirtok után az új tulajdonosok aranynyal adóznak.³⁾

¹⁾ V. ö. Hradsky, A szepesi tiz-lándzsások széke. 1895. 162. l.

²⁾ Schm. 8. Kiadója az oklevelet több helyütt hibásan olvasta, így: Secek *Seeck helyett* (szék), Melpotok e. h. *Belpotok*, alii Jobagionum e. h. *fili iobagionum*, ami kétségtelenül helyes azon korbéli kancelláriai műkifejezés.

³⁾ Bárd. 94. Szászoknak *akarta* eladni, de rokonai veszik meg s ősi birtokukhoz csatolják. Bárdossy szászoknak mondja; inkább az ellenkezője áll.

A vár közvetlen közelében elterülő más birtokot, amelyet hasonlóképen eredetileg várjobbágyok bírtak, IV. Béla király 1258-ban a szepesi szászoknak adja, épen mert a szászokra nézve igen hasznosnak látszott, valószínűleg közeli fekvésénél vagy pedig beékelésénél fogva; az ősi birtokosok Zemplén várához tartozó két birtokot kapnak kárpótlásul.¹⁾

A várjobbágyok osztályának a sorsa szorosan összefügg a vár történetével, mert eredetileg ezek teljesítettek rendes őrségi szolgálatot a várban és épen ezen katonai szolgálat fejében a várhoz tartozó földekből a megszálláskor vagy későbbben birtokrészt kaptak; a szokásjog körülbelül az volt, hogy fejenként 120 holdat.

Ezen osztály eltűnésével vagy átalakulásával, az Árpádok vége felé, a várak őrsége is más alapra lett fektetve, t. i. a tulajdonos vagy pedig a vár haszonélvezője ezentúl *zsoldos* őrséget kénytelen felfogadni, béke idején kevesebbet, zavaros időkben többet. Várunk őrsége is átmegy ezen a válságon; sőt épen a régi várjobbágyosztály átalakulása nemességgé — amikor többé ily szolgálatot nem teljesít — valamint pusztulása általában megmagyarázza nekünk részben azt a nagy országos válságot is, melyen hazánk akkoriban átesett.

Arról is van egyenes adatunk, hogy épen Szepesvárában várőrségi szolgálatot teljesít valaki, tehát ilyen várjobbágy, s azután a várhoz tartozó birtokot kap, amivel nemessé emelkedik, de egyúttal a király kiveszi őt a szepesi ispán és várnagy hatásköre alól. Ilyenek a már említett Márk szepesi kanonok és Mihály testvére, a Korotnoky család őse, akik 1300-ban III. Endrétől ilyen kiváltságlevelet nyernek.²⁾

A várhoz tartozó *várnépek* (populi domini regis W. I. 107.) viszonyairól igen kevés írott emléküink maradt fenn. Ősi helyzetükről azonban a későbbi korok állapotai helyes

¹⁾ Bárdossy 441. l. Hidegpatak (Kolbach) birtokkal azonosítja; de ez kérdéses, mert Hidegpatakot Szapolyai a Corp. Christi kápolnának adja, majd a jezsuitáké s végül a szemináriumé lett.

²⁾ W. I. 115. et propter servitia, quae in castro nostro de Scepes fideliter peregerunt . . . Eosdem a iudicio et ab omni iurisdictione ipsius comitis et castellani de Scepes duximus penitus eximendos.

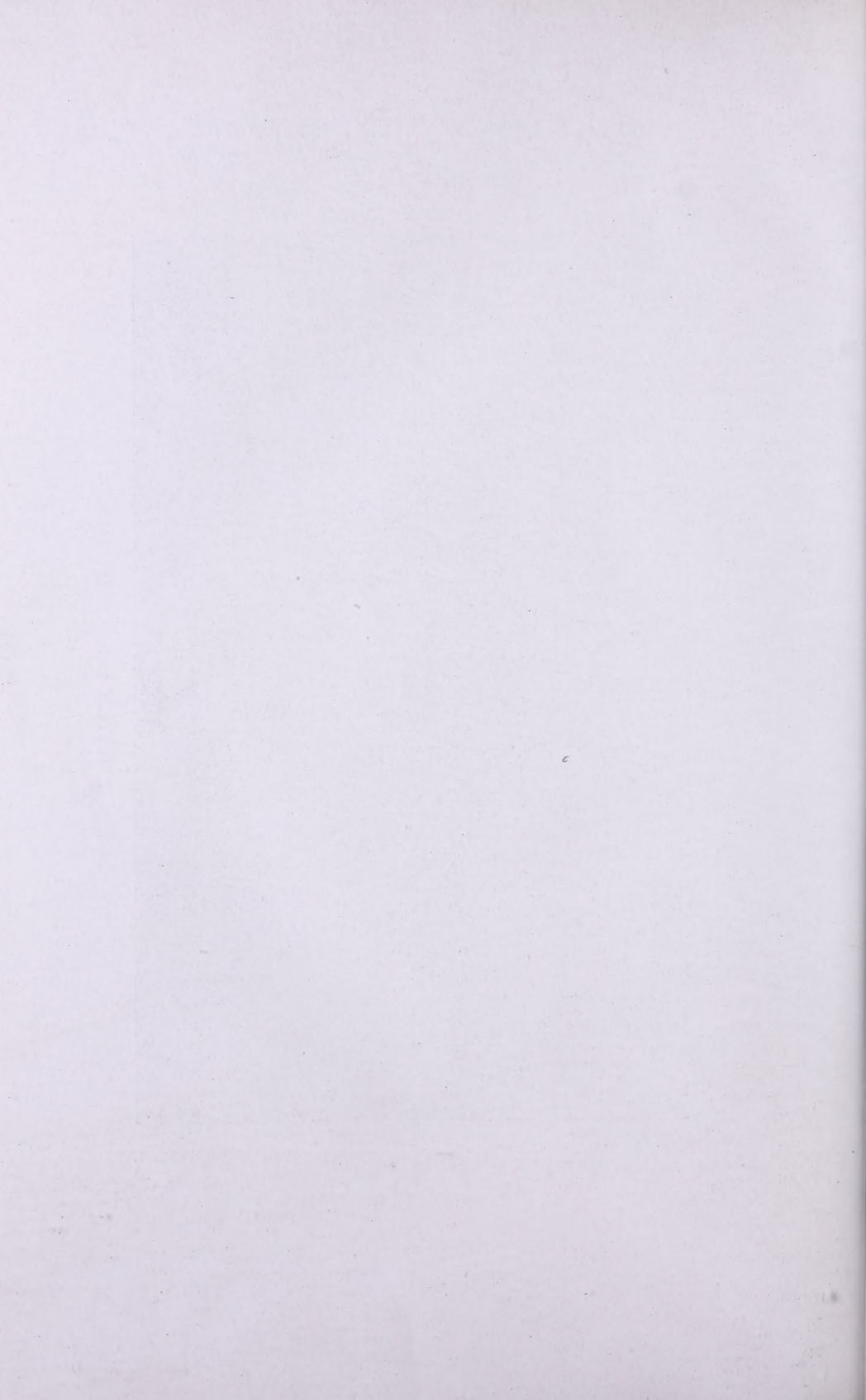
képet nyújtanak, mert ezek megmaradván az ősfoglalkozásnál, évszázadok lepergése is alig változtatott valamit rajtuk. Az Árpád-kori várnépek azonosak a kialakult rendi korszak jobbágyaival; rájuk tolódott a jobbágy elnevezés a régi igazi várjobbágyosztály eltűnésével. Nálunk ezek legnagyobbbrészt idegen, nem magyar eredetűek voltak, vagy az itt talált lakosság vagy pedig a régi rabszolgaosztály utódai. Természetesen közülük is sokan más társadalmi osztályokba olvadtak bele, emelkedtek is, de viszont közéjük mások is belekerültek s különösen telepítések révén számtalan jobbágyfalu keletkezett.

Szepesvárához is sok várnép tartozott, a későbbi jobbágyfalvak. Hogy ezek közül melyek léteztek már az Árpádok korában, nem lehet megállapítani, mert okirataink csak akkor emlékeznek meg róluk, amikor később adomány útján egyike másika elszakad a vártól, vagy pedig a várral együtt magánkézbe kerülnek mindnyáján; de majdnem azt lehet állítani hogy azok a falvak, melyekről írás nem szól, régebbiek azoknál, amelyekről itt-ott megemlékezik egy-egy írás pl. telepítésükről, mert azokról, amelyek az ősfoglalás korától kezdve léteztek és változatlan viszonyban maradtak meg a várhoz, senkinek nem jutott eszébe említést tenni évszázadokon át, annál kevésbbé, mert az írásbeliség igen kevésbé dívott s szolgálmányaik is szokásjog alapján hajtattak be. Minthogy ezeknek helyzete évszázadokon át alig változott, bátran állíthatjuk, hogy a későbbi korokban (16. század) a várhoz tartozó jobbágyfalvak gyanánt említett községek már az Árpádok korában is várnépektől lakott községek (telepek) voltak.

A várnépek nem katonáskodtak, de földjük után bizonyos mennyiségű terményadót kellett beszolgáltatniok a várba, valamint robotmunkára voltak kötelezve. Megjegyzendő, hogy a robotmunka későbbben inkább túlkövetelések következtében felszaporodott. Eredetileg a várakhoz tartozó népek csak a vár fenntartására szükséges fa- és kőanyag fuvarozására s a tatározásoknál segítő munkálatokra voltak kötelezve. Ezen kötelezettségek mértékét inkább csak a szokás állapította meg, tudomást is rendszeren csak akkor szerzünk róluk, ha későbbben pénzben megváltják, amit a földesurak szívesen

2. KÉP. SZEPESVÁRA ROMJAI KELET FELŐL

vettek; nem is voltak eredetileg egyöntetűen és egyetemesen szabályozva. A bibliából vették a papi tized eszméjét, melyet sz. István kötelezővé tett; a papi tized mintájára jött a középkorban a földesúr tizede, amelyet országossá csak Nagy Lajos 1351-iki törvénye tett az egyöntetűség kedvéért s inkább azért, hogy a földmivelő népet egyik birtokról a másikra ne csalogassák kedvezőbb feltételekkel.

A Szepesvárához tartozó várnépek földesura a király volt, illetőleg ennek megbízottja, a vár haszonélvezője, az ispán vagy a várnagy; terményadójukat a várba szolgáltatták be s robotmunkájukat is ott teljesítették.

Van néhány adatunk az Árpádok korából is ezekről az eredetileg a várhoz tartozó várnépektől lakott községekről, említést tesznek róluk okirataink vagy amikor parasztokat telepítenek oda, vagy kötelezettségeiket pénzben állapítják meg, vagy pedig amikor adomány útján magánosok kezébe kerülnek. Ez utóbbi folyamat már az utolsó Árpádok alatt kezdődik, de Szepesvára összes régi várnépközségei csak a Szapolyaiaknak való adományozás következtében váltak magántulajdont képező jobbágyközségekké.

A tatárjárás után IV. Béla 1258-ban újra benépesíti Nádasd községet. A magyar név világos bizonyossága annak, hogy eredeti lakossága magyar volt, a tatárjárásban azonban elpusztult. A király most szláv telepéseknek adja területe javarészét, hogy érte bizonyos évi pénzdót fizessenek, 4 ekényi földet pedig két lőcsei polgárnak arannyal való adózásra. Ez egy régi a várhoz tartozó községnek újbóli benépesítése. (W. I. 80.)

Ugyancsak ilyen eredetileg Szepesvárához tartozó várnépes község volt Heymuth és Léthon, melyeket Marcell vára területével együtt IV. Béla 1250-ben a szepesi prépostnak adományoz összes jövedelmeivel, földbérével és terményadójával, amit eddig évenként a szepesi ispánnak vagy a várnagynak voltak kötelesek beszolgáltatni. (W. I. 297.)

Kistamási (Tamásfalva) lakossága eredetileg szláv volt és adózásra azaz várszolgálmányokra kötelezett; IV. László 1278-ban egy családot, amely hadi szolgálatot teljesített,

megnemesít 4 ekényi (à 120 hold) birtokkal.¹⁾ Egy 1292-kii okirat Kistamási egyenesen Szepesvára falvának mondja. Ilyen falu volt több is; hogy épen Kistamási emléke megmaradt, annak köszönheti, hogy Bald kamarai és szepesi ispán, amikor a király megbízásából Szepesben felülvizsgálta a birtokviszonyokat, a nevezett község területéből 2 ekényi gazdátlan földet arannyal való adózásra magánosoknak ad át, épen a szepesi várispánnak teljesített szolgálatokért.²⁾

Ugyancsak várnépeket (populi domini regis) két ekényi földdel nemesekké iktat a szepesi ispán a király parancsára 1274-ben.³⁾

Görgő⁴⁾ is eladományozásakor 1278-ban kivéttetik a szepesi ispán hatásköre alól, azelőtt tehát oda tartozott; hasonlóképp Kolcsó 1284-ben,⁵⁾ Korotnok 1297-ben,⁶⁾ amely faluval együtt egy nagyobb királyi erdőt is adományoz a király. A király tulajdonát képezték 1278-iki adományozásuk előtt Farkasfalva és Pokaj községek.⁷⁾

Ezekből tehát azt látjuk, hogy az Árpádok korában Szepesben királyi várnépek s ezektől lakott községek voltak. Ezek közül némelyek nemesekké emelkednek, más községek azonban amellet, hogy megmaradnak előbbi rendi állapotjukban, a király kezéből s így a vár kötelékéből kiesnek s magánosok jobbágyaivá válnak.

A várnépek csoportjába s így az Árpádkori várszerkezetbe tartoztak még a sümegi és hunfalvi pecérek (caniferi,

¹⁾ Bárd. 33. okl. terram quatuor aratrorum, . . . sub libertate eiusdem ville ac Provincie Sclavorum . . . exemptam ab omni exactione et consuetudine Sclavorum . . . a nexu obnoxietatis pristinae absolventes, applicavimus libertati Nobilium de Zepes. Exactio és obnoxietas adozást és szolgaságot, várnépi későbbi jobbágyi köteléket jelent.

²⁾ Bárd. 81. okl. terra ville castri Scepusiensis Kystomasi vocate.

³⁾ W. I. 107. terram . . . duorum aratrorum . . . quam inter populos Domini Regis antea tenebant . . . Separando eosdem a solutione et libertate populorum Domini regis.

⁴⁾ Bárd. 31. okl. a iudicio vel iurisdictione comitum vel curialium comitum Scepusiensium . . . ipsam villam . . . eximendo.

⁵⁾ W. I. 82. nullus comitum de Scepus . . . suos iobagiones . . . iudicandi potestatem habere debeat.

⁶⁾ W. I. 114.

⁷⁾ Évk. 1885. 75. l.

W. I. 188.) és a daróci solymárok (draucarii W. I. 296) Amikor a sümegi pecérek földjükből egy részt a király beleegyezésével szászoknak eladnak, a szolgálmányokat a szászok ezen föld után ép úgy teljesítik, mint előbbi birtokosai, habár a szász politikai és bírói fenhatóság alatt maradnak.

Igy tehát az Árpádok korában itt szervezett várispánságot találunk, amelynek középpontja s egyúttal az ispán székhelye a vár. Ennek a szervezetéről, odatartozó várjobbágyokról, várnépektől lakott községekről s közvetlen várbirtokról van tudomásunk.

Ismeretes az, hogy az Árpád-kori várispánságnak vagy vármegyei rendszernek, mely lényegesen különbözik a későbbi nemesi vármegyétől, hármass feladata volt: először honvédelmi-közhatalmi, másodsor közigazgatási-igazságszolgáltatási és végül gazdasági.

Az ispán a várban lakik, a vár feladata első sorban az, hogy neki és tisztviselőinek biztos lakást nyújtson békében, hogy onnét vezethesse a megyét, bíraskodhassék felette, a közrendet fentartsa s veszély idején védelmet nyújtson. A várvédelem és honvédelem feladata békében és háboruban a várjobbágyokra hárul, akik szintén a vár körül csoportosulnak, a várőrséget szolgáltatják s hadjáratokban is részt vesznek. Béke idején az ispán vagy várnagya rendes szemlét tartott felettük és fegyvergyakorlatokat velük (Várad Regestrum). Ahol várjobbágyokat találunk, ilyen volt a várak szervezete mindenütt.

Valamint katonai tekintetben az ispán alá tartoztak a várjobbágyok, úgy ők és a várnépek az ő fegyelmi hatásköre és így azután az ő és helyettesei bíraskodása alá is.

A szepesi Árpád-kori kormányzási és igazságszolgáltatási viszonyokról nincsenek bővebb adataink, de hogy az ispánnak ilyen hatásköre volt, nemcsak az általános törvényes intézkedésekből és szokásból lehet következtetni, hanem abból is, hogy amikor a szászok autonom szervezetet kapnak, kiveszi őket a szepesi várispán joghatásköre alól, amiből az is következik, hogy a többi a várhoz tartozó föld és nép az ispán joghatásköre alá tartozik. Sőt nagyobb bűnügyekben még a szászok felett is ítélkezik.

Ismerjük azonban azt a törekvést, hogy a 13. század vége felé a kialakuló nemesség önmagát kormányzó nemesi vármegyévé kezd szervezkedni, élén a régi ispánnal s bírások tekintetében a király személyes ítélkezése vagy főbírái alá kerül; a nemesség azután földesuri hatósága alá vonja a birtokain levő parasztosztályt, a későbbi értelemben vett jobbágyságot. Szepesben ezen kiváltságok megszerzését Jordán, a Görgeyek őse kezdi meg 1256-ban. (Bárd. 22. okl.)

A várispánság korában a vár nemcsak ennek politikai és katonai középpontja, hanem egyuttal a királyi várjövédelmeknek gyűjtőpontja is. Az Árpádok korában a királyi váraknak épen ilyen gazdasági, közjövédelmi feladata nagyon lényeges, sőt mondhatni, hogy épen főfeladatuk volt az, hogy a várispánság terménygazdaságának központjául szolgáljanak, mert a várispánságok terménygazdasága képezte a királyi vagy közjövédelmek (amelyek azonosak akkor) főforrását: a várak körül csoportosuló uradalmak, allodialis birtokok közvetlen gazdasági jövedelme (gabona, állatok, bor, erdő, sajt) és a földműves községek (várnépek, későbbi jobbágyságok) terményadózása (kilencede), amelyhez hozzájárultak még az illető vidéknek különböző címeken fizetett, de csekély pénzbeli adózásai.

A várispánok, illetőleg helyetteseik és alantás tisztjeik (várnagyok, udvarbírák) egyik főfeladatát képezték ezen jövédelmek beszedése s a várban való összegyűjtése, ami rendszeren aratás után, a betakarításkor történt. Az ispán egyrészt haszonélvezője volt ennek a jövédelemnek, másrészt azonban köteles volt sz. Mihály körül megjelenni a királyi udvarban (rendszeren Esztergomban) és beszámolni a várjövédlemről, illetőleg azt, amennyiben pénzzé volt átváltoztatva, beszolgáltatni. A jövédelem $\frac{2}{3}$ része a királyé volt, csak $\frac{1}{3}$ rész illette az ispánt, de idők folyamán oda fejlődött a dolog országszerte, hogy az elszámolás mind rendetlenebbül folyt, sőt feledésbe ment s így a várjövédelmek idővel szokásjog alapján a haszonélvező ispánt illették meg s a király már az Árpádok vége felé teljesen elesik tőlük.

A várhoz tartozó földek terményeit és a várnépektől beszedett kilencedet a várban összegyűjtötték, oda hajtották

a harmokat is, azért érthető az, hogy a várnak több tágas udvara és gazdasági épülete volt. Ezen termények jórészt a várórség, a vezető és munkáló népség felemésztette, a vár építésére és fenntartására is fordítottak belőlük, amit lehetett pedig pénzzé változtattak át, sőt megváltották azt maguk az adózó parasztok is. A pénzzé átváltoztatott jövedelemről könnyű volt elszámolni, ami azonban nyers terményekben megmaradt, azt felhalmozták, a király azután amíg ez a várrendszer fennállott tulajdonképen nem is tartózkodott állandóan egy helyütt, hanem egyik várról a másikra járt egész udvarával, kiszállott s ott tartózkodott amíg egész vidék felhalmozott terményeit udvartartása el nem fogyasztotta (descensus). Árpádházi királyaink ezért rendszeresen bevándorolták udvarukkal az egész országot.

Szepesvára az ország szélein volt, ezért királyaink nem látogatták sűrűn. Tudjuk IV. Kún Lászlóról, hogy itt tartózkodott 1288-ban,¹⁾ továbbá III. Endre.²⁾ Királyaink úgy látszik épen távolsága miatt nem közvetlenül élvezték annak jövedelmét, hanem azt találjuk, hogy azt a királyi család valamelyik tagja kapja, amely körülményből azután ezen jövedelmek bőségére következtethetünk. Az illetők első sorban jövedelmi szempontból kapják a Szepességet, mert a várhoz, a Szepesség középpontjához, nagy allodialis földterületek és adózó parasztfalvak (várnépek) tartoztak. Ezeknek a hercegeknek az uralma első sorban nem politikai-bíráskodási jelentőséggel birt — habár ebben a tekintetben is teljesen a király helyét foglalják el itten az illetők — hanem szepesi uralmuknak jövedelmeik szempontjából van jelentősége.

Első sorban várjövodelmei miatt kapja a Szepességet a 13. század elején Kálmán herceg, II. Endre király fia³⁾ és e század vége felé Erzsébet királyné,⁴⁾ Kún László anyja.

¹⁾ Hradzky, Initia Capt. Scepi. 283. l.

²⁾ Pirh. Szep. Prép. 30. l.

³⁾ W. I. 300. terras . . . pro remedio animae charissimi Fratris sui Regis Colomanni, inclutae recordationis, qui dum adhuc viveret, terram Scepus possederat usque ad vitam suam pleno iure, idem Rex Bela (IV) contulisset. 1279. okl. — És Kálmán tamásfalvi birtokadományára Schm. 4. okl. Kálmán hercegségéhez Jászó vidéke is tartozott, Bárd, 107. okl.

⁴⁾ W. I. 81. l. Schm. 11. okl.

Igy érthető az is, hogy ehhez a dominiumhoz, a Szepességhez mint középponthoz, még ezenkívül eső egyéb részeket, várakat és uradalmakat is csatoltak, hogy ilyenkor ezt a területet mintegy tartománynak, provinciának tekintik. Hogy különösen birtokainak jövedelme szempontjából kapják a Szepességet, mutatják Erzsébet királyné 1280-iki okiratának azon szavai, hogy: „amidőn a szepesi tartomány uradalma kedves fiunk László király úr jóvoltából és kegyéből és országos tanácsosai beleegyezésével a mi kezünkhöz jutott, hívünket, Domonkos tárnokmesterünket Szepesbe küldtük, hogy a birtokokat bejárja és felmérje“.¹⁾

Épen a királyi birtokok elkülönítése és a magánkézben levők kötelezettségeinek nyilvántartása szempontjából rendelték el Árpádházi királyaink általános birtokreviziókat, amilyenekről ezen most említetten kívül még két esetben van tudomásunk. Már 1249-ben IV. Béla küldött ki két biztost²⁾ a szepesi birtokviszonyok felülvizsgálására és III. Endre 1292-ben Báld szepesi és kamarai ispánt.³⁾ Ez utóbbi okirata egyenesen volt várbirtokról, a már említett Kistamásiról rendelkezik.

Hogy Szepesváranak ilyen központi gazdasági feladata volt, nemcsak az eddig említett tényekből tűnik ki, hanem még a következőkből is. Amikor IV. Béla a várhoz tartozó Heymuth és Léthon két falut eladományozza, határozottan azt mondja, hogy ezek eddig földbért és terményadót szolgáltattak be évenként az ispánnak vagy a várnagynak s IV. László király még ezen adományozás után is fenntartja saját személyére, illetőleg udvartartásra nézve azt, hogy ki-

¹⁾ W. I. 81. cum de gratia et favore Domini Regis Ladislai, filii nostri charissimi et omnium Baronum suorum consensu, Dominium provinciae Scypus ad nostras manus fuisset devolutum et fidelem nostrum D. M. T. n. ad reambulandas et mensurandas terras in Scypus misissemus.

²⁾ W. I. 294. cum terras de Scepus generaliter ad iudicium vocassemus et ad perambulandum singulorum terras ibidem dilectos . . . misissemus.

³⁾ Bárd. 81. okl. . . . Rex omnes terras et possessiones cuiuslibet condicionis hominis in districtu Scepus existentis, nobis mensurare precepisset, quis eorum quo titulo sua jura possideret.

szálláskor ellátásához hozzájárulni kötelesek a prépost népei is (descensus).¹⁾

A vár a 13. században egyideig a prépost vagyonának is menedéket nyújtott. 1273-ban Mothmér prépost (Hradszky In. Cap. Scep. 301) végrendeletében a várban levő barmait a várnagynak hagyományozza. Ha tehát a prépost is barmait a várban tartotta, természetes, hogy a váruradalom egyéb csordái is ottan lehettek, ami a vár előbb hangsúlyozott gazdasági szerepét eléggé megvilágítja.

Hogy mennyire dívik még a 13. század végén a terménygazdaság s mennyire ezen terményjövedelmen alapszik, kitűnik abból is, hogy még a szepesi prépost és egyháza is évenként 500 kepét szolgáltatott be a várba. 1291-ben Jakab prépost panaszkodik III. Endre előtt, hogy a szepesi ispánok és várnagyok tőle s egyházától Szepesvára szükségleteinek fedezésére különféle terményekből évenként 500 capeciát követelnek. A király nem engedi el, mert a várnak sok szűksége van, de elrendeli, hogy kárpótlásul 10 márka finom ezüstöt kapjon a prépost és utódai a szepesi szászok pénzadójából, földbéréből (terragium).²⁾

Ez is egyik jellemző esete annak az általánosan dívó és szervezett gazdasági rendszernek, amelyen Árpád-kori várrendszerünk alapult. De éppen ez az eset felvilágosítást nyújt arról is, hogy mint bomlik fel éppen ezidőtájt ez a várrendszer azáltal, hogy jövedelmi terményforrásaitól adomány vagy felmentés (más esetekben erőszakos foglalás és dacolás) következtében el-elesik. Mert jelen esetben is ez történik.

III. Endre 1291-ben még a vár erőforrásainak fenntartása mellett foglal állást, de már 1297-ben (Bárd. 95. okl.) enged Jakab kérésének, aki ekközben mint az esztergomi érsek helyettese püspökké (Bárd. 403. l.) s a király egyik benfen-

¹⁾ W. I. 298. IV. Béla 1259. és IV. László 1278 castrum (Marcelli) cum terris duarum villarum castri Scepus Heymuth et Lethon nuncupatis cum omnibus suis utilitatibus, terragiis et victualibus, quae singulis annis Comiti seu Castellano de Scepus dare — — 299 . . . in populis . . . nullus . . . descensum facere vel collectam exigere praesummat, praeter Regiam Majestatem.

²⁾ Századok 1872. Sz. kápt. reg. és Pirh. Sz. prép. t. 31. l. capecia Száz. szerint mérő, Pirh. 15—50 kéve.

tesévé lett és szolgálatai s érdemei jutalmául őt és utódait is felmenti az 500 kepcének a várba való beszolgáltatása alól (a 10 márkáról hallgat ez oklevél, be nem szünteti), habár a király is elismeri, hogy első rendelkezése indokolt volt, mert a vár nagyon is rászorult arra a terményjövedelemre.

A prépost ezen terménybeszolgáltatása a várba úgy látszik szorosan összefügg avval a ténnyel, hogy a prépost és a káptalan a 13. század második felében egy darab ideig a várban laktak, habár ezen okiratok ez összefüggést nem emelik ki.

Pirhalla szerint az 500 kepcé fizetését IV. Béla rendelte el, ugyanaz, aki Mátyás prépostot felhatalmazza a kerekitorony és az öregpalota megépítésére. Másrészt azonban az 500 kepcé alóli felmentés körülbelül egybeesik a káptalannak a várból való kiköltözködésével. 1298 körül a várral szemben levő dombon a sz. Márton egyháza mellett kiépül a káptalan, mostani helyén, ahol csak nagy ügyel-bajjal sikerült a kemény sziklából kicsikarni az egyes lakóházakat.¹⁾ Közben kétségtelenül ott tartózkodott a prépost és a káptalan, ha már Mothmér prépost 1273-ban²⁾ a várban levő barmairól intézkedik.

A tatárjárás pusztításán kívül, amely sz. Márton egyházát érte, még egy másik körülmény is indokolttá teszi a káptalan tartózkodását a várban. A káptalan hiteles hely volt s mint ilyennek helye volt a királyi várban, az ispánság közigazgatási és igazságszolgáltatási központjában.

Viszont érthető az is, hogy a prépostság kiköltözködik a várból, nemcsak azért, mert két egymástól független úr, mint a prépost a káptalanjával és az ispán várnagyával és őrségével, nem igen férhet meg együtt, hanem azért is, mert a papi személyek mindennapi foglalkozását tekintve a vár nem volt alkalmas lakóhelyükül. Mint menedékhelyet használhatták s valószínűleg később is használták, de állandó lakóhelyül már csak a feljárás miatt is igen alkalmatlan volt; sz. Márton templomukat pedig romba döntötték ugyan a tatárok, de mégis felépíthető volt s fel is építették, mire a kanonokok 1298-ban közvetlen közelébe telepednek le.

¹⁾ Pirh. Sz. prép. t. 31. és 9. l.

²⁾ Hradsky, In. Cap. Sc. 301. l.

Valószínű, hogy mint menedékhelyet a várat későbbben is igénybe vette a káptalan, legalább jogigényét a vár kerek-tornyára és palotájára későbbben is feleleveníti. Valószínűleg a káptalan a várból csak a magánuralom korszaka alatt elbirtoklás folytán szorult ki teljesen, illetőleg ekkor vesz el jogigénye; de még Csáky beiktatásakor is óvást emel a torony és palota birtokjoga miatt, úgy látszik ismervén az említett 1249-iki okmányt (W. I. 295).

3. Történeti események.

Kún László. Roland. III. Endre. Interregnum. Csák Máté. Károly Róbert.

Miután láttuk eddig a vár szervezetét és feladatát az Árpádok korában, nézzük meg, hogy forrásaink milyen történeti eseményekről tesznek említést, amelyeknek színtere várunk volt.

A tatárjárásról s a vele összefüggő kérdésekről szövegünk már, amennyiben ez esemény épen várunk kiépítésének döntő indítóká volt.

Harcias események színtere volt IV. Kún László király uralkodása elején, valószínűleg 1274-ben.¹⁾ Amidőn a király fiatal korban átvette az uralmat, az ország villongások és garázdálkodások színhelyévé lett.²⁾ Rolánd, Márk fia, szintén fellázadt és Szepesvárába fészkelte magát. Szepesi ispán volt s mint ilyen szövetkezve más felvidéki urakkal, Miklós és Gergő nevű rokonaival és a Borsa nemzetségből való Pál fiaival, Szepesben és a Tiszán túli részeken pártot ütöttek.

A király nevében Jakab mester szepesi kanonok felment a várba, hogy azt a lázadoktól visszakövetelje, illetőleg hogy ezeket a király hűségére térítse. De Loránd és Gergő fogságba vetették s mindaddig sanyargatták, míg testvéreit kezesekül adván, magát 100 márkával ki nem váltotta.³⁾

¹⁾ W. III. 200. az ispánok között szól róla.

²⁾ Schm. 9. okl.

³⁾ Szabó Károly, Kún László 18. l. Ez eseményt a királynak 1278 szept. 2-án kelt oklevele mondja el, maga az esemény régebben történt. Wenzel, Ápk. Újokt. IX. 376.

Ezután IV. László a Mariássyak egyik őset, Batiz ispánt, Márk ispán fiát, küldte Loránd ellen, hogy a várból kiostromolja. Batiz férfiasan küzdött csapataival a vár alatt, karját egy nyíl átfúrta s csak Isten különös kegyelméből menekült meg a haláltól; harcosai közül is 24-en halálosan megsebesültek vagy félholtan kerültek ki a csatából. A várat több napon át körülzárták s ostrommal kísérelték bevenni, de nem sikerült, épen csak megtörték az ellenállás erejét. Végül Batiz ispán IV. László nővére, Kunigunda lengyel hercegnő közbenjárására kibékítette Rolándot a királlyal és visszaadatta a királynak Szepesvárat.

Batiz ispán ezen érdemeiért két falut kap, amelyeket a király ismét szepesi, tehát a várhoz tartozó birtokaiból szakít ki.¹⁾

Egy másik okirat Polyán ispánt és Rikolf testvérét dicséri, hogy egyebek közt különösen Márk fia Loránd ellen több ütközetben vettek részt, fogságba is estek s kedves szolgálatot teljesítettek IV. László királynak személyes vitézségükkel és harcban való fáradozásaikkal Szepesvára visszaszerzése alkalmával, amelyet Loránd ravasz fondorlattal foglalt volt el.²⁾ A vitézek Farkasfalva és Pokaj szintén szepesi falvakat kapják.

Ez a vitézkedés is az említett ostrommal függ össze, habár az sem lehetetlen, hogy Loránd másodszori felkelése alkalmával, mert ismét hűtlenné lett, elfoglalta az ország északkeleti részét, Szepes, Gölnicbányát, a Nyírséget, Tarcál vidékét Erdélyig s végül a Finta mester nádor elleni csatában elesett. Hogy Loránd második hűtlensége melyik évre esik, nem tudjuk, 1281 előtt kellett lennie. Második hűtlenségekor várunkról nem tesz említést a forrás.³⁾

¹⁾ Schm. 9. okl. Kelt 1275-ben, az események előbb történtek. A két falu Zalong (Márkusfalva mellett volt) és villa Matthaeci (Hernádmáté).

²⁾ W. I. 109. Kelt 1278-ban, de szintén régebbi eseményeket sorol fel. Wagn. III. 200. állítása, hogy a várból csak erőszakkal (háborúval) lehetett őt kizavarni, nem állhat meg Schm. 9. okl. tanúságával szemben, hogy kibékítették. Azért (Szabó, Kún László 18. l. jegyz. szerint) megfoszthatták 1273-ban fellázadásakor birtokaitól s viszont kibékülése után ismét lehetett szepesi ispán.

³⁾ Bárd. 53. okl. idem R. in eodem conflictu extitit interhemptus. — W. III. 200 konjekturái így elesnek. — Pirh. Sz. prép. t. 24. l. erdélyi

Az urak akkoriban ismételten pártot ütöttek s kibékültek, még egy év leforgása alatt is, mert a belvillongások Kún László egész uralkodása alatt nem szüneteltek.

Hasonló zavarok kényszerítették Kún Lászlót hogy Szepesvára alá jöjjön 128 -ben. A szepesiek ugyanis fellázadtak; hogy kik voltak a vezetők, nem tudjuk s azt sem, hogy mi volt a céljuk, mert éppen csak a vár alatt vitézkedett Gerendi Miklós erdélyi birtokadományozó levelének ¹⁾ szűk szavaiból értesülünk ez eseményről. A fellázadt szepesiek a várat ostromolták, a király ellenük jött magyar, kún és tatár csapataival, mely utóbbiak mint foglyok kerültek a király seregébe. A király serege a vár alatt a lázadókat leverte, a nevezett egyén e csatában a király szeme láttára vitézkedett, a vár kapujáig hatolt és megsebesült.

A király vad csapatai azután a vár alján táborozva a szomszédos káptalant is feldúlták, a sekrestyéből kidobott iratokat lovaik összetaposták, pecsétjét elrabolták. ²⁾

Ennyit tudhatunk meg hiteles forrásokból Kún László ezen tartózkodásáról. ³⁾

IV. László alatt a Szepesség különben, mint említettük, anyja, Erzsébet özvegy királyné uradalma volt, hogy mennyi ideig, nem lehet pontosan megállapítani, de már 1275-ben, a

vajdának is mondja; Schm. 9. okl.-ben a nádor szintén Rolánd. Megjegyzendő, hogy több Rolánd nevű vajda és comes volt, de azért lehetséges, hogy azonos. — Kétségtelenül ő rendelkezik birtokügyben mint szepesi ispán. W. I. 107. l. — 1274-ben és valószínűleg kibékülése után 1277-ben szintén Bárd. 30. okl.-ben, amely azonban csak német fordításban és átiratban maradt meg. — Bárd. 53. okl. 1285-ben kelt, a vitézkedések azonban régebbiek; a csatának Loránd és Finta nádor között 1281 előtt kellett lennie, mert ekkor már Finta is elpártolt a királytól.

¹⁾ Hazai okmt. VI. 341. és Szabó, Kún L. 121. l.

²⁾ W. III. 14. l. és Szabó i. h., Pirh. Sz. prép. t. 26. l.

³⁾ Hradsky In. Cap. Scep. 283. 1288-ra, Év. 1888. 94. pedig 1284-re teszi, Szabó okiratok keltezése nyomán 1285-re; a király aug. 14-én Sárosban, szept. 29-én már Liptóban volt, tehát nem tartózkodott egy évig a várban, mint Hr. tartja. — Münnich S. Ein Jahr aus der Glanzperiode des Zipserschlosses 1288 (átveszi Hr. egész terjedelmében Szv. leírásába) egy regényes leírást nyújt, amelynek azonban nincsen történeti alapja. Hogy milyen fényes volt ez az időzés, elég az előbbi okiratokra utalni.

Rolánd-féle lázadás után, Moys vagy Mózes, a királynő tárnokmestere mint szepesi ispán (Wagner III. 200 szerint) minden igyekezetét arra fordítja, hogy visszaszerezze a Szepesvárhoz tartozó birtokokat, ami jórészt sikerült is; amiből láthatjuk azt is, hogy ami birtokot királyi adományok nem idegenítettek el a vártól, azt ilyen zavaros idők foglalásai juttatták idegen kézre ebben az időben is, mert ugyancsak rendezetlenek voltak a közállapotok Kún László egész uralkodása alatt. Erzsébet királyné 1280-ban intézkedik még szepesi birtokügyben (Schm. 11. okl.) s valamivel túlélte fia halálát (1290).¹⁾

Némi rendet igyekezett teremteni a megzavart birtokrendben III. Endre király, aki 1292-ben megbízta Bald szepesi és kamaraispánt, hogy a szepesi tartományban (in districtu Scepus) minden birtokos földjét felmérje és megvizsgálja, milyen jogcímen bírja azt. Épen a várföldek visszaszerzése volt a főcél; hogy milyen mértékben sikerült a helyreállítás munkája, nem tudjuk, mert épen csak olyan esetről van okiratunk, amikor a régebbi viszonyt nem állítják helyre, hanem a birtokos vagy foglaló arannyal való adózásra kötelezi magát;²⁾ s ez annál könnyebben ment, mert a földek után járó terhek pénzben való teljesítését az ispánok illetőleg a királyok szívesen vették.

A vár tehát Erzsébet királyné birtoklása után továbbra is a szepesi ispán által kezelt királyi vár gyanánt maradt meg.

Maga III. Endre is járt Szepesben, mindjárt megkoronáztatása után; Hellebrand szepesi szász ispán egész nemzetségével Kassánál ünnepélyesen fogadta őt s bevezette Szepes földjére.³⁾

Az Árpádok kihalása után bekövetkezett zavarokban Szepesvára is többször cserélt urat.

A Szepesség kezdetben Vencel mellett volt, aki Jakab püspököt kancellárjává tette, híve volt Jordán a szászok grófia is.

¹⁾ Több kún telepedett le Szepesbe. Pirh. i. m. 1284-ben sz. ispán a kún Kuzel vagy Kuluc. W. III. 202.

²⁾ Kistamási. W. III. 203. 204.

³⁾ W. I. 82. e. Szepesi emberek, Jakab püspök és Márk kanonok s udvari káplánja, bizalmas emberei és több rendbeli követői voltak. W. I. 114.

A vár is Vencel hiveinek a kezén volt. 1300—1308-ig a szepesi ispánok vagy várnagyok sorozata hiányos, de Károly Róbert 1307-ben kelt (Schm. 19. sz.) okleveléből, mellyel Kakas mesternek, a Berzeviczyek ősenek, Eőrt adományozza, megtudjuk azt, hogy a vár azelőtt (melyik évben s meddig?) a csehek birtokában volt; Kakas ugyanis különösen kitűnt Szepesvára elfoglalásánál, amelyet a csehek Károly Róbert ellenében kezükben tartottak s ezen ostrom alkalmával elesett Kakas 32 szolgálja és 2 atyafia s ő maga is erősen megsebesült.

Vencel hiveit tehát 1307 előtt ostrommal szorították ki a várból Károly Róbert hivei.

Wagner (III. 204.) az 1308. évhez Zsegrai Miklós ispán és várnagynál azt mondja, hogy a vár Csák Máté birtokában volt, aki azt Vencel nevében megszállotta és megerősítette s hogy Károly Róbertnek sok véráldozatába került míg azt visszaszerezte, de forrását nem idézi. A fenti oklevél csak csehekről tud, Csák Mátéről hallgat és már 1307-ben megemlékszik a várnak előbb történt visszafoglalásáról. Azonban Wagner állítását Csák birtoklásáról (ha ez nem pusztá conjectura), össze lehet egyeztetni az oklevél említette csehekkel, mert tényleg az egész Felvidék Csák uralma alatt állott s ő kezdetben Vencel pártján volt.

Az interregnum válsága alatt azonban Károly Róbert pártja mindinkább erősödött és Szepesvára is kezén lévén, már 1307 körül a szepesiek Pál préposttal melléje szegődtek. Az 1312. évi rozgonyi csatát is Csák, Demeter és Omodé fiai ellenében különösen a szepesi nemesek és szászok segítségével¹⁾ nyerte meg.

De Csák Máté hatalma nem tört meg teljesen ebben a csatában, sőt ezután Szepesvára elfoglalására is kísérletet tett még, amikor ottan Drugeth Fülöp volt az ispán. Csák a várat ostromolni kezdte, de nem tudta bevenni, mert Fülöp ispán keményen ellentállott; erre Csák feldúlta és felgyújtotta Váralját és a káptalant; Fülöp ispán kitört s meg akarta akadályozni ebben, de majdnem elfogták, csak Úzi Miklós

¹⁾ Görgeyek, Fülöp sz. ispán, Rikolf, W. I. 119—123. Kakas ispán. Pirh. Sz. prép. t. 35—37. l.

csatlósának köszönhette megmenekülését, aki majdnem halálos sebet kapott karján, amint Fülöp mellett kitartott és vitéz urát, az ispánt, csak úgy menthette meg, hogy maga esett fogságba.¹⁾ Önfeláldozóan küzdöttek még mellette Teke Miklós és Éles János, aki saját lovát engedte át Fülöpnek.

4. Átmeneti idők.

A nemesi megye kibontakozása. A vár főleg zászlósurak kezén van. Castellanus és vicecastellanus. Udvarbíró. A megyegyűlés helye.

Az interregnumtól a husziták idejéig körülbelül másfél-száz évig közvetlen adatunk a várról nincsen; de ezen nincs mit csodálkoznunk, mert békés idők következtek, háboruktól s ostromoktól mentes volt az ország ezen része; régi emlékeink pedig többnyire csak azokat az eseményeket tükröztetik vissza, amelyek a rendes mindennapi életet felzaklatták.

A vár e békés korban is megmaradt, ami azelőtt volt, egy királyi birtokkomplexumnak a középpontja s evvel egyúttal a szepesi ispánság központja is. De épen a tatárjárás utáni 150—200 év volt az a korszak, amelyben a régi várispánság mindinkább elveszíti régi berendezését, átalakul nemesi vármegyévé. Az átalakulás lassu folyamatát alig tükrözteti vissza néhány elszórt írott emlék, pontos képét nem

¹⁾ W. III. 205. Úzi M. adományleveléből. W. ez ostromot a rozgonyi csata elé helyezi, de Pór Mill. Tört. III. 58. Rozgony utánra. Csák 1321-ben bekövetkezett haláláig úr maradt az ország jó részén, később talán kibékülve némileg a királlyal; épen Drugeth volt Károly Róbert egyik fővezére ellene, miért is ez birtokot kapott. W. III. 206. W. szepesi ispánnak mondja 1314—1327, 1322-től pedig nádor is volt; a rozgonyi csatában is részt vett 1312-ben, de akkor úgy látszik nem volt még sz. ispán.

A szepeshelyi székesegyház falfestménye ezen korszak kétségtelen művészeti emléke, de hogy minek az emlékére festették oda, nem világos. A koronázás 1310-ben, a rozgonyi csata 1312-ben volt, a festményen az 1317. évszám van. Henrik prépost volt 1316—1322, tehát mint ilyen sem a koronázásnál, sem a csatában részt nem vehetett. Hradszky Évk. 1888. 42. szerint a várnagy Tamás nem Fülöp. Meglehet, hogy a 15. századbeli átépítésnél vagy más restaurálásnál a betüknél vagy neveknél értelmetlenül restauráltak valamit.

is lehet megrajzolni, de nem is tartozik a vár történetének a keretébe; néhány tényre kell azonban utalnunk, amelyek egyuttal a vár helyzetét is megvilágítják.

Az Árpád-kori várispánság némely elemei úgyszólván változatlanul megmaradnak, mások meg eltűnnek, hogy új társadalmi alakulatoknak adjanak helyet. Ezen korban megy végbe egyrészt a paraszt jobbágyság, másrészt a nemesség teljes kialakulása.

A régi várnépes falvak mint jobbágyfalvak a várral továbbra is szoros kötelékben maradnak meg, mint ennek tartozékai s csak vele együtt jutnak majd magán kézre. Földesuruk a vár útján tulajdonképen a király, ez azonban a várat és uradalmát rendesen a szepesi ispánsággal adja, mint ahogyan eddig volt.

Ezen falvak természetesen az ispán illetőleg helyettesei vagy alantasai joghatósága alá tartoznak; ezeknek joghatósága különben Szepesben kiterjed mindazokra, akik külön királyi engedéllyel nincsenek kivéve alóla.¹⁾

Megjegyzendő, hogy épen a várban tartózkodó vagy az uradalomhoz tartozó cselédség, munkás népség nem főbenjáró, de kisebb kihágásai, mulasztásai és vagyoni jogi ügyeiben ritkán gyakorolt bíraskodást személyesen az ispán vagy a várnagy, mert ezek nagyobb urak voltak s a katonai és közigazgatási teendők foglalták el. Már az Árpádok korában is a comesek mellett mindenütt találunk épen egy ilyen teendőkkal megbízott közeget, alsóbb rangú tisztviselőt, akit törvények és okiratok comes curialis, vagy iudex curialis néven ismernek. Ez általában nemcsak a közvetlen cselédség, de a jobbágyok kisebb ügyeiben ítélkezett. Nyomára alig akadunk, mert ezek az ügyek nem kerültek papírra, szóbelileg elintézték s ott volt a deres meg a torony tömlőce. A Csáky-korban találunk a várban egy ilyen falusi bíró rangban levő közegre,

¹⁾ Ezt teszik a nagyobb kiváltságú nemesítő levelek és a szászok kiváltsága. Schm. 53. okl. 1330-ban a csütörtökhelyi szászok panaszkodnak, hogy az alvárnagy (vicecastellanus de Castro Scepusiensi) ítélőszéke elé akarja idézni, azon a jogcímen, hogy nemesi, arannyal adózó földnek a birtokosai. Mint szászok nem tartoztak alája. Ebből önként következik, hogy más ilyen földbirtokosok igenis az ő ítélőszéke előtt jelentek meg.

akit udvarbírónak neveznek. Ez nem abban a korban alakított, hanem évszázadokon át szokásjogilag fennmaradt bírói közeg volt, cselédség és jobbágyság felett kisebb ügyekben.

A régi várispánság egyik jellemző eleme, a régi várjobbágyok (*iobagiones castri*) vagy a várjobbágyok úrainak (*filii iobagionum*) az osztálya eltűnik, illetőleg nemességgé alakul át. Ennek jó része bíráskodás és katonáskodás tekintetében a király vagy zászlósurai személyes hatásköre alá kerül és jobbágyságai felett ítélkező hatalmat kap.

Jelentős ezen átmeneti korszak gazdasági hatása is. Míg az Árpádok korában a királyi várak jószágaikkal s falvaikkal a kir. jövedelmek egyik főforrását képezték, később ez megszűnik az adományozások következtében vagy az utolsó idők és interregnum zavarai közepette azáltal, hogy ezen jövedelmeket vagy erőszakkal elfoglalják vagy pedig az elszámolás elmarad s feledésbe megy. A várak tényleges kezelői, az ispánok és várnagyok a kir. udvarba többé nem szállítanak be semmit, úgyhogy az összes várjövedelmek kezükben maradnak. Még inkább elesett szokásjogilag a kir. kincstár ezen jövedelmektől azon eljárás folytán, hogy egyes zászlósúrnak egyenesen fizetés gyanánt, ellátásul adják oda.

Igy már az Árpádok korában, de még inkább az Anjouk alatt azt tapasztaljuk, hogy a szepesi ispánság rendesen valamelyik országos zászlósúr kezében van; az illetőt első sorban azért teszik meg szepesi ispánnak, mert Szepesvárához még terjedelmes várjóságok és így várjövedelmek tartoztak: így szepesi ispán néha a nádor, a tárnokmester, az asztalnokmester vagy más megyének az ispánja.¹⁾

És épűgy, mint az Árpádok korában ellátásuk szempontjából kapják a Szepességet a királyi család némely tagjai, úgy kapja azt István herceg is, Nagy Lajos király öccse, hercegség gyanánt.²⁾

¹⁾ Az ország egyéb vidékein már alig maradtak meg királyi várjóságok, a 15. században még ez utolsók is magánkézre kerülnek; a Jagellók pénzt és sőt rendelnek a főtisztviselők ellátására.

²⁾ 1352-ben. W. I. 26. Schm. 72. okl. Stephanus Dei gratia Dux de Scepus et de Sarus.

3. KÉP. SZEPESVÁRA ROMJAI VÁRALJA FELŐL

Erthető azután, hogy ezeket a zászlósurakat hivatali hatáskörük másfelé is szólította s így szepesi teendőiket rendesen helyetteseik végzik, akiket az okmányok castellanusoknak és vicecastellanusoknak neveznek, amely kifejezéseket ebben a korban a várnagy szóval fejezünk ki, vagy pedig vicecomeseknek.¹⁾ A várban rendesen csak ezek tartózkodtak.

Magában az elnevezésben egy speciális szepesi vonást észlelhetünk. Másutt mindenütt az ispánok helyetteseit rendesen vicecomeseknek nevezik; Szepesben is előfordul ez az elnevezés, de gyakoribb a castellanus és vicecastellanus, amit főleg annak tulajdoníthatunk, hogy éppen a várrendszer ezen a vidéken jobban és hosszabb ideig maradt fenn, mint az ország más vidékein.

Ez elnevezés még Árpád-kori eredetű. Már Hradzsky (Évk. 1888.) is észrevette, hogy igen nehéz Szepesvárra és vármegyére nézve elkülöníteni azokat az egyéneket, akik mint comesek, castellanusok vagy vicecomesek, vicecastellanusok szerepelnek. Nem lehet elkülöníteni azért, mert sokszor ugyanaz az egyén comesnek és castellanusnak is nevezi magát. A dolog úgy áll, hogy már az Árpádok korában is az ispán rendesen tartott castellanust, várnagyot, különösen akkor, ha más megyének is ispánja volt vagy más hivatalt is viselt és ez rendszerré vált az Anjouk alatt; de akárhány ispán maga intézte a várnagyi teendőket, mert a várban tartózkodott s így nem volt várnagya, vagy várnagyból lett ispánná s ezt a címet is felemlíti.

A Szapolyaiak koráig, sőt a Thurzókig a castellanus vagy vicecastellanus nemcsak a vár parancsnoka, hanem egyenesen hivatali helyettesítője az ispánnak, mert éppen a zászlósurak szepesi ispáni teendőiket alig végzik el személyesen. Ezért azok a kiváltságlevelek, amelyekkel egyeseket kivesz-

¹⁾ L. W. III. és Hradzsky Évk. 1888. az ispánok, várnagyok és helyetteseik névsorát. Így pl. W. I. 446. és 449. 1322 és 1326-ban castellanus; W. I. 131. 1331-ben vicecomes et castellanus; W. III. 207. 1330-ban, Schm. 74., 75. l. 1329-ben vicecastellanus; W. III. 209. 1342-ben az ispán tárnokmester, vicecastellanusai vannak. V. ö. Századok 1872. évf. a regestákban említett tisztviselők.

nek a királyok az ispánok hatásköre alól, rendszeren úgy szólnak az Anjouk korában, hogy helyettes (vicecastellanus) hatásköre alól.¹⁾ Ezeket a helyetteseket maguk az ispánok nevezik ki, mert a helyettesítést az illető magánügyének tekintették még a főbb hivataloknál is.

Épen azért ezek a személyes helyettesítők a 16. század elejéig, a nemesi vármegyei autonomia kialakulásáig, épen a kialakulás korában, egyuttal a vármegyei közigazgatás, igazságszolgáltatás és honvédelem élén állanak; csak párhuzamosan egyidejűleg tűnnek fel a megyei okmányokban a szolgabírák (iudices nobilium). Épen az átmenet és kialakulás korát tükröztetik vissza az okmányok, amikor egy kategóriájú okiratokban hol comes, hol vicecomes, castellanus, vicecastellanus, hol pedig iudices nobilium szerepelnek.²⁾

Ugyancsak a nemesség és a nemesi vármegye szervezetlenségét látjuk abban is, hogy a nemesség egy részét a királyok felmentik az ispánok és helyetteseik hatásköre alól, más része pedig alatta marad.

Megjegyzendő, hogy a nemesi vármegye teljesen kialakulván, a 16. század elején székhelyét Lőcsére teszi át, a vár örökös urai megmaradnak egyuttal ennek ispánjai gyanánt, a többi tisztviselőket választják. A castellanus elnevezés a Thurzók és Csákyak korában is megmarad. Ennek hatásköre azonban a várra szorítkozik. A castellanus a 16. századtól kezdve alacsonyabb rangú tisztviselő, porkoláb, néha a várőrség parancsnoka, legtöbbször még az sem, mert az ott levő fegyvereseknek külön kapitányai, parancsnokai (capitaneus, praeffectus) vannak.

Ebben a korszakban azonban várunk még mindig szoros kapcsolatban van a vármegyével, ispánjai és várnagyjai egyuttal a vármegyét is vezetik.³⁾

A megyegyűléseket is a vár és hiteleshely közvetlen közelében tartották. Ezeknek helye tulajdonkép a vár lett

¹⁾ W. I. 207. 1330-ban.

²⁾ Jellemzők a Századok 1872. évf. regestái.

³⁾ Téved Wagner III. 201. 2. amikor csak 1403 körül veszi észre azt a szokást, hogy a vár parancsnoka egyuttal ispán is, a vár régebben is a szépesi ispán kezén volt.

volna, de békés időben alig érezték annak szükségét, hogy oda felmenjenek,¹⁾ azért Váralján vagy a káptalanban folytak le.

Az összes szepesi ispánok, alispánok és várnagyok névsorát a Szapolyaiakig összeállította Hradszky a szepesm. tört. társulat 1888. Évkönyvében. Amennyiben az illetők nevei és tettei várunkkal kapcsolatban állottak, a tárgyalás folyamán megemlékeztünk róluk névszerint is. Legtöbbjének éppen csak a neve van valahol megemlítve vagy pedig említésük nem függ össze várunkkal.

5. A husziták és a Thurzók ideiglenes birtoklása.

A husziták 1433-ban jelentek meg először Szepesben, de ezen támadásuk csak portyázás volt s várunkat nem érintette.²⁾ Lényeges mozzanat volt az, hogy Erzsébet özvegy királyné 1440-ben Giskra János vezérüket zsoldjába fogadja és szepesi főkapitánynak és sárosi ispánnak nevezi ki. A felvidék Erzsébet királyné mellett tartott ki 1443 szept. 1-ig (Lőcse, Kassa)³⁾, ami részben a husziták sikereit megmagyarázza. 1441-ben Giskra beveszi Késmárkot, 1442-ben Richnót.⁴⁾

A következő 1443. évben Szepesvára is elesett, de hogy ki foglalta el és hogyan, arról nincs tudomásunk, mert szűk szavakban értesít róla egy 1447-iki irat, amelyben a szepesi káptalan okiratainak ez alkalommal való elpusztulását ekkép tudatja:⁵⁾

1443 aug. 15 körül Rozgonyi Simon egri püspök több főúrral és nemessel hadba szállott a felső részek védelmére a királyság ellenségei: Giskra és cseh társai ellen s eljutot-

¹⁾ 1328. W. I. 126. Congregatio circa eccl. S. Martini; 1330-ban Conventus apud eccl. S. M. W. III. 206. Drugeth ispán ismét a birtokjogokat revideáltatta. Több ilyen gyűlésről a Századok 1872. évf. regestái.

²⁾ W. I. 330. II. 95. Késmárkot és vidékét elpusztították és fogásba hurcolták György prépostot.

³⁾ Fraknói, Mill. Tört. IV. 24. 30.

⁴⁾ W. II. 99.

⁵⁾ Karácsonymezei Miklós sz. kanonok óvása az egri káptalan előtt. W. I. 35.

tak a felvidéken Szepesváráig. Itten Rozgonyi püspök nagyobb biztonság és őrizet okáért mindazokat az okiratokat, amelyek szt. Márton egyháza, valamint más királyságbeli nemesek birtokjogaira vonatkoztak s addig a szepesi sz. M. egyház sekrestyéjében és levéltárában voltak elhelyezve, felvitette Szepesvárába; ezt a várat azonban Bask Péter várnagy (castellanus) vigyázatlansága folytán a csehek orvúl (furtive) elfoglalták s azt most is a csehek tartják; ott azután az említett okiratok elpusztultak és a szepesi egyháztól elidegenítették.¹⁾

Giskra 1443 szept. 1-én kibékült Ulászlóval s 1445-ben az ország hét főkapitánya közé vették fel, így a husziták uralma még jobban megszilárdult.

Szepesben egyrészt Giskrát, másrészt két alvezérét Axamith Pétert és Dobrai Berchal Miklóst²⁾ említik. Főfészekiek Szepesvára, Richnó és Késmárk voltak. Nem lehet megkülönböztetni, hogy sorsuk mennyiben fűződik általánosságban a Szepességhez vagy speciálisan Szepesvárához; nem tudjuk azt sem, hogy alku útján távoztak-e belőle vagy pedig kiűzték-e?

Valószínű azonban, hogy a várat 1453 őszén Hunyadi László vette be Axamithtól.³⁾

Biztos adatunk róla csak 1460-ból van, amikor már nincsenek többé benne a csehek.

A husziták elűzése után a vár egy ideig Thurzó Márton és testvérei kezén volt.

¹⁾ Az okiratokat később részben visszakapta a káptalan. Pirhalla Sz. prép. tört. 92—93. l. Bask még 1445-ben W. III. 241. vicecomes egy kiadványon, tehát a comes helyettesítője: a várnagy egyuttal a megyei ügyeket is vezeti.

²⁾ János? Márton? W. III. 217. a főispánok között sorolja fel.

³⁾ Fraknoi Mill. Tört. IV. 124. l. szerint Axamith rabló csapatai ellen 1453 nyarán hadjáratot indított V. László. Vezérül Hunyadi Lászlót tette meg, de e hadjárat sikertelen volt; a király maga akart élére állani, de nem tette. Hradszky, Melczer és Genersich nyomán (de ezek nem források) mondja, hogy H. L. »1453-ban késő ősszel Axamithot Szepesvárában körülfárta és onnét kiverte; A. népével együtt megmenekült és Sárosmegyébe Palocsába vonult.« — Lehet hogy a cseh rablók kivonultak belőle, erejüket másutt összpontosítván.

Amikor Mátyás király 1460-ban Sárosból kiűzi a huszitákat, Thurzó Mártontól és testvérétől visszaköveteli Szepesvárat mint királyi várat; ezek azonban addig nem akarják átadni a királynak, amíg a felvidéki városok számukra oltalomlevelet nem állítanak ki. A király sürgeti a városokat ennek a kiállítására.¹⁾

A bártfai levéltárban fennmaradt oltalomlevél értelmében a városok kötelezik magukat arra, hogy Th. Mártont, testvéreit, anyját, nővéreit és hiveit, ha átadják a várat, megvédik bármilyen jogos vagy jogtalan támadókkal szemben, különösen pedig a csehek ellen s „tekintve továbbá királyságunk s különösen Szepesmegye érdekét, elismerik, hogy Th. Márton testvéreivel s hiveivel együtt helyesen cselekedett, amikor Szepes királyi várat senki másnak csakis a királynak a kezébe adta át“.²⁾

Ebből azt látjuk, hogy a husziták után a Thurzóknak Szepesben akkor felemelkedő családja akarja ezt a királyi várat magánbirtokká tenni, de egyelőre sikertelenül; a vár azonban mégsem maradt meg királyi birtoknak.

II. FEJEZET.

6. A Szapolyaiak kora.³⁾

Magánvárrá lesz. Tartozékai. Örökös főispánság és grófság. János király szülőhelye. II. Ulászló ott. Főuri lakás, építkezések.

Nagy változást idézett elő várunk belső életében és szerepében az a körülmény, hogy Mátyás királyunk azt 1464 vagy 1465-ben a Szapolyaiak magánvárává teszi, eladományozván vele együtt a hozzátartozó birtokokat és falvakat is.

¹⁾ A király sürgető levele Eperjesről W. IV. 63. — Megemlítve Th. Márton és testvére, János és Teofil (atyai) féltestvérei és Katalin anyjuk.

²⁾ W. IV. 64. castrum regale Zepsiense. — A várat tényleg átadta, hogy azonnal-e vagy később, nem tudni; de W. szerint ezért kapta aztán Vörösvágást Sárosban, amelybe 1465-ben iktatták be.

³⁾ Bővebben I. A Szapolyaiak viszonya a Szepességhez c. értekezésem az 1909. Évkönyvben.

Mátyás uralmának erős támaszai voltak a tevékeny Szapolyai testvérek: Imre és István, akik mint kisebb csapatok kapitányai kezdik meg pályafutásukat s az ország főkapitányságával, a nádorsággal fejezik be mint tekintélyes birtokos főurak.

Az adományozó oklevél szerint a király Sz. Imre, dalmát-horvát-szlavón bánnak és Bosznia kormányzójának és utána (úgy értendő ha nem lesznek örökösei) István öccsének adja Szepesmegyét (*districtus, comitatus*), Szepesvárat s a hozzá tartozó (hiányos nevű) városokat és birtokokat.¹⁾

A vármegyével és várral együtt így tekintélyes koronajavak jutnak magánkézre. A 15. század közepén már csak kevés királyi vár körül voltak királyainknak birtokaik, mert javarészüket már eladományozták volt, de Szepesvárához még sok jobbágyfalu, birtok és erdő tartozott, mindaz, ami Szepesben még nem változott volt át nemesi birtokká, hanem a király volt földesura. Szepesvára és a hozzátartozó koronajavak most a Szapolyai család nemesi birtokává alakulnak át.

A kiadó kihagyta az oklevélből a helyiségek neveit, a Szapolyaiak korából nincsen is róluk adatunk, de a későbbi birtokosok (Thurzók és Csákyak) idejéből több oklevél fogja azokat felsorolni mint a vár *appertinentiáit, tartozékait régi időtől fogva* (tehát a 15. században, sőt azelőtt is ilyenek voltak).

A várnak voltak közvetlen allodiális földjei, első sorban a vár tövében levő major (Szepesújvár).

Számos jobbágyfalu tartozott oda, névszerinti felsorolásukat később fogjuk látni.

A tizenegy megmaradt (el nem zálogosított) volt szabad szász községet is a várhoz csatolták. Ezek később is oda tartoznak, de már jobbágyfalvak kötelezettségeivel.²⁾

¹⁾ Wagn. I. 145. Érdeméül felemlíti, hogy megtisztította az ország egyharmadrészét a huszitáktól, segédkezett a korona visszaszerzésében, kitünt Jajca ostrománál. — Datum hiányzik.

²⁾ A kettős királyság idejében, 1533-ban visszakövetelik őket mint a várhoz tartozó községeket és a lucsivnai vámot. W. I. 41: oppida, villae. Az 1638-iki urbarium felsorolja névszerint és részletesen terheit. — Weber szerint (Évk. 1888. 157., Okiratot nem idéz) 1458-ban a megmaradt 11-nek is megvolt még a közös szervezete. Tehát vagy az 1412-iki elzálogosítás után, vagy csak a Szapolyaiak idejében rendelték a várnagy alá, amivel közös szervezetük (*comes Saxonum*) megszűnt.

Ugyancsak a várhoz tartozott a bányavidék is, illetőleg az ebből befolyó jövedelem, mert 1533-ban mint régebbi birtoknak a várhoz való visszacsatolását követelik.¹⁾

Később is a vár jövedelmi forrásául van említve a váralatti, lucsivnai és kolinóci vám.

A Szapolyaiaknak voltak még más birtokaik is Szepesben, de azokat nem említik mint Szepesvára tartozékait.²⁾

A Szapolyaiak azonban nemcsak tekintélyes birtokot, hanem egyuttal örökös családi méltóságot is szereztek. Ezáltal a Szepesség többi része is, a nemesi megye és a lándzsások széke, az ő vezetésük alá kerül. Mátyás király örökös családi méltóságot is ad: őt, fiait és utódait Szepesvára és megyéje felett örökös és szabad ispánokká, azaz grófokká teszi.³⁾

Imre és utána a többi Szapolyaiak okmányaikban és feliratokban a *Comes perpetuus Terrae Scepusiensis* címet használták, Mátyás is így írja később címüket; elmarad tehát a *liber* szó és *Terra Scepusiensis*-t mondanak.

Ez a cím többet jelentett a megye főispánságánál; nemcsak azt, hogy az illető egyén élete végéig minden további megbízatás nélkül bírja ezt a címet és a tiszteletet s aztán ez fiára száll, hanem azt is, hogy a család minden egyes tagja használhatja ezt a megtisztelő címet. Egykoru magyar fordítása nem maradt meg; a főispáni cím nem meríti ki, mert nemcsak tisztelet értettek ezen a címen, hanem a családhoz kötött, körülbelül mai értelemben vett *grófi* méltóságot, sőt első sorban ezt.

¹⁾ W. I. 42. Civitates Rudabánya, Szomolnok, Gölnicbánya, Svedlér, villae Remete, Henczmann, Koisso et pertinentiae earundem; a befolyó jövedelem: census, strena, proventus.

²⁾ Késmárk, Richnó és Dunajecvára (Nedec). A Laszky-féle adománylevélben 1528. l. o. Kegyúri joguk is volt a szepesi káp-talan felett.

³⁾ W. II. 147. volentes dignitatem illam gubernationis temporalem in aliam perpetuam commutare ipsum E. de Z. ac filios et haeredes suos universos super Castro et districtu Scepusiensi in perpetuos et liberos comites ... creamus.

Várunk későbbi tulajdonosai a Szapolyaiak nyomán szintén ilyen örökös comesekké lesznek (főispán és gróf).¹⁾

A Szapolyaiak nem gyakorolták személyesen a megye vezetésének, az ispánnak a tisztét, hanem helyetteseik útján s még tart az az állapot, hogy Szepesváranak az általuk kinevezett kapitányai vagy várnagyjai egyúttal a megye alispánjai is,²⁾ mert még általában személyes helyettesítésnek tekintik ezt az egész országban.

Csak a Szapolyaiak után, a 16. század elején sikerül a megyének külön szervezkednie választott alispánokkal az élén, Lőcse székhelylyel.

Ezen adományozás következtében várunk és tartozékai egy család magántulajdonává lesznek. Nagy fordulópontra ez fejlődésében; mert ha később ideiglenesen visszaszáll is kétszer a koronára, nem marad meg, hanem a Szapolyaiak korának hagyományaként magánvárrá lesz és marad végleg. Tulajdonkép evvel az eladományozással záródik le rá nézve a régi királyi várszervezet kora.

Szapolyai Imre később nádorrá lett s 1487-ben halt meg. Örökébe István nevű öccse, János király apja, lépett, aki Mátyás alatt Wien kapitánya, majd II. Ulászló alatt nádor volt. Ennek 1499-ben bekövetkezett halálakor birtokai özvegyére, Hedvig tescheni hercegnőre és két fiára szállottak, akik közül János erdélyi vajdává, majd királylává lett, György pedig mint alvezér elesett a mohácsi csatában.³⁾

¹⁾ L. az említett értekezést. A cím jelentőségét mutatja az is, hogy zászlósúri címek elé helyezik. Laszky adománylevelében János kir. azt mondja, hogy felékesíti őt avval a méltósággal, amellyel ő és ősei mint szepesi örökös comesek bírtak országgyűléseken, királyválasztásokon és országos tanácskozásokban.

²⁾ Igy W. IV. 89. Castellani castri Scepus Michael Porcolab de Sutha et Mathias Holy de Jablonicza et vicecomites comitatus Scepusiensis 1520. — János kir. 1527-ben Derencsényit, a vár kapitányát, ispánná nevezi ki s jószágai gondozásával s a megye vezetésével bízza meg. Közl. Szv. M. 1912. 135.

³⁾ Míg János kiskorú volt, W. III. 221. szerint a szepesi ügyeket Máriássy István vezette; később György, mert János Erdélybe ment vajdának. Szerintem az összes birtokokat közösen kezelte a két fiú és anyjuk, ami akkoriban szokásos volt. Közösen intézkednek az anya és két fia W. 353, a két testvér W. I. 363.

Az új birtokosok Szepesvárat lakható főúri várrá alakították át. Irataik elkallódtak, de néhány ismert levelük onnét kelt s vannak emlékeink arról, hogy tényleg laktak is a várban, sőt kedvelték azt. Természetesen minthogy számos váraik s birtokaik voltak, másutt is laktak s országos teendőik is másfelé szólították őket, de maga János király, amikor a várat Laszkynak adományozza, családjá speciális lakóhelyének mondja;¹⁾ valószínűleg Szepesvárában született 1490-ben; még a 18. század elején is mutogatták az állítólagos ágyat.²⁾ A Szapolyai családot az egykorúak Szepesinek is nevezték.

Amikor II. Ulászló 1494-ben Sárosból Lőcsére jött az itten tartandó lengyel-magyar kongresszusra, útközben Szepesvárába is betért, ahol a házigazda, István nádor, őt s főúri kíséretét megvendégelte; a nádor csak menlevél s lovasok kíséretében jött el biztos várából s egyuttal bőséges élelmet s italt hozatott onnét a fejedelmek s kíséretük ellátására; aminek részleteit ékesszólóan de nem egészen megbízhatóan meséli el Bonfinius (várunkról egyebet nem említ).

Úgy látszik leginkább István és felesége Hedvig hercegnő tartózkodtak várunkban³⁾, fiaik messze földön tevékenykedtek.

Források hiányában nem tudjuk pontosan megállapítani várbeli építkezéseiket, de későbbi utalásokból visszakövetkeztetve egy pár dolgot megállapíthatunk. Várunk előttük alig rendelkezhetett nagyobb szabásu, egy főúri család igényeinek megfelelő, belső épületekkel; míg utánuk a lakhatóság szempontjából megfelelő, berendezett főúri vár marad, amelyet, persze átalakításokkal, még kétszáz esztendeig hasonló rangú családok laknak.

Kétségtelenül az ő építkezésükre utal két elnevezés a felső várban: bemenet balra az épületesoport emeleti részén egy kettős szobának „János király palotája“ a neve számos

¹⁾ Locus domicilii specialis ac hereditarii. W. I. 36.

²⁾ Bohus. L. később az 1703. ostromnál és azután.

³⁾ Erre utal az is, hogy temetkező kápolnát építenek a közvetlenül szomszédos káptalan templomához s nagy misealapítványt tesznek ott.

későbbi forrásunkban (Hr. 60 sz.). A hagyomány szerint ebben született. Ugyanezen épületesoport földszinti részében egy hadiszerek elhelyezésére szolgáló tárházának Zapoli vagy Sapoli a neve az 1638-iki leltárban, amely elnevezésben a Zápolya vagy Szapolyai név lappang, amelyet a 17. századbeli katonák és porkolábok nem értettek meg. Úgy látszik az egész baloldali épületesoportot a Szapolyaiak építették s a nevek köre később szűkült. A kezdő renaissance modor, amennyire a romok után sejteni lehet, erre az időre vall.

Az északi sarkon levő nagy palota is valószínűleg az ő idejükben lett átalakítva és falai (ma már nem látható) festményekkel ékesítve.

Wagner (III. 221.) valószínűleg források nyomán mondja Istvánról, hogy Ulászlót vendégül látta Szepesvárában s arról értesült (accepimus), hogy abban az időben a várat István épületekkel kibővítette s fényes szobákkal látta el. Az idő azonban tönkretette, mint sok egyebet, azt a híres képet, melyet István a főpalotában festetett.¹⁾

A sz. Erzsébet várkápolnát is valószínűleg ők építették. Nem zavaró az, hogy ez csúcsíves, míg az épületek renaissance stílusúak, mert a templomi építkezésnél amaz hosszabb ideig tartotta magát s ugyancsak csúcsívesek az általuk épített szepeshelyi és csütörtökhelyi kápolnák is. A jelenleg Szepesújvárt levő, innen származó oltárkép is a 15. század végének a művészeti alkotása.

¹⁾ A tantae celebritatis simulacrumot némelyek úgy is értelmezték, hogy ennek a híres eseménynek a képe. Illetőleg arra magyarázták, hogy a falfestmény a látogatást ábrázolta volna. Kérdéses.

III. FEJEZET.

A THURZÓK KORA.

7. Kettős adományozás. A XVI. század.

Megoszlás. Katzianer beveszi. Átmeneti kapitányok. Ferdinánd kir. Thurzó Eleknek, János kir. Laszky Jeromosnak adományozza. Th. E. a vár ura. János Zsigmond érdekében sikertelen egyezmények. Th. E. halála és zavarok. Scharschkó rablókalandja. Báthory A. és Th. János. Th. Szaniszló, Elek, Szaniszló, Kristóf.

A mohácsi vész után kettős királyválasztás osztotta meg az országot, amely várunk történetében is éreztette hatását, annál is inkább, mert az előbb megválasztott magyar vörű király épen Szepesvára ura, Szapolyai János volt. Dacára azonban annak, hogy a Szapolyaiak itteni nagyurak voltak, a Szepesség és különösen a felvidéki városok már kezdettől fogva sem lelkesedtek Jánosért, ha őszintén tolmácsolja hangulatukat Sperfogel egykorú lőcsei bíró;¹⁾ hanem ezek inkább a Habsburg Ferdinánd partján állottak.

Megkezdődött a polgárháború. A Szapolyaiak családi fészében Derencsényi Miklós volt a kapitány, aki természetesen János partjára hajtott mindenkit s az ellenfélt nem kímélte. Elfogott több lőcsei tanácsost, a várba vitette őket, de hogy kibékítse, ismét szabadonbocsátotta; majd a várból hiveivel Gölnicbánya ellen vonult, azonban 40 emberét veszítette el. Viszont a lőcseiek is felégették a vár alján levő serfőzőt és malmot. (U. o. 35. l.)

Szepesvárát azonban, valamint a királyságot sem sokáig uralta János, mert Ferdinánd 1527-ben sereggel jön be, megkoronáztatja magát s vezérei Jánost Lengyelországba szorítják. Ezen harcok közepette a tokaji és kassai döntő győzelmek után Katzianer János, Ferdinánd fővezére, a Szepesség felé veszi útját. Alvezére Thurn Miklós 1528 márc. 23-án

¹⁾ Hain Lőcsei Krónikája 33. 34. 35. Csak Kassa tette le a hűség- esküt Jánosnak, amivel szerinte kellemetlen helyzetbe hozta a többieket; a Thurzók és a prépost is Ferdinánd partján voltak, az itteni nemesség (Máriássy, Theöke) Jánosén.

megjelenik Szepesvára alatt 300 lovassal és körülzárja azt. A vár körülbelül két hétig ellenállott, de megérkezvén Katzianer a derékhaddal, a várőrség az első ágyulövések után tárgyalásba bocsátkozott vele; nemsokára megegyeztek, a volt őrség szabadon elvonulhatott s Derencsényi átadta a várat Katzianernek. Evvel várunkban a Szapolyaiak uralmának tényleg vége szakad s azt Ferdinánd király serege szállja meg. A vár átadásakor János király és az ország jelentős iratai is Ferdinánd kezébe jutottak, amelyeket amaz úgy látszik mint fővárában őriztetett.¹⁾

Katzianer a vár kapitányául Perner Kristófot rendelte s egyuttal a Szepességen hátrahagyott német őrség főparancsnokául; elégedetlen és lázongó 1000 zsoldosát csak Lőcsétől vett kölcsönpénzzel tudta lecsillapítani, ép úgy mint Katzianer is tette volt.²⁾ Amikor ez az Oberster Hauptmann in Zips 1530 aug. 23-án Lőcsén hirtelenül meghalt, zászlóalja 500 német gyalogosból állott.³⁾ Utána a vár kapitányai Lomnicai Horváth János szepesi prépost és Riby Sebestyén voltak.⁴⁾

Várunkat azonban csak ideiglenesen, 1531 ápr. 23-ig tartották megszállva Ferdinánd király emberei, mert ekkor a vár a Szapolyai birtokok javarészával együtt ismét magánkezekbe kerül.

Ferdinánd ugyanis még a vár ezen megszállása előtt, első ízben Pozsonyban királylyá való megválasztásakor⁵⁾ és

¹⁾ Sperf. H. Lőcsei Krón. 35. l. csak Thurnt említi, de márc. 30-án jelzi a német fősereg megérkezését Lőcsére és Katzianernek öt heti ottani (máj. 6.) tartózkodását. Istvánffy IX. beszéli el röviden ez átadást. Megemlékszik a vár ezen átadásáról az 1548. 71. t.-c. is: »kegyeskedjék a király átnézetni azokat a kiváltságleveleket Magyarország szabadságairól és kiadásukról kegyelmesen dönteni, amelyeket Derencsényi Szepesvárában átadott Kaczianer Jánosnak s amelyek most Pozsonyban vannak«.

²⁾ Sperf. H. Lőcsei Krón. 45. 36. l.

³⁾ Sperf. W. II. 156.

⁴⁾ Sperf. W. II. 158. 1530. és 162. l. Hogy a sz. prépost egyuttal várkapitány is, azon nincs mit csodálkozni, mert Horváth inkább világi ember volt, később megnősült. 1537-ben ismét a Szepesség kapitánya. W. II. 188.

⁵⁾ Megemlíti ezt az ünnepélyes adománylevél. A bányavárosokra nézve erre az első adományra hivatkozik a király a Csáky levélt. Szomolnok ad ann. 1527. oklevelében.

másodízben és ünnepélyesen Székesfehérvárott 1527 nov. 2-án, épen megkoronáztatásakor, Szapolyai János összes magyarországi birtokait Thurzó Elek hívének adományozza. Ez már II. Lajos alatt kinevező és tárnokmester, akkoriban pedig Ferdinánd pártjának egyik oszlopos tagja volt s alatta is megtartotta ezen hivatalait, később pedig országbiróvá és helytartóvá lett.

Az ünnepélyes adománylevél¹⁾ az indokolásban kiemeli Thurzó Elek hűségét, állhatatosságát s szolgálatait különösen a korona megszerzésében, amikor is veszélyt, fáradságot, vagyoni és költséget nem kimélve, támogatta a királyt.

Ezek jutalmául Szapolyai János szepesi comes²⁾ összes várait, erődtényeit, mezővárosait, falvait, birtokrészeit és birtokjogait és ezek között első sorban Szepesvárat, azon jogokkal és tartozékokkal, amilyenekkel azokat a Szapolyaiak bírták az ország bármely részében, átruházza Thurzó Elekre és általa (vagy jobban mondva utána) János édes testvérére és általuk György és Ferenc unokaöccseikre.³⁾

Ezen adományozás alapján Thurzó Elek hozzálátott a jószágok birtokbavételéhez, ami azonban nem ment olyan simán és olyan hamar.

Mert viszont János király lengyelországi bujdosásában Tarnowban 1528 szept. 30-án családja összes szepesi várait és birtokait, első sorban Szepesvárat, azután Késmárkot, Richnót, Gölnicbányát, Dunajecvárat a hozzájuk tartozó bányavidékkel, falvakkal, jószágokkal és jogokkal, valamint a szepesi örökös ispánságot Laszky Jeromos hívének adományozza. Ennek érdeméül azt tudja be, hogy hűséges követte volt az angol királynál és a török szultánnál, hogy önként vállalta magára azt a nehéz és veszedelmes feladatot, hogy a portá-

¹⁾ W. IV. 84. épen a birtoknevek kihagyásával közli, egyedül Szepesvárat teszi közre különben — — —.

²⁾ Ispán és gróf egyaránt. Ferdinánd itten Jánost csak családi címen említi, előtte nem király; máskor legfeljebb vajdának mondja. Jellemző ismét a Comes Scepusiensis elnevezés.

³⁾ Az adomány csak Eleknek szól, de biztonság kedvéért, hogy az első adományozott magvaszakadása esetén a család joga minden kétséget kizáróan kitűnjék, a család egyéb tagjait is felemlítik.

nál a szövetségekötést közvetítse, melyre a körülmények kényszerítő hatása alatt kénytelen volt ráállani, dacára annak, hogy az a kereszténység rettenetes ellensége.¹⁾

János király ezen adományát azonban Szepesvárát illetőleg nem tudta végrehajtani, mert az, amint említettük már, Derencsényi feladása után Ferdinánd kapitányainak a kezén volt; de a Szapolyaiak szepesi birtokai tényleg megoszlottak a két adományozott között.

A vár átadása 1531 április 23-án történt, amikor Thurzó Elek tárnokmester megbízottjai átvették azt Lomnicai Horváth János szepesi prépost és Riby Sebestyén várkapitányok kezéből, Ferdinánd király parancsára. Sperfogel lőcsei bíró, egykoru krónikairó, reméli, hogy ez az átadás a Szepesség nagyobb védelmére lesz, mert a vár Perner kapitány halála óta inkább csak a védetlen népesség zsarolására, nem védelmére szolgált. (W. II. 162.)

Ferdinánd abban az időben épen szorult helyzetben volt, zsoldos seregét alig tudta fizetni, a török pedig erősen fenyegetett s készülődött. Itt is még az átadás előtt a várból levő lanzknecht zsoldosok legnagyobb része eltávozott, mert zsoldját nem kapta meg. A megmaradt zsoldosok a préposttal együtt Lőcsére jöttek, Riby kapitány is még egyideig Lőcsén maradt s a város kérte Ferdinándot és Thurzót, hogy fizessék meg zsoldját s tartsák továbbra is szolgálatban mint hasznavehető embert, de hiába. (W. II. 162.)

Ezek a körülmények megértetik az átadás tényét: nemcsak az adomány miatt kénytelen a király azt kezéből kiadni, hanem azért is, mert nincs ereje azt zsoldosokkal ellátni s jellemző az akkori zilált viszonyokra, hogy egy nagy vár terjedelmes uradalommal s falvakkal nem ér semmit a király kezén, meg sem tarthatja azt, annyira elkallódik minden jövedelme. De semmis annak védelmi szerepe is; védi a benne fészkelő néhány zsoldost, akik épen biztos menedékhelyükben bízva kényük-kedvük szerint zsarolják a környéket.

¹⁾ W. I. 36. és a helységnevekkel egy 1751-iki átiratban Szhh. Prot. 1744. fol. 274.

A vár nem nyújt védelmet a lakosságnak, hanem ép elnyomatásának forrása.

De még magában a háborus időben is már nem a vár, hanem a városok szolgálnak a hadműveletek középpontjaiúl, így Késmárk a János-pártiaknak, Lőcse pedig a Ferdinánd-pártiaknak, ott tartózkodtak a fővezérek,¹⁾ főleg az élelmezés, elszállásolás és közlekedés alkalmatossága miatt, a várban csak csekély várórség van, üres várban az is nehezen él meg, tehát fosztogat.

Ezen átadással a vár több mint száz évig (1531—1636) a Thurzók híres családjának magánbirtokává lett.

Az új tulajdonos, Thurzó Elek kezdetben mint tárnokmester, majd mint országbíró és helytartó Ferdinánd kormányának főembere volt s mint ilyet országos teendői másfelé szőlítették; nincs is adatunk arról, hogy tényleg itt tartózkodott volna. Szepesi birtokaival azonban sokat törődik. Várkapitánya, Ipolthfi Miklós a következő 1532—3. években hozzálatott a várhoz tartozó birtokok odacsatolásához, nemcsak az adomány értelmében, hanem a két király közötti megyeri és óvári béketárgyalások végzései értelmében is; a szepesi káptalan is mint hiteleshely azt a rendeletet kapja a békebiztosoktól, hogy a vártól elidegenített birtokokat csatolja oda vissza. (W. I. 40.)

Erre az újabb intézkedésre azért volt szükség, mert a birtokok egy része János király adománya s jobban mondva az ezt követő foglalás következtében tényleg Laszky kezébe került, így Késmárk, Nedecvára, a 11 szász község és a lucsiyai vám.²⁾ Ezeknek visszaszerzése nehezen ment. Késmárkot és Nedecvárát Laszky később is megtartotta, mert Ferdinánd pártjára tért, a falvakat azonban szépszerével és erőszakkal, amint akkoriban járta, visszacsatolták a várhoz,

¹⁾ V. ö. 12. Évk. 1909.

²⁾ Visszakövetelik Loboczký Mátýás, Laszky késmárki kapitányától; ő azonban vonakodik azokat átadni, mert hűségeskűt tettek Kosztkának, az előbbi kapitánynak. W. I. 40. 41. — Késmárk 1530 nov. 21-én megadta magát Kosztka Miklósnak, aki Laszky Jeromos nevében foglalta el. Urb. Kesm. Mem. W. II. 110., Sperfogel szerint árulással W. II. 161. Laszky ideiglenesen Minkovicz Miklósnak vetette zálogba 1531-ben W. II. 110., de 1532-ben Loboczký Mátýás ismét Laszky nevében tartja.

legutoljára három falut 1544-ben. A bányavárosokat is oda-csatolták.¹⁾

Még a Thurzó Eleknek tett adományt is visszavonás fenyegette, de éppen csak fenyegette, a vár és ezek a birtokok mégis az ő kezén maradtak.

Az 1538-iki nagyváradi béke értelmében, ha János királynak fia lesz, az ország átadása után a fiú visszakapja a Szapolyaiak összes családi birtokait s ezekből és a szepesi örökös ispánságból német birodalmi mintára számára egy új szepesi hercegséget alakítanak.

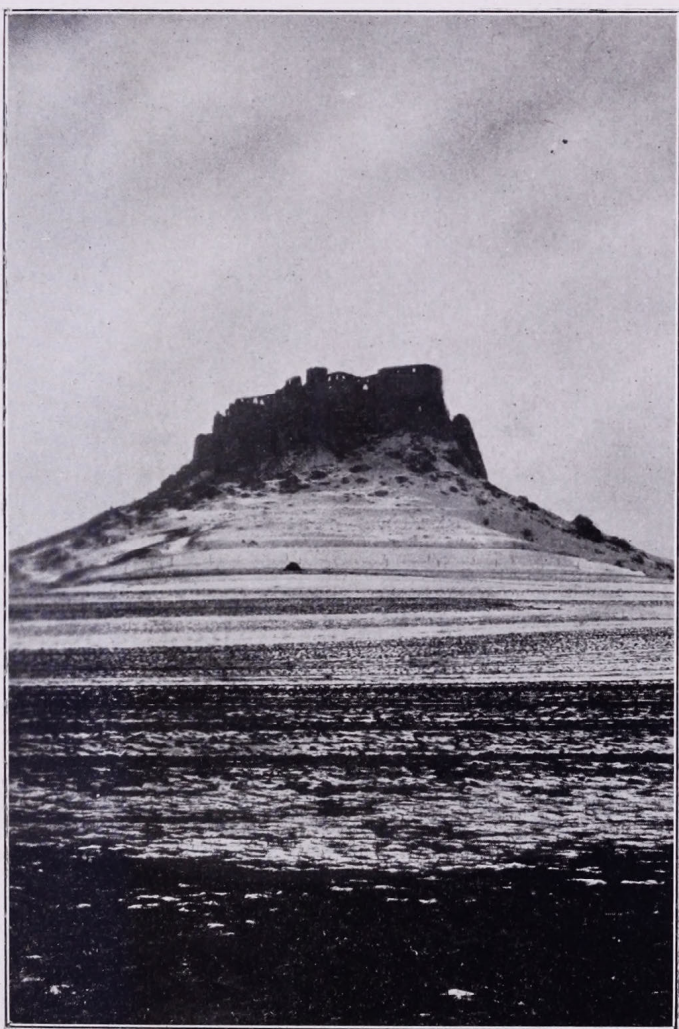
Ez a terv azonban meghiúsult, mert a fiút, János Zsigmondot párthivei magyar királyllyá akarták tenni s a békét nem hajtották végre.

Kisértett e béke végrehajtása 1542-ben. A július 26-án Gyulafehérvárt aláírt szerződés szerint Ferdinánd ismét kötelezi magát azonnal átadni Izabellának és fiának Szepesvárárt és a hozzátartozó városokat, falvakat, vámokat és bányákat (W. I. 44.). Keserőséggel értesült erről Thurzó Elek, akinek kezén voltak a vár és a birtokok. Nádasdy Tamáshoz írt levélben (W. IV. 85.) panaszkodik: nem tudom mint van az, hogy ő felsége minden kárpótlás nélkül el akarta venni tőlem a Szepességet.

Az átadás előkészületei úgy látszik megtörténtek, mert egy egykoru feljegyzés szerint²⁾ Pauschner György várkapitány átadván a várat Izabellának, Lőcsére jött és saját házában lakott. De meglehet, hogy éppen csak az átadási parancs érkezett s a krónikás tényleges átadást jelzett, nem lévén pontosan értesülve a dologról, — vagy pedig Thurzó röviddel ezután ismét visszaszerezte a várat, mert tényleg a vár ezután is az ő birtokában van, annál is inkább, mert ezt a szerződést sem hajtották végre. Minden az 1542-iki

¹⁾ Szhh. Scr. 5. f. 3. nr. 11. Malompataka, Nagyszalók és Izsákfalva mint utolsók, a többi tehát visszacsatoltatott már; később mind a várhoz tartoznak. Ugyanott rendelkeznek a Thurzók Richnó, Gölnichánya, a bányavidék, a 11 község és a falvak felett. Szhh. A bányavidéket visszakövetelik 1533-ban. W. I, 41.

²⁾ W. II. 234.

4. KÉP. SZEPESVÁRA ROMJAI ÉSZAKKELET FELŐL

nyári hadjárat sikerétől függött, ez pedig kudarcot vallván, Erdélynek átadása elmaradt s így tárgyalan volt a szepesi kielégítés is.¹⁾

Pauschner a következő időben továbbra is ottmaradt mint várparancsnok, sőt halálát is a várban lelte egy rabló-támadás alkalmával.

Thurzó Elek halálakor (1543 jan. 25.) örökösei között viszály támadt a vár birtoklása körül, amelyben a már előbb oda rendelt Pauschner György mint (castellanus) várnagy és Bornemisza Miklós, alkapitánya parancsolt.

E zavarokat, valamint az országban szerte uralkodó fejtelenséget arra akarta felhasználni egy *Scharschkó* nevű kassai rablóvezér, hogy társaival befészkelje magát a várba és e biztos menedékhelyéből azután az egész vidéket megsarcolhassa, amint számtalan azon korbeli rablólovag tette. A várban körülbelül 100 főnyi zsoldos őrség volt. Meg akarták vesztegetni a zsoldosokat, hogy cimboráikká szegődjenek, ezek azonban a rablók tervét elmondták parancsnokaiknak. Erre ezek elhatározták, hogy hurokra kerítik a rablókat. A zsoldosok színleg a rablókkal cimboráltak s megegyeztek, hogy éjjel egy ablakon felhúzzák őket a felső várba.

A vakmerő rablócsapat bízva a zsoldosok ígérétében megjelent 1543 ápr. 27-én éjjel 10 óra tájt. Tizennyolcat kötélen felhúztak a felső várba, tizenkilencediknek a vezért vonták fel, de amikor ez az ablakhoz ért, észrevette a sokaságról, hogy kelepcébe kerül s különösen azon, hogy mondogatták: ez *Scharschko*. Ezért nem akart belépni az ablakon s lábaival a falhoz támaszkodva kiábalta, hogy eresszék le. Erre az egyik katona kardjával rácsapott és átvágta a kötelet; az persze lezuhant és nyakát szegte. A többi tizennyolc észrevén az árulást s látván, hogy nincs mentségük, kardot rántanak, a katonákra támadnak s vitézül harcolva leszorítják ezeket a felső vár alsó kapujáig. Sőt tűz ütött ki, amely elérte a felső puskaporos tornyot is s ez légbe röpülvén,

¹⁾ Amikor később, 1551-ben tényleg kielégítik János Zsigmondot, nem adják a Szepességet, hanem Oppelnt és Ratibort; egyrészt mert az már Thurzó kezében volt, másrészt nem is volt tanácsos egy kiskorú trónkövetelő számára ép az országban hercegséget kikerekíteni.

maga alá temette Pauschnert néhány zsoldosával, kiknek holttestét később sem találták meg. Végül az alsó kapunál mégis hét rablót levágtak, nyolcat elfogtak, a többiek pedig lezuhantak.

Épen ezen időben a vár birtoklásáért erős versengés folyt *Thurzó Elek örökösei* között.

Ennek fiai nem voltak s végrendeletében (W. I. 168.) Szepesvárárt (Bajmóccal együtt) (16.)¹⁾ János nevű öcscsének hagyja, hasonlókép ha a király esetleg a szepesi birtokok helyett más birtokokat adna vagy pénzt. (Tekintettel t. i. a János Zsigmond-féle kielégítésre.)

Az öröklés azonban nem ment simán, János koránt sem jutott még a várhoz.

A meghalt Eleknek két leánya volt, mindketten kevés atyjuk halála után férjhez mentek: Anna *Báthory András* erdélyi vajdához, Erzsébet pedig *Bernstein* Jaroszláv cseh főúrhoz. Özvegye és leányai kielégítéséről Elek másként gondoskodott, Báthory, az idősebb leány férje azonban mindent megtett, hogy Szepesvárárt is megszerezze s ideiglenesen sikerült is neki. Elek még életében megeskette várnagyjait, hogy halála után senki másnak ne adják át a várat, mint János öcscsének.²⁾

Elek özvegye azonban halogatta a végrendelet kihirdetését s Báthory, a veje, Bornemisza várnagygyal tárgyalta (Pauschner nem élt már). 800 frtot adott neki s ígért még 200-at. Megállapodtak abban, hogy 30 napig várnak, közben átadási parancsot küld az özvegy s Jánosnak megírják, hogy ne jöjjön el a várba, mert az Báthory kezén van, aki egyuttal az ország főkapitánya is volt.

Közben Ferdinánd királytól parancs érkezett, hogy a várórség senkinek át ne adja a várat, amíg Elek végrendeletét fel nem bontják s akkor annak értelmében járjanak el.

Ennek dacára Báthory pénzzel, néhány jobbagygyal s ígérettel mégis megpuhította Bornemisza várnagyot s miután a szepesi káptalan előtt kötelezte magát, hogy felel a király

¹⁾ (16.). Wagner IV. számozása szerint.

²⁾ Részletesen szól erről az egykoru Molner György senior. W. II. 240.

előtt s vagy kielégíti Jánost pénzzel, vagy pedig ha ez nem megy, a végrendelet értelmében átengedi neki, 1543 aug. 6-án átvette a várat. Aug. 10-én már mások vannak az élén, Szinnyi Merse László tisztartó és kapitány és Nagy Miklós porkoláb, Báthory emberei.

Ecsedi Báthory András befolyásos ember volt az udvarnál, az ország vagy a keleti részek kapitánya (W. IV. 95.). Elek leányai valószínűleg az ő befolyása révén megnyerték Ferdinánd királyt is, aki Bajmócon 1543 dec. 9-én kelt rendeletével felszólítja a szepesi káptalant, hogy Annát és Erzsébetet Szepesvára és falvai birtokába iktassa. Ez az iktató parancs mást mond, mint a Wagner által közölt végrendelet: azt, hogy a vár és a birtokok örökjogon a két leányt illetik Elek végrendelete értelmében, holott ez Jánosnak hagyományozta.¹⁾ Így tehát vagy más végrendeletet mutattak fel, vagy pedig a királyt szóbelileg érdeküknek megfelelően, öröklési jogukat hangsúlyozva, informálták s rábírták ennek az érdeküknek megfelelő iktató parancs kiadására, habár a végrendelet János érdekében szól.

A káptalan Elek két leányát 1544 jan. 22-én beiktatta²⁾ s így ezek vagy jobban mondva az idősebbiknek férje, Báthory, egyleőre a vár birtokában maradtak.

... dicitur nobis in personis . . . A. et. E. . . . quomodo eedem exponentes (Anna et Elizabeth) in dominium totalis Castri Scepusiensis in cottu Scepi, habiti ac oppidorum Myllembach, Issak, Kapyzdorff, Quintifori, Somogy, Sperendorff, Quirini, Palmarum, Dyonisii, Odoryn, Ewlembach, Zalok, nec non villarum Janovecz, Bethania, Hothkoch, Sygra, Dwbrawa, Olsaka, Beharocz, Baldocz, Nadasd, Domanfalwa, Zlathyna, Herekowch, port. poss. in poss. Woykocz etc. . . eadem puellas exponentes ex legatione et testamentaria dispositione eiusdem quondam comitis Alexij Thurzo per ipsum ex consensu et gratiosa annuientia nostra Regia eidem Comiti Alexio per nos data et concessa, facta perpetuo iuris titulo concernentium legitime vellent introire. — Szhh. Scr. 5. fasc. 3. nr. 11. Ferd. kir. eredeti parancsa, rajta a káptalan relatiója.

²⁾ Előbbi okl. Ellentmondott Phorozky Kristóf Laszky Albert nevében Malompataka, Nagyszalók és Izsákkalva miatt, mert azok már 60 év óta (illetőleg 16 év; sexaginta tévedés sedecim helyett, ami az átmeneti zavarok idejének felel meg) Késmárkhoz tartoztak; tiltakozott Thurzó János és Bernát nevében Pobwzth János lőcsei polgár az egész beiktatás ellen.

János azonban nem nyugodott. Hét évig küzdött, míg a bátyja végrendeletében reá hagyott várakat meg nem szerezte. Egykoru krónikáink a következőkép emlékeznek meg erről: *János* 1549 pünkösdtől táján (jún. 9.) megszerezte Bajmóc várát. 1550 április 3-án Bajmócról Lőcsére jött és május 3-án lovas és gyalogos katonákat küldve előre elfoglalta Szepesvárat. U. e hó 5-én maga is eltávozott várába, amely elég üres volt, minden élelem nélkül való.¹⁾

A lovas és gyalog csapatok említése jellemzi azon korbeli közállapotainkat: a törvényes és békés határozatok, végrendelek inkább írott malasztok voltak s a jogosult is erőszak alkalmazásával kénytelen jogát érvényesíteni. Ostromra nem került ugyan a sor, de megmaradt a volt várőrségnek átadási menlevele, amelyben *János* megbízottjai megígérik, hogy uraik nem fogják bántalmazni sem üldözni azokat a nemeseket és parasztokat, akik mint előljárók vagy katonák átadták volt a várat előbb Báthory Andrásnak, vagy nevén tartották.²⁾

János, hogy még inkább biztosítsa magát, Szepesvárára, Bajmócra valamint a hozzájuk tartozó falvakra, birtokokra, uradalmakra és jövedelmekre új adománylevelet eszközölt ki I. Ferdinándtól, amint szokásban volt, mégha a tulajdonjog nem volt is kétséges, még inkább a jelen esetben, amikor arra mások is igényt tartottak.

Ez az adománylevél a birtokbavétel után három évvel később kelt, 1553 május 11-én; az iktatást pedig a szepesi káptalan május 30-án foganatosította; ³⁾ döntő volt ez a követ-

¹⁾ Genersich Melchior lőcsei Diariuma nyomán W. IV. 90. és Hain Lőcsei Krónikája, továbbá Leibitzer W. II. 56.

²⁾ A sz. káptalan előtt Terebesi Lajos praefectus, Szolnok Benedek provisor és Keczer Ferenc castellanus átadják a várat Th.^r *János* liber báró megbízottjainak: Basso (Besse?) Farkas Ferenc tanácsosnak, Kropaes Tas bajmóci castellanusnak és Feygel Péter murányi praefectusnak. Szhh. Prot. 1550 május 3.

³⁾ Szhh. Scr. 5. fasc. 7. nr. 17. Ferd. kir. iktató rendelete, rajta a relatio. — Consideratis meritis . . . Jo. Th. de B. Comitibus Comitatus Scepusiensis . . . totalia castra sua Scepusiense . . . ac Baymocz . . . simul cum . . . oppidis . . . etc. (nevek nincsenek) . . . nostrae donationis titulo dederimus. — Tiltakozott természetesen az egész beiktatás ellen Anna és Erzsébet nevében Szolnok B. richnói tisztartó és Laszky A. nevében Lywatowzky M. a három faluért.

kező időkre nézve, nemcsak mert a várat végleg János kezében hagyja, hanem azért is, mert halála esetére is véglegesen intézkedik, hogy nem a leányág, hanem elsősorban Szaniszló¹⁾ nevű unokaöccse vagy esetleg más férfirokonai öröklik.

A leányok nemcsak ellentmondottak, hanem később sem állottak el követelésüktől; de hiába való volt minden igyekvésük, János a vár békés birtokában maradt. Állandóan ott lakott s 1545—1558-ig, haláláig a megye főispánja is volt. Jánosnak eredetileg Sziléziában voltak birtokai s ott tartózkodott, ezeket azonban eladta s Elek bátyjához jött Magyarországra, mellette tartózkodott. Ennek halálakor szorult helyzetbe jutott, mert a lányok nem akarták kiadni neki a végrendeleti részt, de 7 évi küzdelem után mégis hozzájutott. (W. III. 225.)

Szepesvárat elég rossz karban és üresen vette át, nemcsak élelemmel nem volt ellátva, hanem hadi felszerelése is igen silány volt; Lőcse városától kapott kölcsön az átvételkor 3 kisebb ágyút és 1556-ban, amikor Bebek támadásától tartott, ismét ágyút, 8 mázsa puskaport és golyókat.²⁾

Jánosnak nem voltak leszármazottjai, a várat és tartozékait *Szaniszló*, unokaöccse (37. II.) örökölte, ugyanez viselte a vármegyei főispáni méltóságot is 1559—1584.

Neki is sok perpatvara volt még Elek leányaival, de a felmutatott okmányok alapján megnyerte az ügyet s a birtokjogot saját személye és testvérei részére megerősíttette.³⁾

II. Szaniszló protestánsná lett s élete vége felé szülőhelyére, Augsburgba távozott s ott halt meg 1586-ban, de a főispáni méltóságot és vele a várat már 1584 aug. 17-én Elek öccsének engedte át.⁴⁾

¹⁾ Elek, *János*, bátyjuk György, ennek fia Kristóf, ennek fia *Szaniszló* 37. II. W. IV. szerint.

²⁾ W. I. 97. Első ízben 1 Falkonetl, zwe Scharfetinel, ismét tzwe Falcknetel, zween Doppelhoken, vier Sturm hoken. Kötelezi magát, hogy vagy visszaadja vagy megfizeti becsértéküket; Cristoff Pothurnyai haubtmann, Erasmus Windeck Rentmeister, Alexander Repscher Stallmeister, Bernhard Schwob Burggraf. Zipserhaus 20. Jun. 1556.

³⁾ W. III. 225. Valószínűleg döntő volt a végrendelet és az 1553-iki adománylevél.

⁴⁾ Pirh. Szep. prép. t. 298,

II. Elek a Kassán székelő u. n. szepesi kamarának az elnöke volt, a várat és a főispánságot 1584—1594 birta. Felesége Borbála a hős Zrinyi Miklós leánya volt. Elek szerezte meg Szepesmegye címerét Rudolftól.¹⁾

Ennek halála után elsőszülött fia *III. Szaniszló* (49.) lett a szepesi főispán 1594—1603. Ez évben a családi birtokokon való osztzkodás alkalmával ez *III. Kristóf* (51.) öccsének adta át a szepesi főispáni tisztet, aki ezt 1603—1614. viselte (W. III.). Szepesvára és a birtokok eddig mindig együtt jártak a főispánsággal, az említett időközökben tehát az illetők egyúttal a vár birtokosai is.

8. A papsághoz és Váraljához való viszony.

A 16. század folyamán várunk belső életéről alig van adatunk, harci események sem fűződnek hozzá, aminek természetes magyarázatát abban találhatjuk, hogy messze esett azon idők török harcainak a színterétől, az ellenséges csapatok idáig nem jutottak fel. A már említett Scharschko-féle rablókaland után ellenséges erő csak Bocskay felkelése idején tesz kísérletet elfoglalására.

Nem is volt a várnak nagyobb hadászati jelentősége, inkább a Thurzók biztos lakóhelyéül és szepesi birtokaik gazdasági középpontjául szolgált.

Forrásaink gyéren emlékeznek meg róla, szól néhány adat a várurak és alkalmazottaik viszonyáról a prépostsághoz és papsághoz, valamint váraljai szomszédjaikhoz.

Láttuk, hogy várunkhoz különösen a Szapolyaiak idejétől kezdve még két dolog kapcsolódott: a *szepesi főispáni tiszt* és a *prépostság feletti kegyúri jog*. A Thurzók e téren is a Szapolyaiak jogi utódai igyekeznek lenni, ők voltak a megye főispánjai és a papság felett is rendelkezni igyekeznek, illetőleg inkább jövedelmeik felett. Már I. Elek idejétől kezdve azt tapasztaljuk, hogy a vár alkalmazottjai (kapitányok, porkolábok, tiszttartók) hadi lábon állanak a papság-

¹⁾ W. III. 225. Síremléke Lőcsén a sz. Jakab-templom egyik középoszlopába van építve.

gal. Elég volt abban az időben némi támasz s készen állott a világi kéz a papi javak és jövedelmek lefoglalására; itten a kegyúri jog látszólag támaszt nyújtott, de persze az egész dolog túlkapás volt s érthető, hogy az ellentétek még inkább kiélesedtek a reformáció és ellenreformáció küzdelmeiben, azon felül, hogy egyiknek másiknak személyi háttere is volt.

Már Pauschner ellen 1542 okt. 21-én rendeletet intéz Ferdinánd király (W. II. 233.) a főispánhoz, hogy a prépost alattvalóit elnyomatása ellen védje meg; ugyanő az elzálogosított 13 város plébánosait is zaklatta, jövedelmeiket lefoglalta, marháit náluk teleltette, zsoldosai a 80 éves izsákfalvi papot kiverték házából és kirabolták; úgyhogy a lengyel királynál kerestek segítséget. (W. II. 232.) Lefoglalják a prépost jövedelmét s Báthory is kemény hangon ír 1543-ban, hogy azt mind a várba szállítsák. Huszárjai kegyetlenül elűzték az ellenkező papokat feldúlt falvaikból s az elfogottakat a várba vitték, ott a harmadik tömlőcbe zárták, mint valami rablókat s csak váltságdíj fejében bocsátották ki őket Lőcse, a sztaroszta és a sárosi kapitány közbenjárására.¹⁾ A 11 község tizedét később is a várba szállítja. (W. II. 263.)

Különösen II. Elek szerette volna a kegyúri jogot érvényesíteni, egyenesen hivatkozott arra, hogy a Szapolyaiak gyakorolták a prépost kinevezési jogát és hogy ezt Szepesvárával és az ispánsággal együtt I. Elek is megkapta. Természetesen ez csak állítás volt, mert a prépostokat Ferdinánd király nevezte ki, de II. Elek egyik fivérét szerette volna prépostnak megtenni vagy legalább a prépostság jövedelmét a várhoz csatolni s így követeli a székpénzt; törekvése azonban nem sikerült, mert Rudolf Hetyési Pethe Mártont nevezte ki.²⁾

Ezek az adatok egyúttal a vár azon korbeli szerepét is megvilágítják. A várurak a benne levő alkalmazottiakkal és katonáikkal kényelmesen elbánhatnak az egész vidékkel s a vár tömlőcét is használatba hozzák.

¹⁾ Az egykorú Molner senior részletesen értesít ezekről. W. II. 241. 242. 253.

²⁾ Pirh. Sz. prép. t. 297. 304. 305. Hradsky, Init. Cap. S. 289. W. II. 268 a.

A szomszédos *váraljaiakkal* sem voltak a legjobb viszonyban; különösen vitás szántóföldek miatt volt veszekedés, ami sokszor erőszakoskodásba csapott át. Néha annyira elmérgesedett a viszony, hogy még a szakállas ágyukból lövettek is a váraljaiakra, sőt haláleset is előfordult. A lublói lengyel kapitány megkeresésére Ferdinánd király megparancsolja 1563-ban Thurzó Szaniszlónak, hogy ő és alkalmazottjai tartózkodjanak eme erőszakoskodásoktól és 1567-ben újból megerősíti a váraljaiak vámmmentességét a várral szemben, amelyet Zsigmond királytól kaptak 1412-ben.¹⁾ Ezen civakodásoknak csak a magyar és lengyel királyok által 1580-ban kiküldött és Rueber ~~Sebestyén~~ vezetése alatt működött bizottság vetett véget, amelyben Th. Elek és Szaniszló megbízottja (procurator) Andaházy András volt.²⁾

Ekkor a következőkben egyeztek meg:

A várhegyen és az akasztófahegyen a majorig (Szepes-újvár határáig) elterülő szántóföldek a váraljaiakéi, akik akkoriban használták is; az ezek felett elterülő műveletlen bozótos, sziklás rész a várhoz tartozik; az akasztófahegyen ősszel közösen legeltetnek.

A várból csak egy nagy út vezethet le Váraljára és két ösvény, az egyik a sörházhoz, a másik Mindszentre s beszüntetik a szántóföldeken át vezető utat; úgy amint már 1549-ben megállapodtak.

Pontos határjeleket állítanak fel mindenütt.

A sörház a várhoz tartozik, ott vámot lehet szedni, sört és bort kimérni s takarmányt eladni.

A netalán odamenekülő bűn.söket kiadja a vámszedő, általában a gonosztevőket kölcsönösen kiadják.

A szepesolasziakkal is hasonló bajaik voltak a várbelieknek (U. o.); amely perpatvarok azonban nem jelentősek.

9. A hajduk ostroma 1604—5.

Bocskay felkelése idején várunk *III. Kristóf* kezén volt. Ez az év. felekezetben nevelkedett volt, de 1604-ben feleségének, Monyorókeréki Erdődy Zsuzsannának a rábeszélésére

¹⁾ Schm. 409. 411. 422. 175.

²⁾ Schm. 487. köv., 493.

áttért a kat. hitre.¹⁾ Ez lényeges mozzanat, mert tudjuk, hogy Bocskay felkelésének az alkotmánysérelmeken kívül főleg a vallási sérelmek voltak az okai s most épen ezen áttérés következtében érthetjük a várúr pártállását is, hogy t. i. kezdetben nem csatlakozik a mozgalomhoz és menedékhelyet nyújt Belgiojosonak.

Rudolf király kassai főkapitánya, Belgiojoso, akinek erőszakoskodásai és fegyveres támadása szolgáltatott közvetlen okot arra, hogy Bocskay fegyverhez nyúljon, az álmosdi vereség (1604 okt. 15) után Kassa felé menekült; e város polgárai azonban annak dacára, hogy volt még bent némi német őrség, nem akarták beereszteni. Erre 50 zsoldos katonájával Szepesvárába jött, ahol menedéket kapott. Innét Lőcsére írt, hogy fogadják be a városba, de mint a protestánsok üldözője, a tanácstól elutasító választ nyert.

Lippai Balázs, Bocskay hajdukapitánya nyomon követte, okt. 28-án már Kassán van s nov. 9-én néhány ezer hajduval Szepesvára alá érkezik.

A Szepesség a felkelőkhöz csatlakozott, Lőcse is letette a hűségeskűt s Dezsői János kapitány vezetésével 300 hajdút volt kénytelen befogadni. A város nem szívesen látta a megszálló csapatokat, mert ezek nem tartottak fegyelmet s zsarolták a jóbarátot is.

A hajducsapatok több mint négy hétig, december 14-ig ostromzár alatt tartották várunkat. Nem voltak ágyúkkal ellátva, Lőcse városától kértek kölcsön s a tanács kénytelen volt átadni nekik 4 nagy ágyút és 3 ágyú mestert. Ezekkel a polgárság megsarcolása után a lőcsei csapatok is a vár alá vonultak. Sikertelenül ostromolták és lövették (az egyik ágyú mestert a várbeliek lelőtték), mert Belgiojoso vallonjával és Thurzó Kristóf ellentállottak s a várat megtartották.

Az ostromló hajducsapatok azonban dec. 14-én hirtelenül elvonultak, mert Básta csapatai közeledtek; a lőcsei ágyúkat is ott hagyták, csak az értük küldött lovakat vitték el; az ágyúkat a várbeliek a hajduk elvonulása után felvonták a mezőről a várba.

¹⁾ W. III. 229. Kilenc évvel később, tehát 1613-ban Kristóf ismét evangélikussá lett.

1604—5 telén Bástá csapatai tartózkodtak a felvidéken; ez Eperjesen telelt, a húsvétot Szepesváralján töltötte, de várunkról nem történik említés.¹⁾

1605 nyarán azonban ismét feljönnek Bocskay csapatai s Bástá kénytelen elmenekülni előlük. A hajdúk augusztusban megjelennek a vár alatt s átadását kérik. A vár ura nem volt ott, csak Wolfgang nevű titkára. Elfogták Bathis János kapitányt, Czabán János alsóvári porkolábot és Kilián számadót, de váltságdíj fejében kibocsátották.²⁾

Thurzó Kristóf e hadjárat alkalmával a felkelők pártjára állott³⁾ s úgy látszik ezért nem ostromolták többé a várat.

10. Erdődy Zsuzsanna és az utolsó Thurzók.

Kristóf főispánnak, akinek idejében történt a hajdúk előbb említett ostroma, várunk nyújtott állandó lakóhelyet. Itt tért át 1613-ban ismét az ev. felekezetre, aminek ünnepélyes aktusa a várkápolnában⁴⁾ ment végbe; halála itt érte 1614 április 7-én. Innét május 26-án⁵⁾ Lőcsére vitték, a Thurzók rendes sírhelyére.

A vár és jószágainak hasznélvezete ekkor özvegyi jogon feleségére, Monyorókeréki Erdődy Zsuzsannára szállt, aki tényleg ott lakott s azoknak hasznélvezője volt férje után még 23 évig, 1633-ban bekövetkezett haláláig.

A szepesi főispáni tisztet ezalatt ismét átvette Kristófnak a bátyja, Szaniszló (III.) 1614—1625, a későbbi nádor; majd ennek három fia: IV. Szaniszló 1625—1627, Ádám 1628—1635 és Mihály 1635—1636. (Wagner.)

1614—1633-ig tehát más a szepesi főispán és más a vár ura. Az özvegy sem sógorával, sem ennek fiaival nem

¹⁾ Hain Lőcsei Krónikája részletesen szól ezekről. Továbbá W. — W. ill. Czebányi szerint Belgiojoso felesége és gyermekei is a várban voltak, Acsády Mill. Tört. V. 589. szerint ezek Kassán maradtak a polgárok kezében.

²⁾ Bohus kézírata. (Róla az 1703-iki ostromnál.)

³⁾ W. III. 228.

⁴⁾ Ennek eddig ismert legrégibb megemlézése. Csúcsíves stílusa azonban a Szapolyaiak korára vall. Hradsky In. Cap. Scep. 291.

⁵⁾ Hain, Lőcsei Krón.

volt a legjobb viszonyban épen a vár és jószágai miatt, mert ezek természetesen alig várták, hogy mindezek visszaszálljanak a haszonélvezet után a Thurzókra, az özvegy pedig jó hosszú ideig elélt még.

Szaniszló nádor 1624-ben a szepesi hiteleshely előtt inti az özvegyet, hogy a vár javait, amelyeknek haszonélvezetét özvegyi jogon bírja, jobban gondozza.¹⁾

Egy másik káptalani bejegyzés²⁾ pedig részletesen tudósít arról, hogy Thurzó Ádám fegyveres kísérettel akart bejutni a várba. Csellel be akarta magát fészkelni, de az özvegy átértvén ezt, nem engedte be.

1628 július 12-én Ádám szepesi főispán felküldte két emberét az özvegyhez azon kéréssel, hogy ereszsze be őt néhány emberével, mert ő még nem járt a várban, szeretné azt megtekinteni, valamint a grófnét is meglátogatni s aztán ismét eltávoznék.

A grófné visszaüzent két cselédje által, hogy szeretne ugyan megismerkedni Ádám gróffal s beszélni vele, de betegsége miatt most nem teheti.

Másnap maga a gróf is felment a vár felé, ismételvén két embere által előbbi kérését, de ismét az előbbi tagadó választ nyerte, úgyhogy kénytelen volt visszatérni Váraljára.

Erre a hiteles hely egyik emberét küldte fel a maga két emberével; ezek eljutottak a vár legalsó kapujáig a *Sarampóig*, de ez be volt csukva és senkit sem láttak ott; két óráig vesztegeltek itt s kiabáltak, míg végre a felsővár porkolábja, Komáromy János, lekiabált egy ablakon, hogy mit akarnak. Ezek előadták Ádám gróf előbbi kérését, de a *Vidékvára* egyik kapunyílásán lekiabáltak nekik, hogy nincs semmi válaszuk.

Ádám ezek után még egy kísérletet tett, hogy bejusson. Egész kíséretével lóháton felment, felszólította ismét az őrséget, hogy ereszszék be, mert szeretné látni apja egykori lakóhelyét, de a kapu zárva maradt, senki sem jelentkezett s ismét eredménytelenül tért vissza.

¹⁾ Szhh. Prot. 1618. f. 188. ad 1624.

²⁾ Szhh. Prot. 1624. 214. bis. 215. ad 1628.

Mindezen sérelmek miatt óvást emel, valamint azért is, hogy nem engedte meg neki a várba elhelyezni a Sempte várából elhozott okmányait.

Monyorokeréki Erdődy Zsuzsannának 1633-ban bekövetkezett halálakor két Thurzó volt még életben, mindkettő a volt nádor fiai, a most említett Ádám szepesi és Mihály árvai főispán. Szepesvára és birtokai rájuk szállottak, és pedig előbb Ádámra, majd mikor ez 1635 nov. 13-án magtalanul elhunyt, az összes Thurzó javak és méltóságok az árvai főispánra, Mihályra maradtak, akiben, 1636 aug. 11-én, a Thurzó család férfi ága kihalt.

IV. FEJEZET.

A CSÁKYAK KORA.

II. Csáky István megszerzi a várat.

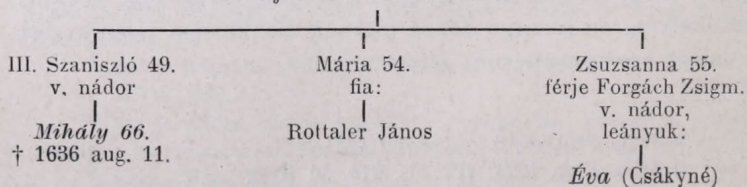
Első kísérlet. Az iktatás. Új donatió.

A Thurzó család örökségére igen sokan emeltek igényt, a női ágról rokon családok: 5 gróf, 10 főbb ember és 32 nemes. Ezek között volt Ghimesi Forgách Éva is, Csáky István szendrői kapitány felesége,¹⁾ aki Szepesvárat és a szepesi birtokokat kérte.

Csáky István (akkor még nem volt gróf, de Keresszegh vagy Keresztszegh jelzőt használ, t. i. Keresszeg vagy Kőrös-szeg biharvármegyei községről) két évig tartó utánjárással

¹⁾ Csáky jogigényére vonatkozó genealógia:

ifj. Thurzó II. Elek 39.

tényleg megszerezte Szepesvárat s javait a maga, felesége és utódaik számára.¹⁾

Igen érdekes, sokat szerepelt, tetterős egyéniség volt Csáky István. Született 1603 május 3-án Regete-Ruszkán, Abaúj vm.; meghalt 1662 nov. 10-én Szepesvárában. Eredetileg erdélyi és bihari birtokos, Kolozsmegye főispánja Bethlen Gábor idejében, majd özvegyének, Brandenburgi Katalinnak kedvelt embere. a fejedelelnő bukásakor egyik jelölt az erdélyi fejedelemségre, de Rákóczi Györggyel szemben kénytelen meghátrálni. Amidőn észreveszi, hogy erdélyi birtokai kockán forognak, II. majd III. Ferdinánd királyhoz szegődik, Magyarországra jön s 1633-ban megszerzi a borsodmegyei Szendrővára kapitányságát s annak jövedelmeit (Deák 104. l.), majd ehelyett Szepesvárat, grófi méltóságot, a szepesi örökös főispánságot s végül a tárnokmesterséget is.

Csáky, mint említők, felesége jussa révén követelt részt a Thurzó javakból. Csak az volt a baj, hogy a királyi kincstár (kamara) nem akart hallani a női ág örökösödéséről, hanem azon az állásponton volt, hogy a fiuág kihaltával a javak a koronára szálltak.

Az örökösödés, magvaszakadás s végrendelkezések kérdéseiről köteteket írtak s századokon át vitatkoztak jogászaink, aminek az volt az oka, hogy törvényeink nem voltak elég szabatosak, sőt gyakran ellentétes rendelkezéseket tartalmaztak, továbbá az, hogy birtokadományoknál királyaink épen az örökösödésre és végrendelkezésre nézve sok külön kikötéssel éltek. Ha ez a kérdés tiszta lett volna, nem tartottak volna évtizedeken át a birtokperek, amelyek végül rendesen valami megegyezéssel végződtek. Jelen esetben Csákyné Forgách Éva két alapon emelt igényt.

Az egyik az volt, hogy Mihály, az utolsó Thurzó, aki Éva unokatestvére volt, halála esetére reá és férjére hagyta

¹⁾ Életrajzát megírta Deák Farkas egykoru levelek és okmányok alapján, vonzó előadásban. Röviden tárgyalja ezt a kérdést is. Könyvének címe: Egy magyar főúr a XVII. században. Gr. Csáky István életrajza. Akad. Lévy-díjjal jut. — Budapest. Ráth. 1883. — Sajnos a levéltári jelzéseket csak igen ritkán közli, így nem tudni, mi az ő okoskodása s mi alapszik forrásokon.

Szepesvárat és javait (Richnót és javait a Rottaler¹⁾ családra), jobban mondva bizonyos pénzösszegért is.¹⁾ Nálunk ugyanis megvolt az a jogszokás, amit Verbőczy Trip. I. 63—66. feltüntet, hogy magvaszakadás esetére az utolsó birtokos esetleg rendelkezhetik, de csakis a király beleegyezésével (consensu regio). Ha kisebb birtokról volt szó, a dolog könnyen ment, nem sokat törődtek vele, a befolyásosabb ember is könnyen kieszközölhette azt (járta az ajándék is a királytól lefelé). Csakhogy a Thurzó javakat 2 millió forintra (à kb. 262 K) becsülték.²⁾ Mihály nem kapta meg a király beleegyezését, sőt a kamara tiltakozott a hiteleshelyek előtt még életében zálogosításai és lekötései ellen.³⁾ Hogy Mihály Csákyékra gondolt, nemcsak a rokonsági kapcsolatban leli magyarázatát, hanem abban is, hogy igen jó barátságban voltak. Mihály gyakran megfordult náluk Szendrőn s szerette a mulatozást. (Deák i. m.)

Látván a kir. kincstár tiltakozásait s nem remélvén a consensus regiust, az örökösök egy másik jogalapra is hivatkoztak. A közös pénzügyminiszteriumi (volt kamarai) bécsi levéltár egyik irata⁴⁾ szerint Thurzó Szaniszló nádor II. Ferdinánd király beleegyezését nyerte, hogy várairól és birtokairól szabadon rendelkezék. Ő pedig úgy rendelkezett, hogy ha fiágon magva szakadna, leányága örököljön és a leányágnak leányai. Ezen a jogcimen Csáky István felesége és a Rot-

¹⁾ Az erre vonatkozó okmányok valószínűleg azért nincsenek meg a család birtokában, mert, mint látni fogjuk, a donatio alkalmával be kellett azokat szolgáltatni a kir. kamarának. De az alábbi protestatiókból kitűnik a tényállás.

²⁾ Wagner IV. 152.

³⁾ Szhh. Prot. 1632. t. 187. ad ann. 1636. Majtyny Bertalan kir. fiskális tiltakozik a szepesi hiteleshely előtt Thurzó Ádám és Mihály ellen, kik magvaszakadásuk közeledvén (velut ad defectum approximantes), Richnó, Szepes, Temetvény, Galgóce, Sempte váraikat és javaikat rokonaikra iratják, illetőleg sok pénzért elzálogosítják. — U. o. f. 187. Mihály ellen, aki Csáky Istvánnal és Rottal Andrással szerződött Szepesvára és Richnó felett.

⁴⁾ Kelt és jelzés nélkül. Megtalálható azonban a szepesi kamara iratesomójában az 1637. évnél. Címe: Consideratio de bonis Thurzonianis. Úgy látszik a király (II. Ferd.: moderna Majestas) számára készült tájékoztató kamarai előterjesztés.

taler családok azt állítják, hogy rájuk szállott az örökség, minthogy Szaniszló két nővérétől származnak. Csákyiné is, mint látni fogjuk, az első nádori iktató parancsban erre a rokonságra és végrendeletre hivatkozik. Azonban ezt a jogcímet sem vették tekintetbe.

Csáky nem sokat várt. Mihelyt az utolsó Thurzó haláláról (1636 aug. 11.) értesült, Szendrőről Szepesvárába jött. Úgy látszik a volt Thurzó őrség nem ellenkezett, mert az alább említendő tanuvallomásból kitűnik, hogy elfoglalta ugyan a várat (occupavisse), de erőszakról nincs szó, a régi alkalmazottakat (officiales) s köztük Falussy Miklós várkapitányt (praefectus) letette (deposuit). 1636 szept. 4-én Dorasowszky János porkoláb (castellanus), kire a kulcsok és az őrség ellenőrzése volt rábízva, leteszi neki, feleségének és gyermekeinek a hűségi esküt (C. C. C. 140. 4.). A vár őrizete Vadász Gábor régi meghitt emberére, mint várkapitányra (praefectus) volt rábízva.¹⁾

Azonban Csáky ezuttal mégsem maradt meg a vár birtokában csak december végéig. A királyi kamara ugyanis nem maradt tétlen. Megjelent ugyan elsőízben Porket Sándor, a kincstár felsőmagyarországi jövedelmeinek kezelője, de Csáky nem eresztette be a várba. (Tanuvallomás.) Erre a kamara Esterházy Miklós nádor rendeletét, eszközölte ki, amelynek értelmében nyomozást indított Csáky ellen a vár elfoglalása ügyében. (A nádor később megváltoztatta álláspontját és az örökösök pártját fogta.) Mindjárt szeptember havában több tanut hallgatnak ki ez ügyben. Deák (118. l.) említi, hogy kihallgattak 12 előkelő urat, a Máriássyakat, Thököly Istvánt stb., Alvinczi Péter nádori ember és táblai jegyző és Beniczky András szepesi éneklő kanonok, mint a hiteleshely megbízottja. Úgy látszik ezeknek tanuvallomásaiból vannak a Csákyinak tulajdonított és ott közölt mondások, legalább arra enged következtetni a szepesi káptalan hh. levéltárában

¹⁾ Kitűnik ez a Deák által közölt levelezéséből. Okmányokban Vadasz és nem Vadas. Lengyel katonák (t. i. a 13 elzalogosított városokban lévőkről van szó) nem voltak segítségére az elfoglalásnál, ami simán ment, csak később barátkozott velük s esetleg számított rájuk. (Tanuvallomás.)

lévő másik tanuvallatás, amit Lőcsén és a káptalanban fogatanatosított ugyancsak Beniczky és Ribenszky Ferenc táblai esküdt jegyző, akik 9 polgárt és nemes embert hallgattak ki.¹⁾

Ugyanezen időtájt (Szt. Ferenc hv. okt. 4. körül) ott járt Majtyny Mihály a pozsonyi kamara tanácsosa, a Thurzó-javak lefoglalására kiküldött biztos és Hadritius György nádori ítélőmester,²⁾ de a várat nem adták át nekik. A kamara erre Oroszlányi Mihályt megbizta, hogy fegyveres erővel szállja meg a várhoz tartozó jószágokat és községeket s ne engedjen semmi élelmet s barmot felvitetni a várba.³⁾

Ez az állapot 1636 dec. 21-ig tartott. Ekkor a király parancsára Vadász várkapitány kénytelen volt átadni a várat Bercsényi Imre kir. biztosnak, nehéz szívvel ugyan, de azon reményben, hogy ura majd kivívja jussát.⁴⁾

¹⁾ Szhh. Cap. J. fc. 1. nr. 8. A hiteleshely jegyzőkönyve. A nyomozás szt. Mihály (szept. 29.) után folyt. Az előbb említett tényeken kívül a tanuk körülbelül ugyanazon néha mulatságos kijelentéseket tulajdonítják Csákynek: ilyen vár kellett neki; nem megy ki belőle mégha olyan levelet hoznak is, melynek pecsétje akkora, mint a kalap, gyertyát csináltat belőle; ki nem megy, legfeljebb ha kezét-lábát levágják; lelővi azt, aki oda mer menni; Falussy Miklós volt kapitánynak, amidőn tiltakozott a fiscus nevében, azt mondta: protestatio és korcsma mindegy; tény, hogy a 13 városban levő lengyel katonákat és dragonyosokat megnyerni igyekezett, bort adott nekik, tárgyalt kapitányaikkal, pénzt ígért stb. Általán ellene vallottak, csak az egyik tanu mondja, hogy Cs. kijelentette azonban, hogy Ő Felsége parancsára még ősi birtokaiból is kivonulna; amit aztán meg is tett.

²⁾ Szhh. Prot. 1632. f. 209. ad ann. 1636. okt. 7-én Majtényi nevében tiltakozik Alvinczi, hogy amidőn okt. 3-án ők és kíséretük visszatérőben este 7–8 óra tájt fáradtan és étlen-szomjan Lőcse kapui elé érkeztek, nem eresztették be őket, úgy hogy a falakon kívül voltak kénytelenek tanyázni. Ők ugyan nagyon kérték, hogy eresszék be, hogy ételt s italt vásárolhassanak s nyugodalmas helyen töltsék az éjt; hangsúlyozták, hogy »pénzükért« (pro sua pecunia), de mindhiába; úgy látszik nem voltak kedves vendégek, mert a váraljaiak sem fogadták őket szívesen. (Ü. o.)

³⁾ Deák i. m. 119. l. Vadász és Oroszlányi nov. 20. körüli levelezését közli, amely a várba felhajtott marhákra és egyéb erőszakoskodásra vonatkozik; nagyobb jelentősége nincs.

⁴⁾ Szhh. Prot. 1510. p. 174. ad ann. 1636. Resignatio arcis Scepu-siensis cum protestatione . . . nolens Arcem . . . sibi hactenus conceditam de facto relinquere eidemque nullis adhibitis modis ac remediis valedicere (in vigilia s. Thomae), de másnap mégis átadta, tiltakozván Rottalék és

Csáky nem volt a várban, de ő sem ellenkezett többé, mert egyrészt nem volt tanácsos a királylyal nyíltan szembe szállani, másrészt azt remélte, hogy per útján megszerzi.

A Thurzó örökösök perre s kérésre fogták a dolgot. A király azonban 1637 jan. 27-én Nagyszombatban egy kiküldött bíróság által kimondatta, hogy a Thurzó család birtokai csak a fiágot illették meg s hogy a kincstár jogosan foglalta le azokat. (Deák 117. l.)

Esterházy Miklós nádor más nézetten volt, ő az örökösök pártján állott,¹⁾ ami nem csoda, mert némelyikével rokonságban, sógorságban vagy jó baráti viszonyban volt. Dacára annak, hogy a királyi ítélő bizottság januárban a fiscus javára döntött, mégis 1637 június 6-án a Rottal család és Csákyné javára birtokba iktató parancsot²⁾ intéz a szepesi káptalanhoz. A nádor tehát mást akar, mint a király. Nem említi meg a fenti nagyszombati döntést, hanem rokonságukra hivatkozva mondja: nevezetteket a pozsonyi kir. kamara jogaikból a múlt évben valahogyan kirekesztette, jogorvoslást követelnek s a hazai törvények értelmében, különösen pedig a Tripartitum I. 63. és 66. t. szerint Thurzó Mihály halála után egy éven belül a javakat birtokba akarják venni; amihez joguk van Thurzó Szaniszló volt nádor szabad végrendelkezése értelmében (l. előbb); ezért vezesse be őket Szepesvára és Richnó s javaik birtokába.

A káptalan azonban a nádor parancsát nem hajthatta végre, annál kevésbé, mert a vár már a kamara embereinek a kezén volt múlt év december vége óta. Beniczky olvasókanonok csak azt jegyezte rá, hogy kézbesítették június utolsó napján; egyéb intézkedésnek nincs nyoma. Úgy látszik a hiteleshely jól ismerte a király akarátát.

Forgách Éva nevében: . . . »azert adgiuk . . . es megíunkkys beleole, hogy eo Feolsege . . . azt paranczolta . . . es mostani possessorok . . . igassagat igaz torveni szerint . . . revidealtattia«.

Tehát nem 1637. nyarán üfítette ki (Deák).

¹⁾ Téves Deák azon állítása, hogy a nádor nem mert nyíltan felépni, inkább úgy áll a dolog, hogy azért nem hitták a bíróságba, mert ismerték álláspontját. Ez kitűnik a következőkből.

²⁾ Az eredeti nádori introductoriae Szhh. scr. 5. f. 5. nr. 19, papír, a nádor címeres pecsétjével.

De maguk az örökösök sem erőszakolták nagyon a dolgot. Per után kéréshez láttak. Ügyük a királynál jobbra fordult. Csáky megmaradt szendrői kapitánynak s összeköttetései révén meg jókora pénzösszegért a következő évben mégis megszerezte Szepesvárárt. Elfelelték a kamarával történt előbbi összekoccanását; s ezt annál inkább tehették, mert az örökösöknek felfogásuk szerint joguk volt s különben is Verbőci szerint megvaszakadás esetén egy éven belül birtokba kell venni a javakat (*intra dominium*).

III. Ferdinánd királynak Pozsonyban 1638 március 25-én kelt adománylevele¹⁾ elég világosan tárja fel előttünk az adományozás indokait és feltételeit:

Minthogy a Thurzó család Mihályon megvaszakadt, a család összes várai és birtokai a királyra, a koronára, a kincstárra szálltak s így a király rendelkezése alá esnek. Mégis hogy az ifj. Thurzó Elektől származó nőiág differenciái lecsillapittassanak, habár a nőiágnak joga nem volna, mégis sok hazafi kérésére a király Szepesvárárt és a hozzátartozó birtokokat²⁾ nagyságos Keresztszeghi Csáky Istvánnak (*Stephano Chiaky de Kerestszegh*) kedvelt hivének, szendrői kapitánynak és feleségének Ghymesí Forgách Évának adja a következő feltételek mellett:

1. Cs. István, felesége, fiai és ezek utódai csak egyenes fiágon bírják, azon jogokkal, mint az utolsó Thurzó. Visszaválthatnak minden odatartozó birtokot és jogot. Ők azonban

¹⁾ Csáky lt. C. C. C. 37. 1. Eredeti oklevél, hártján, III. Ferd. függő viaszpecsétje, ennek közepén vörös spanyolviasz, aláírva: *Ferdinandus, Georgius Lippay, episcopus Agriensis és Laurentius Ferenczffy*.

²⁾ Göncz in Abauj, XI oppidis (mezőváros): Kaposztaffalva, Nagy Zalok, Czeőtertekhele, Millenbach, Isakfalva, Smisan, Illiesfalva, Odorin, Danisocz, Harikocz et Kuriman, ac aliis oppidis quingne Gelnicz, Szomolnok, Remete, Svedler, Stoosz, possessionibus (birtokok) Helczmanocz, Mindszent, Dubrava, Zigra, Bearocz, Koiso, Domaniocz, Welbach, Baldoz, Henczocz, Hotkocz, Zlatuina, Olsavka et Harakocz, portionibus possessionariis (birtokrészek) in Grancz, Voikocz, allodio in territorio praedii Tersztian (földesúri major), curia nobilitari (udvarház) in Makkaffalva, telonio (vám) domo braxatoria (sörfőzőház) et molendino (malom) sub arce Szepes, telonio (vám) Kolinoczensi, insuper curia nobilitari (udvarház) in oppido Tarczal cum vineis (szőlőkkel) in Zemplén.

csak a király beleegyezésével vethetik zálogba s idegeníthetik el s csakis az érték fizetett összeg erejéig (amelyből az esetleges zálogösszegeket a király levonja). A fiág magvaszakadása esetén a vár, a municiók, birtokok, bányák a királyra szállnak.

2. A Thurzó javak miatt nem emelnek többé semmi igényt, megszüntetnek minden perlekedést; az erre vonatkozó okiratokat beszolgáltatják a kamarának, de visszakapják a jogigényekre és határookra vonatkozókat.

3. A szepesi kamaránál lefizetnek 85.000 magyar forintot, Bethlen özvegye (Brandenburgi Katalin) kielégítésére, 3 év alatt. Ezen összeg erejéig Csákynek és utódainak végrendelkezési joguk van. (B. Katalinnal szemben III. Ferdinándnak kielégítési kötelezettsége volt.)

4. Zavarok esetén királyi német őrséget is befogadnak a várba, azonnal, a király tetszése szerint.

5. Reversalist (kötelezvényt) adnak, hogy ezen feltételeket teljesítik.

A reversalist¹⁾ ki is állította ugyanaznap Csáky és felesége Forgách Éva a maguk és fiaik nevében. Ez ugyanezen feltételeket tartalmazza, csak a következőkkel bővítve: 4. Ha a Th. javak miatt a kincstárt valami terhelné, ezt magukra vállalják. 5. A fizetési módozatok: az első évben átadják Szendrőt és jószágait s 10.000 frtot fizetnek, a következőkben a fenmaradt összeg felét-felét. Minthogy Szendrőről csak sz. Mártonkor távoznak, az ez évi jövedelmet számítsa le a kamara a fent inscribált összegből. 6. Az esetleges német őrség költségeit a kincstár fizeti. Menedéket nyújt a várban katolikus személyeknek és javaiknak, amennyiben a vár terjedelme megengedi.

A várért fizetett pénzösszeg a vásárlásnak akkoriban igen megszokott neme volt. A fiscusok politikája ugyanis minden időben reális számításon nyugodott: *do ut des*, adók, hogy te is adj. Már általános szokássá vált az, hogy adományt, címet, kitüntetést, állást senki ingyen nem kap. Bizony

¹⁾ Csáky lt. C. C. C. f. 60. 18. Pálffy nádor hiteles átirata 1743-ból. Az eredeti kelt Pozsonyban 1638. márc. 25-én.

meg kellett azt fizetni keményen, még hogyha valami igénye vagy jogcíme volt is az illetőnek. Szép javak voltak ezek, de a summa pénz is, amit értők fizettek, elég nagy volt s kitűnik majd, hogy Csáky tényleg majdnem kétszer annyit fizetett.¹⁾

Ez ú. n. *mixta donatio*, vegyes adományozás, volt, t. i. az illető pénzt is fizetett. *Inscriptionak*, zálogbavetésnek is mondják, de több volt ennél. Az oklevél is azt mondja, hogy *donamus et inscribimus*, adományozzuk és zálogba vetjük. Azonban a rendesnél szélesebb körű zálogbavetés volt. Mibenléte világosan kitűnik a fenti oklevélből; a király ugyanis nem mondhatja fel a tulajdonosoknak és fiúörökösének (majd látni fogjuk, hogy a leányágnak sem), sőt kihaltuk esetére a fizetett összegről szabadon rendelkezhetnek.

Az adományozás után következett a várnak és a birtokoknak az átvétele és a hivatalos és ünnepélyes beiktatás.

A pozsonyi kamara kiküldte Terjessy János kamarai tanácsost, hogy az átadást mint biztos végrehajtsa. Csáky részéről jelen voltak Vadász Gábor várkapitány (*praefectus*) és Stankay István.²⁾ 1638 július 5-én leltárt³⁾ vettek fel a várban, júl. 6-án pedig átadták azt,⁴⁾ azután a többi birtokokat. Ez nem ment olyan gyorsan és simán, júl. 25-én is dolgoznak még. A volt kamarai porkolábok (*castellanus*) Hedry Imre és Sváby Ferenc az átadás után panaszt tesznek a káptalan előtt, hogy Csáky megbízottjai némely embereket kiűztek házaikból, elvették holmijokat s barmaikat a várba akarják hajtani.⁵⁾ Hasonlóképp panaszkodik Zsigray János is, aki épen akkor nemességet kapott, a kamaránál teljesített

¹⁾ Egy akkori magyar forint értéke ezüsttartamát véve tekintetbe körülbelül 2 K 62 f, de birtokokhoz, ipari termékekhez és élelmi cikkekhez viszonyított értéke sokkal nagyobb; különösen sokat ért a készpénz épen akkor a harmincéves háború idején. A mai milliárdos időkhez képest azon idők alig voltak milliomosoknak inkább csak százezreseknek mondhatók. Az összes Thurzó javakat, mint említettük, 2 millió frtra becsülték.

²⁾ Prot. 1632. p. 312. ad 1638.

³⁾ Megvan. Prot. 1510. p. 208. ad. 1638.

⁴⁾ Prot. 1632. p. 575. ad 1640. *Recognitionales super terminum resignationis arcis.*

⁵⁾ Prot. 1632. p. 312—3.

szolgálatai elismerésül; Vadász azonban tudni sem akar róla, lefoglalta házát és vagyonát. De az ilyesmi is érthető, mert körülbelül ilyen incidensekkel ment végre minden e fajta átadás, de meg Vadász uram járt már itt 1636-ban; sajnos kénytelen volt akkor távozni, most nem csoda, hogy visszaemlékezik egyik másik akkori jó barátjára vagy ellenségére.

Az átadással azonban nem volt még befejezve az ügy, az új birtokost ünnepélyesen és hatóságilag be kellett iktatni a vár és jószágok birtokába. Ez a hatósági beiktatás 1639 jan. 11—21-ig tartott, a felszólamlásokkal együtt febr. 6-ig.¹⁾ Hosszadalmas eljárás volt ez, mert a hivatalos közegeknek össze kellett hívni a szomszédos birtokosokat s a községek elöljáróit, hogy tudomásul vegyék s ha valakinek valami kifogása van, előadhassa.

Maga az új birtokos családjával együtt a várban lakott már, amikor ezt a beiktatást végrehajtották: Görgey György nádori ember és Beniczky András szepesi kanonok, a hiteleshely megbizottja, a megye öt szolgabírája Nemessányi Mátyás, Petróczy János és Miklós, Záborszky Gábor és Dolány Mátyás és az érdekelt szomszédok vagy megbizottjaik jelenlétében.

A várnál ősi szokás szerint három nap s három óráig vártak, de senki sem tiltakozott. Azután a többi birtokokra került a sor, a jelenlevő szomszédos birtokosok, városok és községek bírái mindenütt fel vannak sorolva. Sok helyütt akadtak tiltakozók is kisebb földekért, peres, képzelt vagy jogos igényekért; az ilyen felszólamlókat a nádor elejébe kellett beidézni. Ilyen felszólamlásoknak rendes elintézése akkoriban kiegyezés vagy elutasítás volt. Febr. 6-án a káptalan is protestált a vár öregtornya miatt.²⁾

Evvel a beiktatással a vár és a birtokok végérvényesen a Csákyak tulajdonába mentek át.

¹⁾ Prot. 1632. p. 43. ad 1639. A káptalan jelentése a beiktatásról (Statutoria). Az iktató parancsot ismét Esterházy nádor adja ki, de már nem hivatkozik többé a Tripartitumra, hanem a király adományára.

²⁾ Nem említik meg, hogy milyen alapon: R. D. Emericus Lector concanonicus et protempore decanus nostram exurgens in praesentiam suo ac totius Capituli Scepusiensis (nomine contradixit) ratione Turris in dicta Arce Scepusiensi exstructae. Úgy látszik tudtak a IV. Béla-féle felhatalmazásról. Nem tudni, hogy intézték el.

Csákyné Forgách Eva azonban nem igen örült s örülhetett soká az új otthonnak. Nemsokára férje kénytelen bejegyezni a család Zöld könyvébe (Deák 131. l.): 1639 die 24 April, délután egy és két óra között holt meg az én szegény szerelmes társam Forgách Éva, aki öt egész hónapig szüntelenvaló betegségben sinylett Szepesvárában. Ez Husvét napja volt“.

Ezen adat szerint a család a megelőző év november havában vonult be a várba, amivel megegyezik az a körülmény is, hogy Bekes Péter porkoláb 1638 nov. 11-én hűség esküt tesz a vár urának, feleségének és fiainak (C. C. C. 140. 4.) és hatáskörére nézve utasítást kap. Deák (i. m. 129. l.) szerint 1639 január 1-én a felső várban 21 és az alsóban is 21 katona volt,¹⁾ kapitányuk Vadász Gábor.

A vár és birtokok megszerzésével Csáky Szepesmegyében tényleg a Thurzók örökébe lép. Az előző birtokosok: a Thurzók és Szapolyaiak azonban nemcsak a megye első földesurai voltak, hanem a nemesi megye vezetése is rájuk volt bízva, ők voltak ugyanis ennek örökös főispánjai. Csáky-nak eleinte csak részben sikerült e tekintetben is nyomdokaikba lépni. III. Ferdinánd kinevezte ugyan Szepesmegye főispánjává már 1638 június 13-án, amidőn még Szendrőn volt, de csak ideiglenesen, amíg a király akarja.²⁾

Csáky is belátta, hogy úgy a birtok, mint a méltóság adományozása nem úgy szól, mint az előbbi birtokosoké volt, hogy ez meg van szorítva; ezért annak javítására törekedett, amit annál is inkább elért, mert III. Ferdinándnak állhatalos hive volt, sok szolgálatot tett neki, különösen I. Rákóczi

¹⁾ A lőcsei krónika (Wagn. II. 25.) tudósítása szerint karácsonykor kapta a várat; t. i. ilyentájt érkezhetett meg Lőcsére a nádor iktató parancsának a hire, amely dec. 10-én kelt; az iktatást az ünnepek után hajtották végre.

²⁾ C. C. C. 142. 6. Eredeti kir. okirat, papir, papirpecsét; aláírva Ferdinandus, Georgius Lippay eppus Agriensis, Laurentius Ferenczffy. Honorem Comitatus Scepusiensis simul cum consueta eiusdem iurisdictione ac solitis obventionibus et proventibus eidem durante beneplacito nostro dandum et conferendum duximus. Az iktató parancs a megyéhez csak 1639. jan. 26-án kelt, úgy látszik szándékosan vártak a birtokba-iktatásra.

György erdélyi fejedelem 1644. és 1645-iki támadásai alkalmával. Nagy befolyását s tekintélyét mutatja az a körülmény is, hogy a király őt 1644. márc. 15-én tárnokmesternek nevezte ki (Deák 155. l.). S ezeken kívül a királyi fiscus jól értett ahhoz, hogy a jogok kiterjesztésével a maga elveit ismét érvényesítse. Ügyes politika volt az, hogy a király nem adott mindent egyszerre.

Érdekes végrendeletében ¹⁾ a következőkép nyilatkozik (14. pont): „mivel azon első Donatióban nem kevés káros fogiatkozásokat vettem mind magam, s mind giermekim részéről eszemben. Elsőbenis mert azon Nemes Szepes Varmegyének fő Ispánságának tiszti, a perpetuus Comesség (örökös főispánság) sem magamra, sem fiaimra nem volt inseralva (ráruházva), mely Praedecessor Possessoroknál (az előbbi tulajdonosoknál), a Várral egiűt szokot volt lenni. 2dik. Mert azon Donatio csak fiu ágra sonált (szólt) és léány agunkra semmit sem deservíált (juttatott). 3dik. Mivel ha az Perpetuitas (örök tulajdon) az én haeresimnel (utodaimnál) nem maradot vólna, a Magiar Országi koronás kiraly akar Magiar, akar Nemet Praesidiumot (őrséget) rendelvén az Várban, be kellett volna vennünk, az kapukkatis azok birtak vólna. Ezekért, és más ratiokra (okokra) nezveis kellett azon első Donatit melioraltatnom“ . . . III. Ferdinánd „rész szerint sok rendbeli hűséges szolgálatimra nézve, rész szerint pedig feles summa penzeket . . . levaltatván töllem, . . . melyek 167.799 magyari forintokra extendaltatnak (új) Donatioia által (kelt) . . . Szepes Várát conferálta (adta)“.

Az új adománylevél, ²⁾ mely Bécsben kelt 1651 november 22-én, az első tényleg kibővíti és kijavítja.

Ebben III. Ferdinánd király, tekintettel gróf Csáky István, Szepesmegye főispánja, tárnokmester, kir. kamarás és tanácsos ³⁾ érdemeire, ujonnan adományozza Szepesyárát és a

¹⁾ Eredetije Szhh. befűzve Prot. 1628. B. 285. l.; kelt 1662 nov. 5-én.

²⁾ C. C. C. 184. 28. Lipót király hiteles átirata »ex libris regiis« 1672. Másik másolata Ks. 4. 9. Aláírások: Ferdinánd, Szelepcsényi György nyitrai püspök és Ruthkay András.

³⁾ Comes Stephanus de Chák, Comitatus Scepusiensis Supremus Comes, Tavernicorum Regalium nostrorum in Hungaria magister, Camerarius et Consiliarius.

hozzátartozó birtokokat¹⁾ neki, örökösének és mindkét nem-beli utódainak. Már előtérbe lép István egyénisége, a Thurzókról többé nincs szó, neki adja az ő érdemeiért, a magyar koronának és az ausztriai háznak tett szolgálataiért, első sorban mint szendrői kapitány a törökök ellen. Rákóczi támadásakor hűségben marad, amiért is sok erdélyi és magyarországi birtokát elvesztette, továbbá azért is, mert több ízben fizetett összesen 167.799 magyar forintot.²⁾

Az adományozás feltételei a következők:

1. A király megerősíti mindazt, ami Csákyra nézve előnyös az első donatiban s mindazt, ami hátrányos, eltörli. Megerősíti a göncziekkal kötött egyezségét és hatályon kívül helyezi reversálisát.

Neki hagyja és fiúörökösének Szepesmegye örökös főispánságát s azt akarja, hogy királyi utódai is nekik hagyják.

2. Amig Csáky István él, egyedül bírja a várat;

¹⁾ A birtokok elősorolásánál a következő eltérések vannak az első, 1638-iki adománytól. Nincsen: Göncz, a tarcali udvarház, a váralatti sörfőző és malom, a 11 községet nem nevezi többé *oppidum*oknak, a *quinque oppidis* helyett *oppidis montanis*. Több: Illiesfalva *cum praedio* (major) *Edesturnia*, Göllnicz *cum praedio Brakendorff*, Szomolnok *cum negotiatione fodinarum* (bányaüzem), Svedlér *cum deserto praedio Stellbach* (elhagyott major), Domaniocz *cum praedio Arnultowecz*, Hotkocz *in cuius fundo Allodium Subarcense Ujmajor*; továbbá: possessiones Gebelfalva, Görgő, Arnoldfalva, Kertvélyes, praedia: Horanska, Aranyos, Kobilan, de quibus auridatum solvitur (aranyadó), Margezan, Mihaliczka.

²⁾ A fizetség részletezve van:

50,000	frtot	Brandenburgi Katalinnak és második férjének, Károly Ferenc szász hercegnek
19,000	»	a szepesi kamarának
35,000	»	a pozsonyi egyezség értelmében ugyanazon szász hercegnek
4,000	»	betudnak a várból a kamara által elvitt lőszerekért
18,000	»	a Rákóczi zavarok idején a lengyel katonáknak a királyért
10,800	»	betudnak az Ulászló lengyel királynál teljesített követségért
6,000	»	fizetett a R. zavarok idején a várában levő őrségnek
24,999	»	ismét a szász hercegnek

167.799 frtot összesen. (Rákóczi megszerezte a munkácsi uradalmat, amely Kataliné volt; ennek kielégítését Ferdinánd kir. magára vállalta, ezért fizettetett Csákyval. Deák 112. l. Katalin és második férje az egész pénzt elverték, a kóbor herceg még felesége halála után is kért és kapott.)

3. halála után két fia Ferenc és István és ezeknek fiutódai, örök jogon;

4. ezek magvaszakadása esetén László és esetleg leendő más fiai.

5. A fiág magvaszakadtával a vár és birtokai a női ágra szállnak.

6. Mindkét nembeli ág kihaltával arra szállanak, akire az utolsó birtokosok hagyományozzák (a legatariusokra), de a király 6 havi felmondással visszaválthatja ezektől, ha a fenti összeget lefizeti s ez esetben megtéríti még az esetleg visszaváltott jószágok árát is és a vár javítására fordított költségeket.

7. Mindszenti Krisztina (Csáky akkor élő harmadik neje) Izsákfalvát (Zsákóc) és Malompatakát (Müllenbach) bírja, ezek felett szabadon végrendelkezhetnek, de a legatariusoktól a vár birtokosai visszaválthatják.

8. Feleségét nem lehet kizárni a várból és jószágokból, vagy megfelelően kell kielégíteni. (Ugyanis végrendeletéből kitűnik, hogy első sorban M. Krisztina pénzből fizette meg a sok ezret.)

A fenti összeg erejéig Istvánnak szabad végrendelkezési joga van.

A király köteles őt minden más jogigénnyel szemben megvédeni.

Amint ezen okmányból kitűnik, a második donatio legjelentősebb vívmánya az örökös főispánság s az örökösödésnek a női ágra való kiterjesztése.¹⁾

Az átadáskor felvett leltár és a porkolábnak adott utasításból kitűnik, hogy a vár épületei jó karban voltak, a belső berendezés és hadi felszerelés azonban hiányos volt. A leltár bútorokat és egyéb ingóságokat sorol fel, hadi felszerelést is keveset, néhány rakás lándzsát, ágyugolyót és ágyut s a kápolnában némi templomi felszerelést. Úgy látszik az átmeneti időben (1636—1638) a Thurzók bútorai el-

¹⁾ Ugyanakkor kelt a leleszi konventhez intézett újból való beiktatási parancs; eredetije C. C. C. 40. 2. alatt megvan, rajta azonban gemmi intézkedés nyoma nincs. Úgy látszik felesleges volt az új beiktatás, mert a második donatióban csak a jogok kiterjesztéséről van szó.

kallódtak, a jobb ágyukat a kincstár emberei vitték el, még később is hiába követelik azokat vissza.

Csáky István azonban lakható főúri várrá rendezte be s új épületekkel is bővítette. Családjával állandóan a várban lakott, itt született László fia, itt halt meg két első felesége s ő maga is.

12. Osztzkodások özvegye és fiai között. A vár részei végrendeletében.

Csáky Istvánnak első feleségétől, Forgách Évától Ferenc és István, a másodiktól: Perényi Máriától László nevű fia volt (leányai nem tartoznak tárgyunkra).

Legjobban kedvelte a középsőt: „István fiam gyermek-ségétől fogvást mindenkor kedvem kereső engedelmes fiam volt, mostis már vénségemnek ideién, mind törvényes állapotokban, s mind egiéb mindennémeó terhes és szükséges dolgaimban hol az eő Felsége Udvarában, s hol masut maga sok faratságával és nyughatatlanságával segitet, úgy hogy vénségem Istápiának, méltán mondhatom“.

Elsőszülött Ferenc fiával azonban nagy viszálya volt házassága miatt, mert nem akarta elvenni az apja által neki szánt Homonnai Katalint, hanem Jakussith Katalinhoz ragaszkodott. Makacs 21 éves fiát a makacs apa ezért a várban 1650 május vagy júniusától elzárva vagy őrizet alatt tartotta okt. 4-ig.¹⁾ A fiú megpuhult, mindent megigért, de amikor Homonnaiékhoz küldik, megszökik szive választottjához s egybekel vele. Persze, hogy így még inkább elmérgesedett a viszály apa és fiú között; az apa vádja — vagy

¹⁾ Századok 1875. 293. l. Deák Farkas cikke kissé színes. Aligha kell a kerektorony igazi börtönére gondolni. Igaz, hogy a fiú Vadas várkapitány utján levelezik apjával; de lehetett az olyan fogság is, hogy nem mehetett ki a várból s apja színe elé nem jöhetett. A fogságra jellemző kitétel a helyszínen kelt levelekben nem fordul elő, csak a távollevő Simándy levele, mint viszhang említi, hogy »Cs. F. uramat ismét atyai gratiajába vette Ngod és még sz. Ferenc napján ajándékozta meg szabadságával«; kissé erőltetett dolog ebből börtönjelenetet képzelni a reszkető öreg Vadassal.

inkább pletyka — hogy életére tört és fenyegetése, hogy kitagadja, inkább külső volt; mert egy évvel rá az 1651 nov. 22-én kelt új kir. donáció 3. pontja Ferencet említi első sorban örökösül. Persze a harag sokáig tartott s a kibékülés sem simította el a keserűséget; többször is összevesztek és kibékültek;¹⁾ de Ferenc másodszor is megnősült, Czobor Erzsébetet vette el s ezután az apja évi 1000 frtot ad neki²⁾ és úgy látszik befogadja őt a várba s ennek egy részét lakóhelyül adja át neki. Ez utóbbiról ugyan nincs közvetlen írásunk, de kitűnik a következőkből.

Már 1657-ben egy nádori rendelet utasítja ítélőmesterét és a sz. káptalant, hogy még id. István életében foganatosítsák az osztozkodást felesége és fiai közt; ennek keresztülviteléről azonban ez irat nem értesít.³⁾ István néhány évvel később kétszer végrendelezik: 1659 febr. 17-én⁴⁾ és végervényesen 1662 nov. 7-én.⁵⁾ Ez utóbbi végrendeletét megerősíti I. Lipót 1663 január 13. körül.⁶⁾ Mindkét végrendeletében megállapítja a feleségének és fiainak hagyományozott ingatlanokat és ingókat és, ami ránk nézve értékes, részletesen leírja a vár egyes részeit s így ez az egykorú hiteles leírás a birtokviszony tisztázásán felül felvilágosítást nyújt az épületek elrendezéséről és rendeltetéséről is.

Első végrendeletében részletesen felsorolja azokat a helyiségeket, amelyeket Ferencnek hagy; a másodikban ezeket már egyáltalán nem említi, ami csakis avval indokolható, hogy közben Ferencnek tényleges használatába és birtoklásába adta át azokat s így utolsó végrendeletében ezekről már nem is rendelkezhetett többé. A vár leírása szempontjára

¹⁾ Helytelen itt Deák állítása, hogy apa és fiú nem látták többé egymást. (Deák, Életrajz és az alábbiak.) Továbbá úgy Ferenc, mint László többször megsértette és megharagította apját. Kibékítésükért számos előkelő úr, sőt III. Ferdinánd is közbenjárt. Az erre vonatkozó neheztelő, könyörgő és kibékítő levelek CsLt. Ks. 5. 1. — 1651—1659-ig, azaz valószínűleg a kibékülésig.

²⁾ CsLt. Ks. 6. 3. 1661 aug. 22.

³⁾ CsLt. Ks. 5. 6, 7.

⁴⁾ A sz. káptalan előtt. Prot. 1656 f. 167 kk.

⁵⁾ Eredetije befüzve és lapszámozva. Prot. 1628 B. 285. kk.

⁶⁾ CsLt. Ks. 6. 12.

ból közöljük tehát Ferenc részének a leírását az első, míg a többiekét a végérvényes második végrendeletből.¹⁾

1659-ben így szól: „Ellenben immár Ferencz számára ezek iutnak: Az eörögh Palota az Bastia (Hr. 64.) mellet kívül fütő, azon belől más ház secessussa is vagyon, kívül fülő azis, azon belől kis arañas haziko kívül fütő, secessus is van, azon belől eörögh és kemenczés ház kívül fütő, azon belül ket haz, kemencesek, gérendas hazok. Ez utan következik három kis botos kemenczés hazikocskák, ezek mellet eörögh Palota kívül fütő. Ezen rendben ketős botok, minde-nik kívül fütő, következnek egymás mellet három bót házak, kívül fütők, ezek mind felső rendbeli (*emeleti*) hazok, numero Tizenhat. Az alsó rendben (*a földszinten*) lészen nagy konyhaia Ferencznek (66 v. 65 földsz.), de úgy hogy szükségnek ideien szabad legyen mind az Attiamfianak [*t. i. felesége*], mind pedig Istvan fiamnak füretni benne, a mellet vagyon az szakaczok [*t. i. szakácsok*] haza (66 és 65 fszint), és így telik ki az tizenniolcz haz neki is. Kitelvén immár az Csaky Ferencz részeis, maradot fen az bot Istallo, kis bótiaval, azért azt rendelem István fiamnak, az helyeben maragyon Ferencznek az szerszamos bót az Czeikhaz mellet valo hoszu keskeny bóttal. Az János király Palotaia alatta valo három contignatioval együtt közönségesessen maradgyanak Ferenczre és István fiamra, rekeztések által mindeniket deszkakkal közép irant. Az ujonnan én általam épitetet bót az pinczék is két felé oszolianak megh nevezett fiaim között egy irant. Az kapolna, az bastiak, az munitiok, a malmok, a kutak, a kapuk hidak és sütőház, az mosso haz, a hol eczeteketis szoktak tartani, az Czeikház, az Csiga és Darabant hazok, mind az felső és alsó várban közre maradgyanak az uj Istallokis, melleket uionan épitettem, de azok közzül egyik Istallo az Attiamfia számára adassék, hintoinak is hellemek legyen az szekér színben. — Az közép varban lévő Zab tarto heliekis (Hr. 24 – 26) ket felé oszolianak két fiaim között. Az közép varban valo három contignatioiu hazak úgy oszolianak hogy

¹⁾ A zárójelbe tett Hr. számok Hradszky helyszínrajzi számai; persze csak valószínűen és feltevésszerűen.

az legh felső rend István fiamnak maradgyon, az alsó rend penigh Ferencznek, a harmadik egy házba pedigh Patantius lakiék. — Az kapolna mellet valo kertet csináltattam volt, és szekeres lovaimon hordattam beli az földet is az Attiamfia kedvéért, azt azért éppen hagyom neki oly szabadsággal, hogy az melik fiamnak akaria adni holta utan eő akarattiában“.

Az 1662-iki végrendeletében harmadik feleségének Mindszenti Krisztinának, István és László fiának hagyott részeket határozza meg.

„ . . . szerelmes Atiamfiának Mindszenti Kristina Aszonnak . . . hagiom . . . Szepes Várában residentiaul a kapolna ellenébe léveő felseő és also két hazat (Hr. 96), és két pitvart, alatta leveő pinczeievel edgiűt, viszont, szolgálaiért, vendegiért, és akarmi occurens szűkségire nezve, a profont hazok mellet, a moso ház fölöt léveő, két contignatioban epitet két hazikokat (valószínűleg 65. és 66. em.), melyeknekis két pitvarok vagion, ot lehet főzeteő helyeis az Atiamfiának. Item a Vidék várban, a mely uy istallokot magam építtettem, azoknakis negied részét, hintoinak is helyet az szekerszinben . . . az varbeli kapolna melet valo kertel edgiűt, melynek foldét ugian eő kedvéért ujítottattam megis, magom szekeres lovaimon hordatván ui foldet belé“.

„ . . . hagiom Istvan fiamnak . . . Szepes Várában pro residentia Arcensi az én mostani lakó hazaimot,¹⁾ ugimint a bé iáró felső kapu mellet lévő garadicson fel iűvén, egy pitvarba lépnek iob kéz felé, a mellet vagyon egy kis bolt, azon belől egy palota, kívül fűteő kemenczével, azon belől az én lakó házom, melyis separalva vagion deszkával secessus²⁾ vagion benne, azon belol vagion egy kis³⁾ menyezetes házacska, és egy más tűzelleő és kemenczés pitvarkais Inasokért valo, azon belől vagion más szép öreg ház, Ur Aszszonnak valo (Hr. 87), kemencze benne, azon belől ismét más öreg kívül fűteő haz, Udvarló leanyoknak valo, azon belől vagion kis konyháiu ház, melybenis feiér eselédnek való secessus²⁾ vagion. Ezeken kívül vadnak egy más hátán négy

¹⁾ Kezdődtek Hr. 79 vagy 80-tól 92 felé.

²⁾ 1659-ikiben: szűkség hely v. szűkség hely.

³⁾ 1659-ikiben: aranyas.

contignatioban építettett kerekdéd hazikok, az két felseő kívül fűteő kemencéssek, a harmadika nem kemenczés, a leg also pincze forma, azon alolis vagion reitek hely.

Azon felseő házok allyaival, ugymint elsőbenis a kapu felől egy konyha, a mellet egy kemenczés bolt, a mellet más kemenczés öreg bolt, azon kívül vagion tárlháznak valo bolt, vas aito raita, ki mellet ket rendbeli bótók vadnak Tárháznak valok, egyiknek vas aitaia vagion, az Atiamia egietmasi allottak benne; és így István fiamnak rendeltetet hazoknak, boltoknak, és pitvaroknak száma Tizen nyolcz, ezeken kívüls ugian a Varba a bólt istallo, kis boltyával edgiűt István fiamé legien.

Az Uy maiorban¹⁾ mellyetis fundamentumból magam építetttem, a két Contignatioiu keő hazok alatta léveő kis pinczéiével edgiűt, azon udvarba lévő háts lovaknak csináltatot Istálló, a mellette leveő kemenczés szobával edgyűt“.

A legifjabb fiának, Lászlónak az erdélyi ősi javakat hagyta (aki oda is költözött), a várban csak épen hogy a két első fiú magvaszakadása esetén örökjoga ezáltal is kétségtelen legyen, csak a középvárban levő házakat hagyja:

„Minthogy pedig azon Donationak²⁾ tenora szerint Csáki Lászlónakis ezen Szepes várában és Joszágában successioia vagion, hagiom eő neki pro iure successionis a középvárban lévő őt házakot“. (Továbba Szepesben a kolinóci vámot és koresmát és bizonyos mennyiségű terményeket, amelyeket István köteles neki adni.)

„Az várban pedig több cseleddel bé ne iűhessen, és it ben ne lakhasson, csak az menyivel István fiam admittalia, az viz és Istallobeli alkalmatosságis Istvan fiam rendelése szerint legien Laszlo számára“.

Rendelkezik még a közösen használandó részekről:

„A Várbeli kapolna, Bastiak, és töllem it talált muni-tiok³⁾ (kik között István fiam Bélteki Taraszki nyolczan vadnak, és csak magát illetik) malmok, kutak, kapuk, Hidak,

¹⁾ Szepesújvár (Hotkóc).

²⁾ III. Ferd. kir. 1651. 4. pontja.

³⁾ Az 1638-iki leltárban részletesen fel vannak sorolva a hadiszerek, nagyság szerint következnek: ágyú, tarack, szakállas. L. később.

Sütő ház, mosó ház, a hol eczeteket is szoktak tartani, a Cseikház, a Csiga, Porkoláb, és Darabant házak, közre maradianak, de az also varbeli Istallók, szuszékok, és minden egyéb várban, és vár körül léveő epuletek; Ittem az Uymaiorbeli házak, melyekreől dispositiom nem volna, ot léveő pin-czék, Sáfár hazok, Sütő ház, konyha, mosó ház, kertek, Ser főző ház benne lévő eszközökkel, kovacs házak, Csűrők, Paiták, vad kert, a két fiam között aeqvaliter osztolyanak. Ugy mindazonáltal, hogy az várbeli kápolnának, kutaknak, kapuknak, Hidaknak ususa, az én szerelmes Atiamfianak, és Laszlo fiamnak is, szabados legien¹⁾

Az öreg István 1662 nov. 10-én²⁾ hűnyt el a várban.

Az osztozkodás három fia között nem ment végbe nagyon simán. A legidősebb, Ferenc, megbízott a főispánsággal s jún. 25-én leteszi a hivatali esküt,³⁾ a második, István, 1659 óta beregi főispán, később szatmári kapitány is,⁴⁾ de azért a várban lakik; László Erdélybe készült, de több mint egy évig Szepesvárában időzött.⁵⁾

Lényegükben ezek az osztozkodások a végrendelet értelmében történtek s a helyszínrajzra nézve nem tartalmaznak újabb adatokat.

Igy osztozkodik Ferenc és István, hogy mostohanyjuk részét meghagyva, Ferenc bemenet bal kéz felől az öreg palatától (Hr. 96) a János király palotájáig terjedő részt lakja (l. előbb), István pedig a jobb oldalon levő épületcsoportot; az ecetes, sütő, mosó és porkolábházak, malom, csiga, ceikház, a profontházak, a kapuközök és János király palotája

¹⁾ A végrendelet a birtokok, falvak, uradalmak, ingóságok felosztásáról is több rendelkezést tartalmaz; de úgy ezen osztozkodásokat, valamint a későbbieket nem tárgyalhatjuk, mert speciális tárgyunkra nem tartoznak, de egyébként is változatosságuk és terjedelmüknél fogva messze elvezetnének; szorosan összefüggnek a család egyes tagjainak egyéni történetével.

²⁾ Deák, Életr. 210. l.

³⁾ A kir. ndvarban az ügy már januárban elintéztetett. Cslt. Ks. 6. 12.

⁴⁾ Szhh. Prot. 1656. f. 415. ad 1663 máj. 14. Beregi főisp. kinev. 1659. Cslt. Comm. 172. 12.

⁵⁾ Tiltakozik ez ellen Ferenc a szep. káptalan előtt 1663 febr. 18-án. Cslt. Ks. 6, 15.

közösek legyenek. A porkoláb a jelt Ferencnek adja, mint idősebbnek: propter reverentiam maioratus; a felső kapu kulcsa Ferenc, az alsóé István rendelkezése alatt áll; egymást helyettesítik. Az alsó és a vidékvárban levő épületek, istállók és házak, a nagyasszonyéin és a porkoláb és darabantházakon kívül, két felé osztassanak, hasonlóképp a hotkóci major is. A falvak és bányavárosok jövedelmét elszámolás után ketté osztják. Felébe rendelkeznek majd az inscribált summa erejéig ők és utódaik. Az ingóságokon is osztozkodnak. Az irások Ferencnél maradnak.¹⁾

Ismét egyezkednek 1663 dec. 16-án és végül 1664 ápr. 26-án, amikor István átenged Ferencnek sok ingóságot, ruhát, ékszer, lószerszámot, továbbá a várban jobb oldalt a kő bolt istállót, a kis boltot, mellette pincét, a czaikházat, a sütő és szakácsházat, malmot, János király palotáját és az alatta levő pincét és boltot.²⁾

Végeredményképen a két idősebb testvér, Ferenc és István, a várban maradtak; László pedig Erdélybe távozott, ott dobokai főispánná s az új erdélyi Csáky-ág megalapítójává lett.³⁾

Mindszenti Krisztina, id. István özvegye, várbeli részét és jószágait Istvánnak hagyta.⁴⁾

¹⁾ 1663 okt. 2. kelt a nádor rendelete. Az egyezkedés a nádor és Erdődi Pálffy Tamás egri püspök közbenjárására történt. Cslt. Ks. 7. 7; 6. 13. és Szhh. Prot. 1656 f. 485. ad 1663 dec. 15. beírva 1664-ben. László már előbb tiltakozik a kettő kiegyezése ellen. Szhh. Prot. 1656 f. 415.

²⁾ Cslt. Ks. 8. 2. és 8. 4.

³⁾ V. ö. Sváby Genealogiája. Turul 1891. 36. l. Ferenc őt a megyei hatóság útján felszólítja a vár elhagyására. Prot. 1656. f. 414. ad 1663 jul. 24: » . . . Mind úgy hálottam hogy el készöl Erdely felé az mint hogj ott is laknij igyekezik, hogy ha mi portekaia uolna itt az várban, hidak alat ualo hazakban [*t. i. a középvárban*] le szágatván pecséttyet rolok, uitesse ki, mert lévén szükségem az hazakra, el foglalom, nem akarván eőt Urat Szepes varaban ésmernem, magamnál, s Eöcsem Groff Csaky István Uramnál éltónkigh . . . « Erre László replicája: »Erdelyben csendeseden az idő igenis kívánok be menni, de most Magyar Ország-hul ki nem megyek. Szepes Várában pedig Eörökös házaimot semmi utton senkinek nem engedek«. — De mégis eltávozott. Tiltakozik és részt követel 1663, 1668 és 1675-ben. Cslt. Com. 118. 19, 33.

⁴⁾ Cslt. Ks. 10. 2. Comm. 122. 1; 9. 7.

5. KÉP. SZEPESVÁRA ROMJAI. FELSŐ KAPU

6. KÉP. SZEPESVÁRA ROMJAI
KEREK TORONY, ÁRKÁDOS FOLYOSÓ, KÁPOLNA

13. Egy részének elkobzása. Thököly kora. A kurucok 1683-iki ostroma.

A Wesselényi-féle szövetkezés s az ezt követő megtorlás, majd Thököly felkelése szintén összefüggnek várunk történetével.

Csáky Ferenc szepesi főispán és Felső Magyarország kapitánya szintén részese volt a Wesselényi-féle szövetkezésnek, de épen a mozgalom kezdetén, 1670 nov. 17-én Kassán meghal. A pozsonyi rendkívüli törvényszék azonban örököseit maga elé idézte és özvegyétől, Czobor Erzsébettől és kiskorú István nevű fiától Ferenc javait elkobozta.¹⁾ A szepesi kamara lefoglalta várbeli részét és jószágait.²⁾

István azonban a Lipót király iránti hűségében kitartott s a következő években a fiú meg a maga nevében is kérelmezte azoknak visszaadatását. Egyelőre csak annyit ért el, hogy a kamara e konfiskált részt bérbe adta neki egyéb lefoglalt szepesi idegen birtokokkal egyetemben; ³⁾ csak 1688-ban sikerült István főispánnak és F. M. generálisának megszerezni bizonyos engedmények árán a maga számára eme lefoglalt részeket.⁴⁾

Szepesvárában így tehát végül István egyedül lett az úr.

Közben azonban úgy István, mint felesége és gyermekei Thökölyvel szemben hűségesen kitartottak Lipót mellett, sőt emiatt ostromot is kiállottak.

¹⁾ Pauler, W.-f. összeesk. és Acsády Mill. Tört. VII. 286.

²⁾ L. alább és Hain Krónikája még 1679-ben is jelzi, hogy a szepesi kamara igazgatója nov. 30-án Szepesvárába ment s oda tette át székhelyét, mert Kassán pestis dühöngött (e hivatal egyébként Kassán volt).

³⁾ Ks. 9. 9. Ferenc része, továbbá Thököly késmárki, savniki, valamint más lefoglalt szepesi jószágokért fizetett évenként 18507 frt 71³/₄ kr. bért és 1587 ³/₄ ¹/₈ köből gabonát. Így volt 1676 és 7-ben; 1678-ra a kamara felemeli 1000 frttal. A szepesvári konfiskált rész jövedelmét 1676-ban körülbelül ennyire becsülték: 2500 köből gabona, 38 mázsa vas, 326 szekér széna stb. és 5148 frt 24 kr. pénzbeli jövedelem. 1 köből értéke egy rénes frt.

⁴⁾ Resolutio regia. Csllt. Com. 111. 30. Ks. 167. 7; Szomolnokot, Stósz és Svedlért a kincstár veszi át (bérbe? in arendam). Úgy látszik a hasonló nevű István fiú korai halála után. — Hradsky szerint már 1682-ben szerezte vissza a család a lefoglalt részt; valószínűleg sajtóhiba. Még 1689, 1698 és 1690-ben is szó van ilyen jószágrészekről. Csllt. Comm. 111. 32. 39; 112. 12; 41. 12.

1683-ban Szepes és az egész Felvidék Thökölynek hódol, csak Szepesvára dacol vele. Lőcse kuruc parancsnoka, Görgey János szept. 15-én a vármegyéből összegyűjti a jobbagyokat és a vár alá vezeti őket; ilyen gyakorlatlan sereggel akart körülzární és bevenni, a parasztok közül azonban alig volt száznak fegyvere; hozzájuk csatlakozott a megyei nemesség is. Az ostrom nov. 11-ig húzódott el, amikor azonban a parasztok a beállott fagytól szenvedvén, kénytelenek voltak eredménytelenül visszavonulni.¹⁾

Csáky István nem volt a várban, ott felesége és gyermekei védekeztek, mialatt a kuruc ellenség összes jószágait feldúlta.²⁾

Ezen háborús időben a vár nagyobb számú őrséggel lehetett ellátva, amit abból következtethetünk, hogy a vár őrsége 1684 jan. 31-én kirohant a körülötte portyázó kurucokra, de szerencsétlenül, mert 31 halottat hagyott hátra.³⁾

Nemcsak a vár urai tartottak benne darabontokat, hanem, különösen veszély idején, zsoldos német csapatokat is helyeztek oda.

II. István 1699 dec. 4-én halt meg, több örökösét hagyván maga után.

14. Elveszíti mint lakás és erődítmény a jelentőségét. Az 1702-iki osztozkodás.

Lényeges fordulópontot jelez várunk életében Csáky örököseinek az osztozkodása 1702-ben, mert ez a vár lakhatósága és akkori szerepe szempontjából meglepő felvilágosítást nyújt. Láttuk azt, hogy úgy a várszerző, mint fiai életében, a 17. század egész folyamán, a felső vár palotái állandó úri lakásul szolgáltak, maguk az épületek tehát jó karban lehettek. Ámde az idő vasfoga ezeket erősen megtámadja és különösen a szélnek, viharnek s villámnak kitett ilyen sziklacsúcson. Annak az óriási épülettömegnek még igen szerény tatarozása,

¹⁾ Hain Lőcsei Krónikája.

²⁾ Felségfolyamodvány a Ferenc elkobzott részéért. Cslt. Ks. 17. 2.

³⁾ Hain Lőcsei Krónikája.

már csak a tetőzeté is, nagy költségbe és munkába kerül. A várszerző fiai idejében, a 17. század második felében még kitarzott a régi építkezés ereje, de érthető, hogy a század végén negyven esztendő leforgása után az épületeket s különösen a tetőzetet megviselte az időjárás. A kincstári lefoglalás idején egy kamarai irat „satis ruinosa“, eléggé romladozó félben levőnek mondja a várat. Lakhatósága mindinkább csökkent, viszont egy darab ideig veszedelem esetén mint menhely és általában mint megerősített hely még számba jöhetett.

Ezenkívül tekintetbe kell vennünk még a következő körülményeket, amelyek szerepét megmagyarázzák.

Mint katonai erődítmény mindinkább veszített jelentőségéből, sőt mellőzhető volt. Épen a 17. század második felében kezdődik egy új várépítési rendszer tiszán katonai jelleggel, az akkori hadakozási viszonyoknak megfelelően (Vauban, XIV. Lajos), amely az addigi várakat katonai szempontból kimustrálja. Európaszerte a szepesihez hasonló várak már jórészt csak arra szolgáltak, hogy esetleg felkelő urak ideig-óráig menedéket találjanak bennük, nálunk pedig különösen így volt. A központi hatalom pedig épen ez időben egyenesen céljául tűzi ki ezen dacoló mentsváraknak a beszüntetését, megsemmisítését, vagy legenyhébb eljárása szerint nem törődött velük, ha azok romladoztak.

A török veszélynek nagy szerepe volt a várak életében; eddig emiatt bárhol az országban indokolt volt ilyen várak fenntartása, mégha esetleg más (harcászati, udvari) szempontból kellemetlenek vagy értéktelenek voltak is; de a 17. század végén a török veszély is megszűnik.

Rákóczi kora átmenetet mutat, jobban mondva ez a régi váraknak utolsó szereplési kora.

Ehhez tekintetbe jó még az is, hogy épen olyan főuraink, mint a szepesvárbeliek, Rákóczi előtt már, de még inkább azután, rendre elhagyják ősi váraikat, amelyek nemcsak hogy erősen romladoztak, hanem épen az ezen korbéli főúri életmód lakhatási igényeinek legkevésbé sem feleltek meg, már csak a mindennapi közlekedés, lovaglás, kocsikázás, sétálás, szórakozás szempontjából sem. Ezért szerteszét az országban

azt látjuk, hogy a török veszély elmúltával és a közbiztonság emelésével, letelepszenek nyílt birtokaikra, kastélyokat építenek, mint napjainkban szokás. Ha pedig egyszer kiköltözködtek a várból, vissza nem térnek többé lakni, legfeljebb menedékkül keresik még fel veszély idején.

Igy történt Szepesvárával, urai 1702-ben kiköltözködnek belőle. Ezután szerepel még mint menhely és megerősített hely Rákóczi idejében s esetleg ideiglenesen egy-egy nyári idényben lakásul, de ezentúl bizony csak tengődik élete a 18. század folyamán, jobban mondva mindinkább pusztul.

Már a várszerző Csáky István az alatt elterülő jószágán, az új majorban (Szepesújvár) nemcsak gazdasági épületeket, hanem lakóházat is épített s hogy ezzel a várból közvetlen összeköttetése legyen, szerintem ő volt az, aki a délkeleti kaput áttörte a középvárban s azon át utat csináltatott a majorig.

1702-ben már azt tapasztaljuk, hogy amikor ifj. István örökösei a birtokokon osztozkodnak, nem törik magukat a vár után, hanem a majorbeli épületeket és a többi birtokokon levő kúriákat foglalják el. Az okmányból határozottan kitűnik, hogy a várat inkább tehernek tekintik.

1702 július 28-án az 1699-ben elhunyt ifj. Csáky István örökösei: özvegye szül. Barkóczy Mária és Zsigmond, István, Imre, Tamás, Mihály, György és a kiskorú Miklós nevében anyja a megyei tábla előtt osztozkodási szerződést kötnek a birtokokról és a várról.

Ennek 18. pontja szerint: „Szepesvára közre marad, kinek conservatiojara és az porkoláb és hajdúk fizetésére rendeltünk 500 magyar forintokat annuatim“.

És pedig: 6 hajdú per 3 frt	226 frt
12 köből élet [<i>gabona</i>] esztendőnkint	
[<i>t. i. a 6 hajdúnak 6 × 12</i>] pénzben	72 „
Porkoláb fizetése per 4 [<i>havonkint</i>] . .	48 „
[<i>Ennek</i>] 12 köből élet	12 „
Reparatióra	152 „
Összesen .	500 frt
Ehez jön még a cigányok adója	40 frt

A fenti 500 frtot 7 részre osztván, mindenik örökös fizet évenként 71 frt 43 kr.-t. Ezt mindenik földesúr Csáky Mihály urnak adja át január 1-én, aki ezt (az említett módon) a vár tatarozására és a darabontok tartására fordítja. Ez elszámol érte Csáky Zsigmond, mint legidősebb előtt. Mihály lemondhat gondozásáról és a tulajdonosok is esetleg másra bízhatják.¹⁾

A vár tényleg Mihály kezén maradt, amint nemsokára látni fogjuk, érthető okból, t. i. ő az újmajor (Szepesújvár) hátulsó részét kapta.

Megfordított viszony áll be, a vár ezentúl az újmajornak mintegy tartozéka és így marad napjainkig.

Képzeltethjük, hogy kissé nehezen ment a tatarozási és fenntartási költségek behajtása; a hét földesúr legnagyobb-részt elidegenedve tőle nem sokat törődött vele s így az egyelőre Mihály kezén maradt, inkább mint teher.

15. A kurucok csellel és alkudozással beveszik 1703-ban.

Nemsokára hírt hallunk felőle Rákóczi felkelése idején.

1703-ban a kurucok kezébe kerül. Bohus György közel egykorú késmárki ev. rektor, aki maga is fennt járt a várban 1719 okt. 24-én, a következőképen mondja el az eseményt, kuruc forrás alapján.²⁾

A vár ágyuzás nélkül jutott Rákóczi és a szövetséges felkelők kezébe. Miután Lőcse és Késmárk rövid ostrom után a felkelőkhöz csatlakoztak, Rákóczi felhívta a megye nemes-

¹⁾ Csllt. Ks. 11. 6. Részletesen szólnak a birtokokról. 1. Az özvegy és Miklós kapja az abaúji nagyidai residenttiát. 2. Zsigmond a borsódi szendrői alsó várat. 3. István a nyitrai Morvankát. 4. Tamás Illésfalvát. 5. Mihály az újmajor hátulsó részét, 6. és 7. Imre és György az újmajor többi részén és Kluknón megegyeznek. — Mindezekhez a megfelelő jószágok.

²⁾ Hist.-geogr. Terrae Scephusiensis . . . Descriptio. Kézirat. Ennek egyik másolatát használtam. A Karpathen-Post, Késmárk 1912. és 1913. évfolyamában közli német fordítását. — A kurucokat helyenkint *nostri*, *mieinknek* nevezi.

ségét, hogy ostromolja a várat. Görgey János a nemesi felkelés élén és 150 hajdúval karácsony előtt ostrom alá vette.

A várban volt Csáky Mihály és egy cseh eredetű zsoldos hadnagy 40 közkatonával (t. i. Lipót zsoldos seregéből).

A viztartó rombadőlt¹⁾ s így vízben hiányt szenvedtek, mire tárgyalásba bocsátkoztak a majorban táborozó magyar sereggel.

Dec. 24-én kezesekül felmentek a várba Gradeci Horvath Stansith Boldizsár, Grodovszky Závor János és Radi. A várparancsnok a vár melletti jégtartót jelölte találkozóúl a tárgyalásra, ahová a várból Csáky Mihály, Furar és Szent-Iványi kimentek tárgyalni.

Eltelt az egész nap. Estefelé a várparancsnok észreveszi, hogy küldöttei nem térnek vissza s hiába várja Csákyt. Értök küldte az egyik kezeset, Závort. Csáky azonban mintegy fogságból kiszabadulva nem akart visszatérni a várba. Esteledett s a várbeli követség még mindig nem tért vissza. Erre a várparancsnok Grodovszky János másik magyar túszt küldi ki avval az üzenettel, hogy ha neki (Cs. M.-nak) úgy tetszik, maradjon a magyaroknál, de Grodovszkyt, Závort és Szentiványit, aki a várparancsnok egyik nemes lovát elvitte, küldje vissza; különben a másik kezeset, Horváthot, nem bocsátja vissza. Erre Bertóti kuruc kapitány a kijelölt határvonalig a vár felé közeledett, hogy átvegye Horváth kezését. A határvonalnál ez is lóra száll s abban a pillanatban Csáky gróf is megsarkantyúzta lovát s letérve az útról a kurucokkal ellovagolt. Alig kerülhette ki azonban a ráirányított ágyúlövéseket.

A várparancsnok kezdte átlátni, hogy kijátszották s hogy őrsége már nem megbízható, buzdította ugyan, hogy kitartson.

Korán reggel Trencsényi Mátyás, a Csáky család szabója, a többi katonák tudtával, magára öltött egy nagy köpenyget, ez alatt egy meztelen kardot tartott s a másik kezében sót; belépett a várparancsnok hálósobájába bizalmasan, mintha jó reggelt kívánna, de felköltvén őt álmából, szemébe hintette a sót, majd a karddal vagdosni kezdte és sok sebet ejtett

¹⁾ Wagner III. 236 szerint ágyúgolyótól,

rajta; majdnem megölte, de a parancsnok felesége, egy bátor és erős asszony kicsavarta a támadó kezéből a kardot s habár összevagdosta így kezét, mégis két ütést mérhetett a támadóra. Fellármázta az őrséget is, de ez nem hallgatott rá. Eközben a megsebesült Trencsényi kimenekült a szobából s kötélén egy árnyékszékből leereszkedett a várból, de félholtan lebukott; a hajdúk szedték fel s vitték magukkal.

A várbeliek erre jelt adnak, hogy tárgyalni akarnak a kurucokkal.

Felment a várba az előbbi Grodovszky János és Gundelfinger. A parancsnok szobájában az egyik ágyban őmaga, a másikban felesége vérben feküdt. Sajnálták, majd kérdezték, hogy mit akar. Az sírva mondta el a történeteket, a küldöttek azonban alig tartották vissza nevetésüket; kijelentette, hogy átadja a várat a magyaroknak e feltételekkel: 1. Két kisebb ágyúval és katonáival bántodás nélkül elvonulhat a lengyel határig (egy se követte). 2. Ügyeit bizonyos idő alatt rendbe szedi. 3. Elvitt lovát visszakapja. Ezeket elfogadták.

Igy ez az erős vár, mondja Bohus, amely egy sereget is meg tudott volna állítani, sz. István vértanú napján ágyulövés nélkül a kurucok kezébe került Trencsényi bátor csele folytán, akinek ezért Rákóczi fejedelem később több falut adományozott.

A várban az ostromlók nagy öröme sok finom bort és mindenféle eleséget találtak nagy mennyiségben.

A kurucok 1710-ig kezükben tartották a várat; nevezetesebb esemény azonban nem fűződik hozzá.

1706-ban ide záratta Rákóczi Forgách Simont Esztergom elvesztése miatt. Fogságából hasonló módon kötélén leereszkedve akart kiszabadulni, de a kötél elszakadt, Forgách lezuhant a mélységbe és lábát törte. Segélykiáltására visszavitték a várba, majd innen Munkácsra.

1706-ban Szentiványi Ádám volt a várparancsnok. Ugyanezen időben Kassáról a pénzverő készülékeket is ide hozták megőrzés végett.

1707 szeptember 3-án Lóczy András várparancsnok a lőcseiektől kőműveseket kér a vár falainak kijavitása végett, ami előbbi fejtegetésünket igazolja.

16. Királyi őrség alatt. A Csákyak visszakapják. Az élet k'vonul, tűzvész.

Rákóczi felkelése nem ért sikert, Szepesben is a kurucok ügye 1710-ben elbukik, Andrássy István átadja Lőcsét is Löffelholtz tábornoknak.

Szepesvára még tartotta magát fél évig. Ez időben parancsnoka Görgey János volt. Andrássy Lőcse átadása után megjelent Szepesvára alatt s felszólította Görgeyt, hogy szintén a császáriakhoz álljon, ez azonban azt felelte, hogy ágyúkkal löveti, ha nem távozik.¹⁾

De 1710 júliusában Hartleben labanc tábornok ostrom alá vette; melynek folyamán tárgyalás után Görgey az őrséggel a király hűségére tért s a várat vérontás nélkül átadta júl. 13-án; a kuruc őrség amnesztiát kapott.²⁾

Ezen idő után várunk történeti eseményeknek többé nem színhelye; alig van róla adatunk.

Láttuk azt, hogy a vár nem volt Mihály kizárólagos tulajdona, hanem az egész Csáky családé. Még 1710-ben Imre biborosnak és Zsigmondnak, akik hűségben kitartottak, visszadják a szepesi elkobzott Csáky birtokokat s így várunk is márc. 29-én visszakérül a család birtokába, elég rongált (romladozó) állapotban.³⁾ Hogy tényleg mikor vonult ki onnét a német őrség, arra nincs adatunk, valószínűleg még egy ideig, az ország teljes lecsendesítéséig megszállva tartották.

Amikor Bohus 1719 okt. 24-én ott járt, volt ottan várparancsnok, akinek engedelmével megtekintette.

Megemlíti, hogy még néhány évvel azelőtt mutogatták azt az ágyat, amelyben Szapolyai János született 1490-ben. Xylander István a 24 lelkész Matriculájában azt írja, hogy látta; ő azonban annak az ágnak már csak maradványait

¹⁾ Hradszky szerint 1703—1710. Forrásait nem idézi. Csáky Mihály kuruc generális lett, bujdosásában halt meg Rodostóban 1757-ben 81 éves korában. Amnesztiát nem kapott s gyermekeitől is elkobozták birtokait. L. alább.

²⁾ Hradszky és Bohus.

³⁾ Csakyana bona fiscalia Scepusiensia Emerico Cardinali Cs. et Sigismundo Cs. resignanda disponuntur per cameram regiam. Cslt. Comm. 58. 9. »Sat ruinosa« 12. 8.

látta (lectuli illius reliquias). A várat a Csáky grófok kelles lakóhelyének (amoenissima sedes) mondja, de nem említi meg, hogy tényleg ott lakik-e valamelyikök; inkább romladozásáról szól: Jól van megerősítve különösen Thurzó-féle ágyúkkal, a nagyobbak golyói a lőcsei akasztófahegyig is visznek. (Alighanem azoknak a katonáknak a tulzása, akik belőlük sohasem lőttek.) Ha jól volna ellátva élelemmel, bármily erős sereg ostromát is kibírná, különösen a belső vár. (Ez is túlzás.) Jó volna, *ha helyenkint most már düledező falait kitataroznák államilag* (publico mandato), *mert ha bedűlnék*, nagy költséget okoznának. Különösen a nemességnek szolgálhatna védelmére zavaros időkben.

Több 18. századbéli földrajzi mű megemlékszik róla, mindnyájan üres frázisokban magasztalva szépségét, fekvését s erősségét. Íróik azonban alig látták, mert semmi részletes és konkrét leírást nem közölnek, amiből valami okulást meríthetnénk.

Természetesen a vár gyönyörű panorámát nyújtott, romjai jelenleg is a környék bármely pontjáról nézve a szemlélőre impozáns hatást gyakorolnak s így külső megjelenése jó darab ideig eltakarta belső életének romladozását, amely azonban feltartóztatlanul jelentkezett.

Még 1755-ből van tudomásunk egy határperről, amely a vár külső földjei és a váraljaiak határai miatt folyt s határjelzők állításával végződött.¹⁾

A vár mint lakóhely és mint erődítmény jelentőségét elvesztette s a belső élet lassú kivonulásával párhuzamosan végezte munkáját az időjárás romboló ereje, melyet egy nagy tűzvész betetőzött.

1780-ban nagy tűz ütött ki,²⁾ amely után az élet végleg kiköltözött belőle. Ilyen esetekben rendesen nem lehet megtudni a valót, hogy a tűz villámcsapásból, vagy más hagyomány szerint szándékos gyújtogatás folytán, vagy vé-

¹⁾ A krakói Czartoryszky levéltárban 764. sz. kézirat 25. l. A váraljaiak a sziklákig akarnak terjeszkedni; a Csáky grófok azt állítják, hogy csak a felszántott terület illeti meg azokat, a többi a várhoz tartozik. A vár sörházát lerombolták.

²⁾ Hradszky i. m. forrás nélkül.

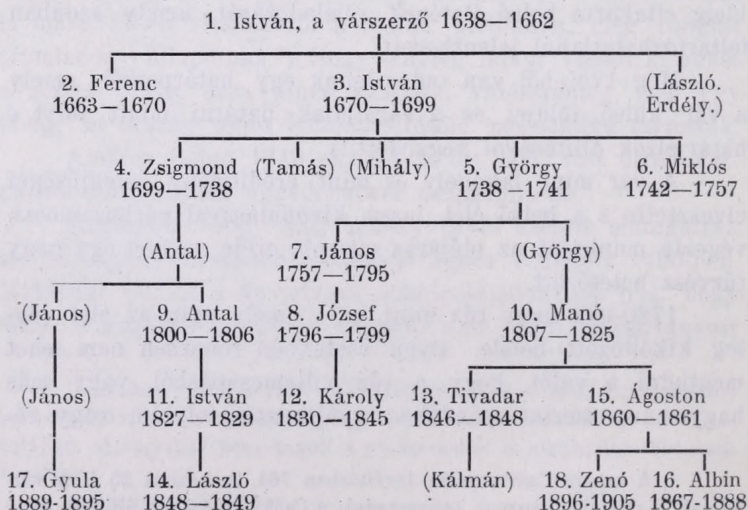
letlenül keletkezett-e t. i. a várbeli korcsmában mulatozás közben (egyik hagyomány szerint pálinkafőzés közben).

A tűzvész után az ingóságokat elvitték onnét; több innét származó bútordarab, kép, fegyver s egyéb tárgy van jelenleg is a Csáky grófok birtokában, különösen Szepesújvárt. Az osztoszkodásról s elkallódásról nincsenek irataink. A hadiszereket úgy látszik a katonai hatóságok vitték el.

Az 1702-iki megállapodáson máig sem történt semmi változás. Akkor a gr. Csáky család közös tulajdonául tekintették, gazdaságilag pedig a hotkóci uradalomhoz tartozónak. Így pusztulása után a romok területét, amennyire az mint legelő értékesíthető volt, a szepesújvári uradalom használta ki.

Helyreállításáról nemcsak a nagy költségek miatt nem lehetett szó, hanem azért sem, mert, amint kifejtettük, elvesztette már a tűzvész előtt jelentőségét mint lakás és mint örödmény egyaránt.¹⁾

¹⁾ Közzöljük itten a Csáky grófok genealógiájából a főispánokat, akiket általában megilletett a vár feletti rendelkezés. Szepesújvár jelenleg gróf Csáky Kálmán örököseinek a kezén van. Mihályról nem tudni, mikor volt főispán, talán csak a vár felett rendelkezett.

V. FEJEZET.

BELSŐ ÉLETE.

17. Szolgálattevők és utasításaik. A belső élet rendje.

A vár belső életéről jó felvilágosítást nyújtanak nekünk az urak által a tisztviselők számára kiadott utasítások és alkalmaztatásukkor kivett reverzálisok. Az alábbiakban közöljük a jelentősebbeket kivonatosan.

Említettük azt, hogy a megye szervezkedéséig a castellanus — várnagy — vagy maga az ispán vagy pedig ennek helyettese s mint ilyennek nemcsak a várban, hanem a megye fölött is hatásköre volt. A Thurzó és Csáky korok castellanusai már csak porkolábok; teendőiket az alábbi utasítások pontosan megállapítják. Ezeknek az alantas váröröknek semmi közük többé a megyéhez.

Két porkoláb is volt; t. i. az egyik a középvárban, vagy pedig a legalsó sorompónál és a Vidékvára és középvár kapuira ügyelt, a másik a felső várban lakott s ez volt az egész őrség (20 darabont) vezetője és a börtön (kerekatorny) felügyelője.

Egy darabont mindig őrt állott s éjjel is voltak virrasztók.

A külső kapuk a Thurzók idejében állandóan zárva tartattak; általában a várúr tudta nélkül nem lehetett idegent beereszteni.

A Csáky-korban a darabontokon kívül kir. német őrség is volt, alighanem annyian, mint a darabontok; állandóságra lehet következtetni az 1657-iki utasításból.

Az ágyú mestereket pattanyusóknak hívták, 1657-ben kettő volt.

A várbeli cselédség vezetője, ellenőrzője volt az udvarbíró (lat. provisor domus), akinek egyéb gazdasági teendői is voltak.

Provisor vagy praefectus bonorum volt a jószágok, májorok, jövedelmek tisztartója, felügyelője: jószágigazgató és jogi képviselő.

A Thurzók idejében találunk néha más praefectust is, ez a várkapitány; előkelőbb, úri állás ez is. Néha a felsővári porkolábot jelenti.

Legrégibb Thurzó Kristóf 1612-iki ilyenmű utasítása a provisor, castellanusok és más szolgálattevők számára.¹⁾

1. Eskút tesznek.

2. Az udvarbíró szántás, vetés, aratás, takarítás, csépléskor ügyeljen a majorokra, csűrökre, kosarakra, profontra, pincére, konyhára.

3. A kulcsár, sáfár, szakácsok és kovácsok az udvarbírótól függjenek; ne verje őket más valaki.

4. A virrasztók éjjel legyenek elfoglalva, kapálásra és munkára ne.

5. A porkoláb gondot viseljen a várbeli vigyázásra, kapukra, lövő szerszámokra, pattantyusra, rabokra, darabontokra, virrasztókra; különösen a darabontok állanak felügyelete alatt.

6. A felső tizedes ügyeljen a kapura.

7. Ha a darabontokat mezei munkára alkalmazzák, helyettesítsék.

8. Az alsó kapun szorgalmatos gondja legyen a vice-porkolábnak, senkit be nem bocsát a felső porkoláb híre nélkül, ez pedig a praefectusnak adja hírül.

9. Az új sorompó²⁾ éjjel nappal betéve legyen.

10. A tisztartók egymást segítsék az úr védelmére, becsületére, javára; kárát elhárítsák.

11. Ne terheljék az embereket; nagyobb büntetést csak a praefectus szab.

12. Megyeszerinti tömlőcváltságot csak idegenektől követelhetnek.

13. Ügyeljenek a határookra, erdőkre, rétekre stb.

14. Ne ajándékozzanak és ne dolgoztassanak a szegényekkel.

15. A vármegyében tisztartó³⁾ Berzeviczy András.

¹⁾ Instructio pro domus provisoro et castellanis, et quibusvis in officio fungentibus. — Szövege magyar. Cslt. Ks. 1. 6.

²⁾ A külső kapu; újnak nevezi, ami Vidékvára keletkezési korára is fényt derít.

³⁾ Ez a provisor vagy praefectus bonorum. Jogi képviselő is és az uraság helyettesítője mindenben. Van tehát praefectus a várbán és a megyében (külső).

16. Az udvarbíró ügyeljen a rationalistára, hogy a jövedelemhez ne nyúljon.

17. Berzeviczy igazítja el az egyes községekkel való controversiákat is.

18. Egy darabont havi fizetése 2 frt 25 dénár és sör.¹⁾

19. A porkoláb bocsátja haza a darabontokat.

20. A szabadságra az udvarbíró ügyeljen.

21. A körülálló falvak lovat ne adjanak, csak a praefectus írására.

22. Az udvarbíró a kulcsár, sáfár és egyéb tiszt (t. i. várbeli szolgálattelvő) felett van.

23. Az udvarbíró ügyeljen, hogy akinek egy lóra van abrakja, ne kapjon háromra.

Egy másik 1614-ből való ilyen instructió részletesebben értesít bennünket a gazdasági felügyelettel megbízott udvarbíró teendőiről s egyuttal a vár gazdasági ellátásáról is.²⁾

Az alattvalókat vezesse, büntesse.

A jövedelmeket behajtja, ezeket nagyobbítsa és ne ki-sebbitse.

A várúr és neje vagy a praefectus (várfőkapitány) tudta nélkül senkit el ne bocsásson.

Behajtja a királyi adót (dica Suae Mttis).

Ellenőrzi a váralatti és a kolinóci vámot; ne kerüljék ki azt, a vámszedők ne mentsenek fel senkit és ügyeljenek a felmentettek (sz. kir. városok, bányav., eszt. érsek alattvalói, mágnások és nemesek) leveleire.

A jószágokon (allodiumok) a jobbágyok szántsanak, vessenek, arassanak, takarítsanak. Vegye számba a termést. Az ott alkalmazott cselédség dolgozzék, a női cselédség télen át fonjon.

A majorbeli marhákat tartja számon, a vágatást, hullást; húst, tejet, sajtot és más élelmiszereket szállíttat fel a várba.

Sajt, gyapjú eladassék.

A tizedet hajtsa be és adja el.

A 11 városban (ill. községben) behajtja a kilencedet is.

¹⁾ Kenyeret és ételt azaz profontot kaptak mindennap.

²⁾ Cslt. Ks. 1. 8. Instructio egregii domini Jacobi Beczkay provisoris arcis. Jan. 1. Thurzó Kristóf és Erdeődi Zsuzsánna adja latinul.

Ügyel a szénára, kaszálásra, behordásra, fogyasztásra; a sörfőzőre és malomra, hogy idején és rendjén menjen minden. Ezekből kielégíti a két porkolábot és a darabontokat (satellites).

Ő veszi fel a majorbeli szolgálkat, a vámszedőket s egyéb szolgálkat és tisztartókat (officiales) és elszám velük.

A tarcali szüretet idején tartsa.

Az úrbéri jövedelmeket hajtsa be s általán minden jövedelmet, a bányavárosokból is és szolgáltatassa be.

Ügyeljen arra, hogy az alattvalók ne adják el földjeiket, különösen a 13 városbelieknek.

A várbeli gabona, liszt és borra ügyel.

Ellátja a konyhát és a szolgálát; de takarékoskodjék. Gondozza a halastavakat.

Ellátja az asztalt, tenyészt és elad.

Békében éljen a porkolábokkal a vár javára.

Legfeljebb 4 darabontot küldhet ki munkára, de a praefectus tudtával.

A smizsáni fűrész szerződésére ügyel; 200 deszkát a várba kell szállítani.

Kapja a provisor rendes illetményeit és mellékjövedelmeit. A bírságokból $\frac{1}{3}$ az övé, $\frac{2}{3}$ -ról elszámol. Fizetése 150 frt, ruha, ellátás és 4 ló tartása.

Csáky István utasításai is élénken tükröztetik vissza a várbeli életet.

Megvan 1636 szept. 4-ről az alsó vár porkolábjának esküje,¹⁾ melyben hűséget ígér első sorban Csáky Istvánnak, feleségének és gyermekeinek, azután a többi Thurzó örökösöknek s „az ream bizattatott also Varnak s annak kéméneinek s mind penig az Vidék varnak és annak kapuinak minden kártul“ való megóvását fogadja.

1638 nov. 11. Békés Péter porkoláb tesz esküt Csáky István, Forgach Éva, gyermekeik valamint kapitánya hűségére:¹⁾

Ellenségeiknek ellensége, jó barátjaiknak jó barátja lesz. „Az ream bizatot kapukon semifele idegen embert eő

¹⁾ Dorasowsky János — Cs. I., Forgách Éva és gyermekeiknek tovább Rottal János és András, Julius Fikker és Sandor Ferenc uraméknak. Cslt. C. C. C. 140. 4.

²⁾ Cslt. C. C. C. 140. 4.

Nagok vagy capitani hire nélkül, be nem bocsátok“. Ha valami levelet vagy üzenetet hoznak valahonnan, azt csak tudtokkal veszi át. A várat és a kapukat minden kártól megoltalmazza. „Az en botom alá biztatott darabantokk hiven való szolgálattokra, szorgalmatos gondom leszen és az Vartakotis legh alab haramszor megh járom minden éczakan“. Ha kárt vagy becsületük ellen vesz észre valamit, azt el nem hallgatja. (Kézjegye és pecsétje.)

Ugyanennek utasítást ad ura 1638 nov. 11-én.

1. Hűség a várúr iránt.
2. A várat tisztán tartsa; a kémények jók legyenek; a kulcsokat őrizze.
3. A házakban levő eszközöket is.
4. Vigyázzon a hiaztokra (tetőkre), csatornákra, kuttakra, hidakra, malomra. Az udvarbirót javításokra szorítsa, különben jelentse fel.
5. A szerszámokat tisztán tartsa és vigyázzon a munitiokra.
6. A zárat vizsgálja meg, maga nyissa és zárja.
7. A szokást és rendtartást tartja meg, hírőnk nélkül újításokat ne vezessen be.
8. A darabontokat illendő böcsületben és félelemben tartsa (fegyelem), ne legyenek veszekedők. Nem bocsáthat el senkit. Az engedélyen túl kimaradókat jelentse fel büntetésre.
9. Ne bocsásson el senkit és fel ne vegyen hírőnk nélkül.
10. A pattantyusok, kovácsok, lakatosok és szolgák éjjel a várban legyenek, kiki helyén.
11. A várbeli és jószágbeli mesteremberekkel magának ingyen ne dolgoztasson.
12. Idegen javakat, marhákat és idevaló conventiók jobbágyok és szolgákon kívül másokat a várúr vagy kapitánya tudta nélkül be ne bocsásson.
13. Gondja legyen a kápolnára.
14. Rossz időben éber legyen; vizes hordók legyenek készen.
15. A kapukat betétesse naplementekor, kinyítja napfelkeltekor, ködben nem.
16. Ha az úr, felesége vagy kapitánya nincs jelen, a „jelet“ maga adja ki. A kulcsok nála legyenek.

17. Ebéd és vacsoratájban a kapukat tegye be.
18. A vártásokra, kéményekre és dobosokra vigyázása legyen.
19. A kis kertet és a szekérszint zárva s tisztán tartsa.
20. „A csatorna kutakat be zárván tartassa és rendtartással menesse az vizet, hogy a szabadság miatt meg ne rutítsák az vizet és megh ne boncsák az kutak eszközt.”
21. A tömlőc és kamaraszékek tiszták legyenek, nehogy betegségek oriálhassanak (keletkezhessenek).
22. Minden szolga tisztét teljesítse; egyebként jelentse fel.
23. Istentisztelet idején a kapuk zárva legyenek.
24. Ha az udvarbíró valakit tömlőcözni akar, ne ellenkezzék. Helyét ne hagyja el.
25. Vasalatlan rab után 50 pénzt kap.
26. Váras rabtól 1 frt. Ügyeljen, hogy el ne szabaduljanak, mert törvény szerinti büntetése leszen.
27. Ügyeljen az alsó várbeli porkolábra is. Jelentse fel.
28. Ha az uraság nincs itthon, nem hagyhatja el a várat. Ha hasznunkra és előmenetelünkre való dolgokat talál illő gratiát és promotiót várhat.¹⁾

1662 márc. 10-én Szentmártoni György tesz esküt a szepesvári felső porkolábság tisztében.²⁾

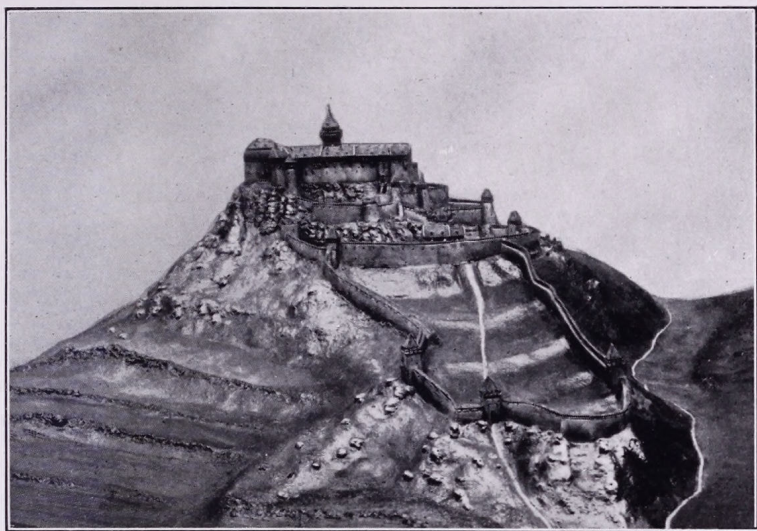
Hűség. Maga zárja és nyitja a kapukat, ha beteg a kulcsokat a hites tizedesek előtt átadja a viceporkolábnak. A kapukon senkit be nem bocsát, sem a csigán fel nem von, sem atyafit sem idegent a várúr vagy felesége tudta vagy írásbeli engedélye nélkül.

A várúr halála esetén ifj. gr. Csáky István és felesége Mindszenti Krisztina hűségén lesz.

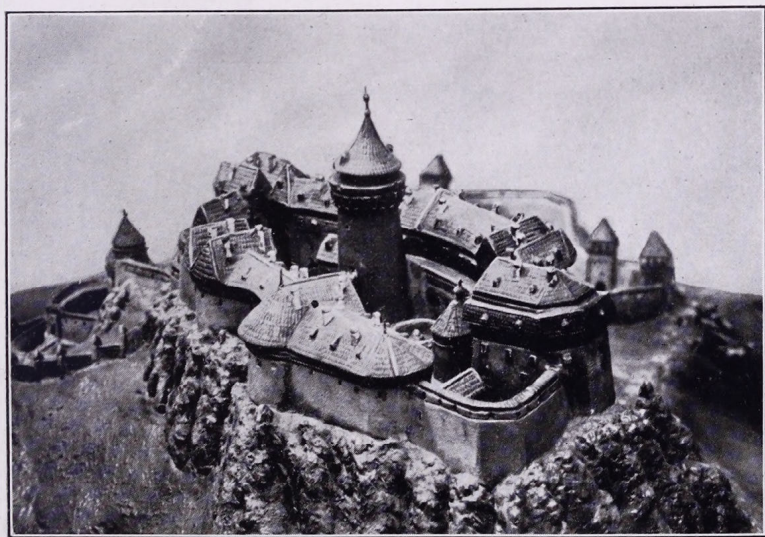
A várat és ahhoz tartozandó házakat, kápolnát, bástyákat, lövő szerszámokat, malmokat, szuszékokat, kutakat, pincéket és ezekben levő minden eszközöket tisztán és kár nélkül megtart.

¹⁾ Cslt. C. C. C. 140. 4. Aláírva P. H. Csáky István. P. H. Forgách Éva.

²⁾ Cslt. C. C. C. 140. 3.

7. KÉP. SZEPESVÁRA HELYREÁLLÍTOTT LÁTKÉPE
A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉN (STEPHANIE MODELLJÉRŐL)

8. SZEPESVÁRA FELSŐ UDVARÁNAK HELYREÁLLÍTOTT LÁTKÉPE
(STEPHANIE MODELLJÉRŐL)

A szolgálakat nem bocsátja el és nem vereti meg az úr tudta nélkül, megintí és feljelenti a részegeskedőket és veszekedőket.

Az isteni szolgálatot megtartja.

Bor, búza, magokra vigyáz.

A darabontokat ráerőlteti harangozásra, hóhányásra, zápor és viharkor vigyázatra.

„Ebbeli Jambor szolgálatomért lészen Esztendeigh kész pénz fizetésem flor. 60. Ruhazatomra nyolcz sing faylondis posztom, két Télre egj gerczur Roka hát vagy mell béllésem, vagj Tizenhárforint érette, ezen kívül illendő Asztalom leszen feleségemmel egjüt. Napjaban egj Icze Borom es egj pint serem s czipómis adatik.

Az Rabokra szorgalmatos uigyazasom lészen kiknek el bocsatasakor adandó egj egj forint nékem jár ugi mind az által, hogj csak az idegen Emberek Rabiai tartoznak egi forintal, az Ur eő Nga Jobbagij pedigh ötven penzt.

Az várhoz tartozando cziganyoktól jaró proventus is mikor mi lehet nekem adatik“.

Hasonló tartalmuak az 1657-ben kiadott tanuságok, instructiók és reversalisok.¹⁾

Közöljük belőlük a jellemző és eltérő rendelkezéseket.

A belső cselédek közül nem szabad senkit engedély nélkül kibocsátani, a kimenő egy pecsétes papirlapot kap, hátlapján aláírással, ezt visszaadja. Ha az alsó porkoláb eltitkolja, százat vernek rajta érte.

Az oda tartozó cselédek, gyalogosok és muskotályosok (puskások) szabadon bejöhetnek.

Be kell jelenteni, ha valaki a várbeli korcsmába jön.

Általában idegen csak engedéllyel jöhet be.

„Az Lajtmán (t. i. az ott levő kir. helyőrség parancsnoka) mikor az eő Gjalogi és cselédi közzül ki bocsát valakit, annak szabad ki menetelj és bé jeövetelj légjen, de eő is reá vigjázson hogy az eő alatta valok részegesgegek miatt engemet valami kárban és gjalázatban ne hozzanak és az

¹⁾ Csáky István. Herant Györgynek. L. Közl. Szvm. múltjából 1909. 116. l.

szokás szerint való istrasálást ejjel nappal megh tartassa az zoldatokkal mind az felseő mint az also Várban“.

Be kell csukni a kapukat, ha ebédre és vacsorára döbolnak, amikor „minden rendek praebendajokat“ (ételüket) kapják.

A porkoláb a bodnárral és a felső tizedessel „látogassa, tisztítassa töltögetesse az borokat“.

Az engedélyen túl kimaradó darabont 8 polturát (a $1\frac{1}{2}$ kr.) fizet.

A porkoláb minden vasárnap jelentést tesz az úrnak, hogy a darabontok, tizedesek, pattantyúsok és szolgák teljesítik-e tisztöket és ha valaki engedetlenségben taláztatik „meg büntetem érette“.

Egy 1646-iki utasítás a gazdasági teendők részbeni elvégzésére *aludvarbíró*t említ (viceprovisor), akinek teendői: a mājorban felügyel s különösen pedig végezteti a cséplést, méri és feljegyzí a termés mennyiségét, vetőmagot tesz félre, gondoskodik lisztről, a malomról, szalonnáról, húsról, a vágatásról, a szarvasmarhák eladásáról és vásárlásáról, a váraljai mészárszékbe szállítandó húsról, számon veszi a zöldséget, a mákot és a viaszt.¹⁾

A konyhaeszközöket 1639-ben leltározzák: Ahenula cuprea (rézüst) 34. — Ollae cupreae cum operculis (rézedények fedővel) 7. — Wago kess paria 3. — Cochlearia (nagy kanál) 7. — Bardot 1. — Krompholz 2. — Veru (nyárs) 6. — Cathena pro appendendis ahenis (üstlánc) 1. — Plech pro pisendis pastellis (mozsár) 2. — Sartagines (serpenyők) 14. — Ferrum vulgo rostill pro assandis assaturis (pecsenyesütéshez) 2. — Craticulae (kisebb edény) 2. — Coopercula (fedő) 13. — Ssüly serpeny 2.²⁾

Az ezüstnemű 1640-ben: 1 ezüst medence, 2 korsó, 23 aranyozott cápa forma nagy bejáró pohárok fedelestül, 12 + 3 pohár, 6 tányér, 23 kanál, 5 gyertyatartó, 12 csésze, 12 tálca, 1 nádméztartó, 3 sőtartó, 3 tál, 1 kupa, 1 + 2 kanna, 2 kis pohár.³⁾

¹⁾ Cslt. Ks. 3. 12.

²⁾ Cslt. Ks. 2. 12. Inventarium rerum culinarium die 7. dec. pro egr. Steph. Ungvári, aláírva Steph. Merai.

³⁾ Cslt. Ks. 2. 15.

18. Gazdasági ügyek. Jövedelmek és kiadások.

Nem célom itten részletesen tárgyalni ezen kérdéseket. Nagy mennyiségű számadásokat tartalmaz a Csáky-levéltár; felsorolok azonban néhány jellemző adatot a vár jövedelmi forrásairól.

A Thurzók korából 1597-ből fenmaradt a szepesi uradalom jövedelmeinek az összeírása.¹⁾ Főbb tételei ezek:

Göncz 180 frt. — Bethania (Szepesmindszent) 232 frt 5 dénár. — Gölnicz, Szomognok, Svedlér, Remete, Stoss, Hencmanoc, Koyssó össz. 381 frt 17 1/2 dén. — A 11 volt szabad szász község (oppida l. alább) össz. 1272 frt 11 den. — A vár körüli jobbágyfalvak: Bethania, Thomafalva, Hotkocz, Olsafka, Szlatvin, Baldocz, Dubrava, Harakocz, Woitkocz, Olsavica, Zsegra, Beharocz, Hencovec össz. 311 frt 48 den. — Aranyadó (auridata) 57 frt 56 den. — Vámok, a váralatti, a kolinóci és zsákóci 154 frt. — A majorból eladásokból (negotiatione ex allodiatura) 382 frt 50 den.

A 11 volt szabad szász község (oppida) a várhoz csatoltatott, miután a többi 13 elzálogosított. A vár magánkézre kerülván, az e korban szokásos földesúri hatalom és terhek alá kerültek.

Amikor Csáky István átveszi 1638-ban, a kamara pontosan összeírja urbariumokat, terheik lajstromát.²⁾ Összeállítjuk táblázatosan. A földbér (census) fizetési határnapjai: Dom. Laetare, sz. Iván, sz. Márton n.; a bormérési adóé (vinaria pecunia): sz. György, sz. Jakab és karácsony; a söréért (cerevisialis): pünkösd, sz. Bertalan, Három királyok.

¹⁾ Cslt. Ks. 1. 4.

²⁾ Cslt. K. 1. 14. Még 1838-ban is hitelesen átírják. Urbarium bonorum arcis.

Község	Census Földbér			Vinaria Bor után			Cerevisialis Sör után			A konyhára				A malomban disz- nót hizlalni	Zabot sz. Mártonkor		E g y é b
	hányzor	frt	dén.	hányzor	frt	dén.	hányzor	frt	dén.	ludat	kappant	tojást	borjút		a biró	a pap	
Velbach	3	10	06	3	5	50	3	3	25	21	42	210	2	3	21	20	Kőbánya. Ajtó és ablak- félfák
Odorin	3	8	61	3	8	50	3	4	20	23	46	230	2	4	23	29	
Dinesfalva	3	1	—	3	2	75	3	1	50	6	12	60	1	—	6	—	
Harikócz	3	18	36	3	8	50	3	4	20	24	48	240	2	4	24	20	
Smizan	3	26	13	3	11	—	3	6	—	40	80	400	2	4	40	—	Legelőért 2 frt. Kilencedet is fizetnek robotváltságért. 150 frt dézsmáért. Ebből 50 a káptalannak
Coriman	3	2	38	3	2	75	3	1	75	7	14	70	1	—	7	—	Kilenced. Dézsmáért 12 frt.
Eliasfalva	3	20	11	3	8	50	3	4	20	29	58	290	2	4	29	23	A Petzier földért 7+17 frt. Jurikért 25 frt, de Smizana- l és Kurimjannal együtt
Quintumforum . .	3	16	—	3	11	—	3	5	25	32	64	320	2	4	32	23	Hámor 15 frt és 100 sin vas
Káposztafalva ¹⁾ .	3	23	63	3	11	—	3	6	—	40	80	400	2	—	27	23	
Isaacfalva	3	37	13	3	11	—	3	4	75	35	70	350	2	—	35	34	
Millenbach	3	17	11	3	8	50	3	3	75	17	34	170	2	3	17	28	
Nagizalok	3	19	13	3	11	—	3	4	75	25	50	250	2	4	25	—	Erdőért 7 frt Dézsma 150 frt. Kilenced
	3	198	65	3	100	—	3	49	40	299	598	2990	22	30	285	200	

1044 frt 15 dénár.

¹⁾ Nem tartozott az eredeti 11 szász község közé.

Ezen községek kötelesek voltak eddig (1638 előtt) az újmajor jószágában a szántókat felszántani, vetni, aratni, kaszálni, behordani és az evvel kapcsolatos munkákat végezni. Megegyeznek most Csákyval, hogy ez alól felmenti, illetőleg megváltják ezt a robotmunkát avval, hogy ennek fejében összes terményeikből kilencedet adnak.

De ezentúl is kötelesek teljesíteni mindennemű munkát, amely a *várhoz* tartozik, amikor a szükség követeli s erre felszólítják.

A zsellérek ezekből a községekből kézimunkát teljesítenek az újmajorban, de ilyenkor ételt és italt kapnak és elengedik nekik a kilencedet.

E községek kötelesek voltak még a fűrészhöz fát fuvarozni deszkákra, ezt évi 15 frton megváltják.

Még egy 1647-iki jegyzék világosít fel a jövedelmekről és kiadásokról:¹⁾

Jövedelmek: Bor és sör italmérés után Gölnic, Remete, Svedlér, a 11 község és Káposztafalva összesen 5850 frt.

Kiadások:

A család (pro aulica familia) . .	3158 frt
Bor (pro vino emptio)	2000 „
20 darabont à frt hópénz
20 német katona
Fűszer (pro aromatibus)	300 „
A német katonák ruházata (pro vestitu Germanorum	342 „

Az 1676-iki kamarai becslés a konfiskált rész jövedelméről (l. o.) szintén jellemzi a gazdasági állapotot.

19. Belső felszerelés. Ágyúk, hadi szerek, bútorok.

Megemlékeztünk már arról, hogy amikor Thurzó János átveszi a várat, Lőcsétől vesz kölesön 3 kisebb ágyút és 1556-ban 8 ágyút, 8 mázsa puskaport és golyókat.

¹⁾ CsLt. Ks. 3. 13.

Amikor Csáky István átvette a várat, szintén összeírták az ingóságokat.¹⁾ Az állapot a Thurzók kihalását élénken tükrözteti vissza, meglehetősen üres minden helyiség és a hadi felszerelés is hiányos.

Kiírjuk az *1638-iki leltárból* a megemlített részeket, mert a vár helyszínrajzára jellemzőek s felsoroljuk a maguk helyén a bennök levő hadiszereket, a többi bútort csak összegezve.

1. *Czaigház.*²⁾ (Hr. 51—59. földszinten lehetett valahol.) Szakállós apró 23, öreg (nagy) 32, hosszú öreg 7. Muskateli (puska) 33. Dárda 10. Kopja vasak 283. Dárdák 58. Zászló 2. Dob. Vas balta 10. Golyók. Puskaporos zsák 2. Fegyverderék 1.

2. *Zápoli.*³⁾ (Az előbbi mellett.) 1 ágyú, csákányok, kapák, fűrők, kő és vasgolyók, csiga, kötelek, vas hegedű, lámpások, lándsa és kopja részek, vaspántok, horgok, láncok, 26 puskaportartó falalack, tüzes szerszámokhoz való serpenyő és kanál.

3. *Felső tárháznál János király palotáján* (Hr. 60 emelet.) 205 kopjafa, 1 vasló emberestül, 6 páncél, 35 bokor (pár) fegyverderék, 59 sisak, 14 keztyű, 37 térdvas, 3 hordó vasszerszám, 6 aranyozott faoroszlán, 20 nyereg, 15 ló homlokára vas, 7 fapaizs, 4 toll, 8 szarvasszarv, pénzveréshez való eszközök, 5 eszköz löporkészítéshez. Thurzó Szaniszló 1, Homonnay Bálint 1, Th. Kristóf 2 vászonra írott képe.⁴⁾

4. *Palota mellett való bástyán* (Hr. 64.) 3 kicsiny tarack, 2 dob.

4. a) *A vár közepén való toronyban* (Hr. 74.) egy sugár tarack.

5. *A felsőkapu között* (Hr. 49.) 55 bőrvéder, 11 rabokra való vas.

¹⁾ Inventarium. Felvette Törössy János pozsonyi kamarai tanácsosnak, mint a király által a vár átadására kiküldött biztosnak, kérelmére a bíteleshely két kanonokja 1638 július 5-én, kiadja 10-én. Közölve Közl. Szvm. Múltj. 1912. 158. 1. A Hradsky-féle térképpel (Hr.) egyeztem összehasonlítani, amennyire valószínű és lehetséges volt.

²⁾ Zeughaus, hadiszerek tárháza.

³⁾ Gapoli hibás. Zápoli vagy Sapoli t. i. a Zápolya vagy Szapolyai-féle ház vagy tár. E korban elhomályosul a név eredeti jelentése.

⁴⁾ Ez a terem emlékeztet az ú. n. lovagtermekre.

5. a) *Csiga*-vasfogója (Hr. 50-nél vagy a 39. sz. andvarnak 44 felé eső sarkában?) és 1 lámpás.

5. b) *A kapún* (Hr. 49.) 5 lakat.

5. c) *A középső kapún* (Hr. 47.) 4 lakat.

5. d) *A nagy bástya* (Hr. 46. vagy 43.) alatt 2 lövő mozsár.

5. e) *A felső kapu* előtt való *hidon* (Hr. 49.) egy sugár tarack.

6. *Porház*. (Hr. 40 vagy 33.) Tüzes szerszám 9 koszorúval, 10 öreg tüzes labda, 21 nyeles, 18 dárdánvaló, 45 csupokban való tüzes szerszám.

7. *A kápolnában*. (Hr. 69.) Oltár, keresztek; kelyhek, gyertyatartók, ruhák, könyvek, képek, egyéb szerelvények (nem részletezem, l. o.).

A 8—33. helyiségekben csak bútorok voltak. (L. a leírás fejezetét).

34. A felső várban két *csatornakút*, az egyiken 2 veder, a másikon 1.

35. Az *alsó várban* a *középső bástyán*. (Hr. 33?) 1 csonka ágyú,¹⁾ 1 seregbontó.

Itt volt 36. 7 gabonatarató *szuszék*; 37. *kovácsműhely* 2 ülő vassal, 15 öreg, 5 apró kalapács; 5 fogó, 3 szegfűrészt.

38. Az *alsó kapu* (Hr. 37) között nagy seregbontó két kereken, mindeniken 5—5 cső, 4 lakat.

39. *Két sorompón* (nem sarnikon) 3 lakat, a *kis kapun* negyedek. (Hr. 37.)²⁾

40. Alsó várbéli porkolábház. (Hr. 40?) (40. b. Kamara.)

41. Az alsó várban kút vasas vedrével.

42. A kúton túl való *bástya* ajtaján 1 lakat.³⁾

43. A Vidékvár kapuin (Hr. 1 és 12) mind felsőn s alsón 4 lakat.⁴⁾

¹⁾ A többit elvitték.

²⁾ Nem volt meg a Hr. 28. kapu, a Hr. 12. kapu Vidékvárához tartozik. A Hr. 37. kapunak külső és belső sorompója lehetett, de békés időben a kis kapun jártak át.

³⁾ Ez a bástya a Hr. 28.-nál lehetett, helyébe az első Csáky-kaput építették.

⁴⁾ Hr. 1 és 12. A Hr. 7 csak akkor építették illetőleg törték át, amikor a Hr. 1. sz. nagy sorompót eltorlaszolták; v. ö. 1714. leírással később.

A leltár szerint a várban a lakószobákban volt 39 ajtó (1 vas, a legtöbbje pléhes), 43 ablak (6 kristályos üveges, 2 paraszt üveges, 17 üveges, 18 rostélyos), 1 rostélyos rekesz, 23 kályha vagy kemence (1 iratos kemence, 1 csak kémény), 28 asztal, 15 szék, 14 nyoszolya, 2 superlatos ágy, 9 fogas, 21 almárium, 3 láda, 1 pohárszék, 2 gyertyatartó, 4 kép, képrámák egy falon, egy musikásoknak való choris, még 2 kicsiny kerekded paizs, 3 sisak, 2 golyó, vaskarikák, lánc, kötélcsomó, 2 vízhevítő, 1 teknő, cseber, dézsa, vascsikab, pecsenyesütő vas, bárd, kézi malom, borvonó, szenkfas (?), vas és rézfontok 182 fontra.

Löffelholtz tábornok idejéből, 1711-ből fenmaradt a vár és környékének térképe és rövid leírása.¹⁾

E szerint a Hr. 40. helyiség fegyvertár volt, a Hr. 33. előtt volt felállítva az udvaron az ágyútelep. Hr. 14—19. az alsó várórség kaszárnyája (omladozó félben). Hr. 38.-nál felvonó híd volt (sorompó).

A felső várban a kápolna és a kerek torony ép volt; a nagy palota (Hr.) 96 alsó helyiségei tárházak voltak, felső helyiségeiben lövészek voltak elhelyezve.

A Hr. 93. (rongált lőerejű malom) szomszédságában egy üteg négy ágyúból és egy mozsár volt, távolabb a Hr. 84., 85. és 86. előtt „két üteg fedél alatt“ (t. i. az alsó helyiségekben lehettek elhelyezve), Hr. 50. és 51. előtt hat kis ágyúból álló üteg, a kápolna és a torony között voltak felállítva a többi ágyúk.

VI. FEJEZET.

20. A vár leírása.

Összevetve a romok jelenlegi állapotát a források adataival kísérletet teszünk a vár leírására. Nem olyan egyszerű dolog, mert van ugyan néhány kétségbenvonhatatlan támpontunk, de viszont igen sok résznek a rendeltetését

¹⁾ Hradzky 106. l.

egyáltalán nem, vagy pedig csak feltevésszerűen tudjuk megállapítani.¹⁾

Igen becses adatokat szolgáltat a jelenlegi rom pontos helyszínrajzi felvétele, amelyet 1871-ben Hradszky Béla mérnök végzett, aki így megbízható térképet bocsátott rendelkezésünkre, továbbá Hradszky Józsefnek ezen felmérés alapján készített leírása. (Kárpát Egyl. Évk. 1883.) Stephanie kapitány 1906-ban ásátásokat végzett a felsővárban és elkészítette annak gipszmintáját (egészen és színesen gr. Csáky Vidor tulajdonában, azonkívül több domborúmű példányban).

A vár három főrészből áll, ezek: I. Vidékvára (Hr. 1—12). II. Alsó vagy középvár (Hr. 12—50 és 51 faláig). III. Felsővár (tovább). A II. és III. között látszólag egy külön várrész volna, de ezt forrásaink vagy a felső vagy a középvárhoz tartozónak tekintették és Kapuköznek hívták. (A Hr. 37., 47. és 49. kapuk.)

I. Vidékvára.²⁾

Valószínűleg csak a Thurzók idejében (I. Elek) épült és nagy gazdasági udvarnak tervezték, de be nem építették. Fala csak hozzá van illesztve a Középvár falához és nem nagyon erős. Csak Csáky István (tehát 1638 után) építtetett oda istállókat, szűzekokat és szekérszíneket, amelyeknek maradványai Hr. 6—11.

Csak két bástyája van, ezek (Hr. 4. és 6.) voltak hivatva megvédeni eredeti bejáráját, a *Nagysorompót* (1).

A Nagysorompó bástyaszerűen volt kiépítve, emelettel ellátva, ahol a porkoláb vagy az őr tartózkodott. Háborús időben eltorlaszolták, sőt beépítették az ilyen kapukat. 1711-ben be volt építve, úgy hogy rajta nem lehetett közlekedni.

Erre való tekintettel, de még a békés időben a könnyebb gyalog közlekedés szempontjából Váralja felé a falban egy kis *kapunyílás* (7) volt, amelyről, minthogy kívülről igen magasán van a föld színétől, létrán szálltak fel s alá. Valószínűleg vasajtaja volt s béke idején is bezárva tartották.

¹⁾ Úgy a végrendelet, mint a leltár nem sorjában sorolja fel a helyiségeket, hanem külön a hadi célokra és külön a lakásra szolgálókat.

²⁾ »Vidék«-vára valószínűleg Windeck Erasmus nevééről, aki I. Thurzó Elek idejében a vár provisorja és talán egyuttal ennek a résznek az építője is volt,

A várnak nem Váralja felé volt a fő közlekedési útja a Csáky-körben, hanem igen érthetően az újmajor felé, a hová rendes út vezetett a Középvárból a 28. főkapun át.

A vidékvár gazdasági épületeihez a 28. és 12. kapun át közlekedtek.

Az udvar DK részét temetőül is használhatták, mert ott emberi csontmaradványokat találtak.

II. Középvár, (Alsóvár.)

Belépve a 12. kapun jobbról és balról 14—22. az alsóvár darabontjainak a lakásai voltak, vagy a német katonák kaszárnyái. Baloldalt messzebb 24—26. zabtartók. A közepén levő épület (27) valószínűleg a Cs. I. végrendeletében említett több szobából álló ház, amit László fiának hagy. Alighanem itten lakott a porkoláb (lakás, nem őrszoba) vagy pedig az említett német őrség tisztje (1703-ban az a felsővárban volt.)

Az újmajor (Szepesújvár) felé nyíló kapu, út, árok és az árok szélén kerítés, (belül korlátfák lehettek; a külső kerítés oszlopai megvannak még) későbbi eredetű. Itt nyilvánvaló, hogy áttörték a falat, mert egészen másnemű anyagot használtak az építkezésnél s téglát is. E 28. kapu és út építője valószínűleg a várszerző Csáky István, aki az újmajort és a vidékvári gazdasági épületeket építtette.

Lehet, hogy a kapu helyén a sarokban volt ezen építkezés előtt az 1638-iki leltárban említett egyik nagy bástya.

A 33. épület ágyútelep volt.

A tágas udvar (23.) valamelyik részében kút is volt, helyét nem lehet megállapítani.

Kétségtelenül malom volt a 41., rejtékkamara a sziklában 42.

Valahol kovácsműhely is volt.

A Hr. 37., 47. és 49. sz. kapukon¹⁾ és lépcsőn, az ú. n. *kapuközön* át vezetett az út az 50. sz. térre, ahonnan a tulajdonképeni felsővárba jutottak.

A Hr. 39. sz. térről felfelé használhatták a *csigát* épen a kapuközi út és lépcső mellőzésére.

¹⁾ Nevük: 49. felsőkapu (végr. és leltár), 47. közép és 37. alsó (leltár).

III. Felsővár.

Bemenet balkéz felől lehetett a felső porkoláb lakása 52. és 51.

Az udvar közepén látjuk a XIII. századbeli kerekatornyot, melynek alsó része börtönül szolgált, felső emeletein pedig lövőszerek voltak elhelyezve. A baloldali emeleti lakosztályból ajtón át be lehetett jutni a kerekatornyuba, mert ez menhelynek volt szánva végső szükség esetén. Várunk történetében azonban erre nem került rá a sor. A tömlőcöt már rendszeren használták, a vármegye gonosztevői ide kerültek.¹⁾

A torony 19.25 m. magas, kerülete 40 m.

A csúcsives sz. Erzsébet kápolna (69.) romjait könnyen lehet felismerni, mellette (10.) sekrestyéje.²⁾ Alatta temetkeztek.

A kerekatorny és a templom között kettős víztartó volt. A kerek középső (71.) a régebbi (valószínűleg XIV. századbeli), a külső fél négyszögű későbbi toldás. Az 1638-iki leltár világosan két csatornakutat említ, amely műkifejezés és maga a szerkezete is felvilágosít bennünket mibenlétéről. A középső kerek csatornakút (cisterna) átmérője Könyöki³⁾ szerint 10 m., belső kerülete 27 m. Hradszky szerint;⁴⁾ a közepén egy oszlop van, ettől a falig a szélesség 2.17 m. Megmérhető mélysége 2.5 m. (ez esetleg több is, a cisternák 5 m. mélyek is voltak). Itten nem volt sem forrás, sem vízvezeték, hanem mint általában az ilyen szerkezetű csatornakutaknál, a tetőkről bevezették csatornákon az esővizet, amely bent kavicsrétegen átszűrődött s megtisztult. Ennek a cisternának a fenekét még nem kutatták át. (Szerintem alighanem legalúl vezették be a vizet, amely aztán felszivárgott a kavicsrétegen át. 1703-ban besüppedt, de megmaradt a tradíció, hogy mélyeb-

¹⁾ 1543-ban több szepesi papot is odacsuktak a velők ellenséges lábon álló garázdálkodó várbeli katonák, a bokáig érő sárban és a nagy bűzben kellett maradniok, míg váltságdíjat nem fizettek. — A rendes rabok váltságdíjairól szólnak a porkolábok utasításai. — Cs. Ferenc 1652-ben alig, Forgách Simon pedig 1606-ban biztosan nem itt volt elcsukva, mert ez utóbbi innen le nem ereszkedhetett kötélén.

²⁾ Felszerelése az 1638. leltárban. Oltárképe stb. Szepesújvárt, I. Divald, Szvm. Műv. Eml.

³⁾ Középkori Várak, 1905. Víztartó.

⁴⁾ A két méret megfelel, mert mind a kettő csak megközelítő.

ben is vannak csövek, t. i. a bevezető csövek.) Be volt fedve, mert fent már tiszta volt a víz és a hideg ellen is.

A külső félnégyszög alakú csatornakút valószínűleg fedetlen volt és a mosóvizet szolgáltatta.

(A középső várbeli kút valószínűleg forráskút volt. Ivóvizet felszállíthattak béke idején. Az 1638. leltár a kapuköz felső részén 55 bőrvédret említ.)

Áttérve a felsővár épületeire, azokat három csoportba osztjuk: bejövet A) szemközt a kápolnán túl, a majdnem téglalapalakú öreg palota (94. és 96.) és a váruddvar két oldalán elhúzódó két: B) bal, C) jobb épületcsoport.

A 94. 96. sz. csoport volt valószínűleg a Szapolyaiak korában is előkelőbb lakóház, amelyet Hr. indokolatlanul lovagteremnek jelez. Falain falfestmények nyomai. Legalsó helyiségei valószínűleg pincék voltak. Szerintem ez volt a Mindszenti Krisztinának hagyományozott rész; a leltár ezt nyári palotának mondja. 1711-iki leírás szerint emeleti helyiségeiben már ágyuk voltak elhelyezve.

Feljövet balra a B) csoport 51—66 épületei közül biztosan megállapítható az emeleti 60-ról az, hogy János király palotája s valószínű szülőhelye.

Az épületcsoportban földszinti és emeleti helyiségek voltak és 58—66 előtt egy hosszú folyosó: 68.

A földszinti helyiségek a vár bejárata felé ágyukkal és lövészerekkel ellátott tárházak (az egyiknek neve Zapoli) vagy egyéb raktárak, beljebb észak felé haladva pedig konyha és ennek mellékhelyiségei voltak. (65., 66. fsz.)

A B) csoport emeleti helyiségei lakószobák voltak; ezeket kapta Cs. Ferenc. (54—61.)

63-nál feljáró lépcső volt a 64. sz. bástyához.

A 65. és 66. valószínűleg Mindszenti Krisztina vendégszobái.

A bejáratától jobbra eső C) épületcsoportnak a bejárat-hoz közelebb eső részét (79—87) lakta a várszerző Csáky István és hasonnevű fiára hagyta, az északra eső rész (88—92.) valószínűleg a Thurzók korában épült (itt voltak talán az 1638. leltárban említett Bóhegyi házai), hogy Csáky nemcsak lakta, hanem építette (79—87).

Itt is a földszinti helyiségek táruk, pincék és kamarák, az emeletiek lakószobák voltak.

Össze lehet hasonlítani ezzel Csáky István végrendeletének idevágó részeit (l. o.), valamint az 1638-iki leltár adatait. Ez utóbbi a felsővárban a következő részeket említi fel:

1. Czaigház (Hr. 51—59. földszintjén valahol). 2. Zapoli (mellette). 3. Felső tárház János király palotáján (Hr. 60. emelet). 4. Palota mellett való bástya (Hr. 64.). 4. a) A vár közepén levő torony (Hr. 74.). 5. Felsőkapú (Hr. 49.). 6. Por Ház (Lőpor?) 7. Kápolna (Hr. 69.). 8. Porkolábház (Hr. 51., 52?). 9. Aranyos boltocska. 10. Urak lakóháza. 11. Ebédlőház. 12. Ebédlőház előtt való pitvar (Hr. 68.). 13. Az ebédlőházból nyíló tárház. 14. A második tárház. 15. Deszkával bélelt ház. 16. Thurzó Kristófné lakozó háza. 17. A nyári palota. 18. A kerekded bástya. 19. A kerekded bástya mellett való ház. 20. A pátterek lakozó háza. 21. A pátterek háza alatt való ház. 22. A szabók háza. 23. Bűhegy uram csináltatott háza. 24. Bőhegy uram lakó háza alatt való ház. 25. B. u. l. h. alatt való boltok. 26. A sütőház. 27. A szakácsok háza. 28. A konyha. 29. a) Mosóház, b) vendégház, c) sáfárház melletti vendégház, d) kamara, e) sáfárpince, f) sáfárház, g) második sáfárház. 30. Udvarbiró háza. 31. Ifjak háza. 32. Secretariusok háza. 33. Pattantyús háza.

A *várhegy*, melyen a vár áll, 634 m. (tengerszín felett) magas, diluvialis mésztuffa. Váralja felett 200 m.-nyire emelkedik (félóra alatt elérhető). A sziklás domb DNy. része lankásan ereszkedik, a Ny., É. és K. oldalon meredek, helyenként 20—40 m. magas, majdnem egyenes szirtfalak megközelíthetlenné teszik.

A várfal mindenütt sziklás alapon nyugszik, sok helyütt a fal csak a felszín felett kezdődik. A felsővár külső épületfalai egyuttal várfalak is.

A falaknak körülbelül egy harmadrésze mészkőből, két harmadrésze homokkőből áll, homokkőből voltak a kapuk, ajtók és ablakok keretei is. Téglát csak a tatározásnál alkalmaztak és a belsővár 28. sz. áttört kapujánál. A falak külső burkolata rendszeresebben van kötve, belül azonban csak úgy hányták a kötörmeléket s rá meszet öntöttek.

□ ■ Vidékvára körfalán helyenként megvannak még a lövőrések és így a mellvédő fal. E körfal vastagsága 2·7 m. A megmért magasság: (Hr. 5 mellett) kívül 7·77 m., belül 5·88 m.; (3-nál) a mellvédő fallal kívül 10·24 m., belül 8·72.

Az 1. sz. Nagysorompó küszöbéhez viszonyítva az emelkedés felfelé a 12. sz. kapunál 48 m., a 37. sz. kapunál 60·39 m., a felsővár bejáratánál (52—53) 83·87 m.; a 19·25 m. magas kerek torony teteje pedig 103·51 m.

(A többi méretekre nézve l. Hradzky i. m.)

Képek jegyzéke.

1. Szepesvára romjai dél felől.
2. Szepesvára romjai kelet felől.
3. Szepesvára romjai Váralja felől.
4. Szepesvára romjai északkelet felől.
5. Szepesvára romjai. Felső kapu.
6. Szepesvára romjai. Kerek torony, árka-dos folyosó, kápolna.
7. Szepesvára helyreállított látképe a XVIII. század közepén (Stephanie modelljéről).
8. Szepesvára felső udvarának helyreállított látképe (Stephanie modelljéről).

Melléklet: Szepesvára alaprajza.

SZEPESVÁRA ALAPRAJZA.

— HRADSZKY BÉLA FELVÉTELE NYOMÁN. —

I. VIDÉKVÁRA.

1. NAGYSOROMPÓ (Bástya és kapu)
- 4 és 6. Bástyák.
7. Kiskapunyilás (letrával)
- 9-11. Gazdasági épületek.
- 2, 3, 5, 8. és 13. Várfal.
12. Kapu.

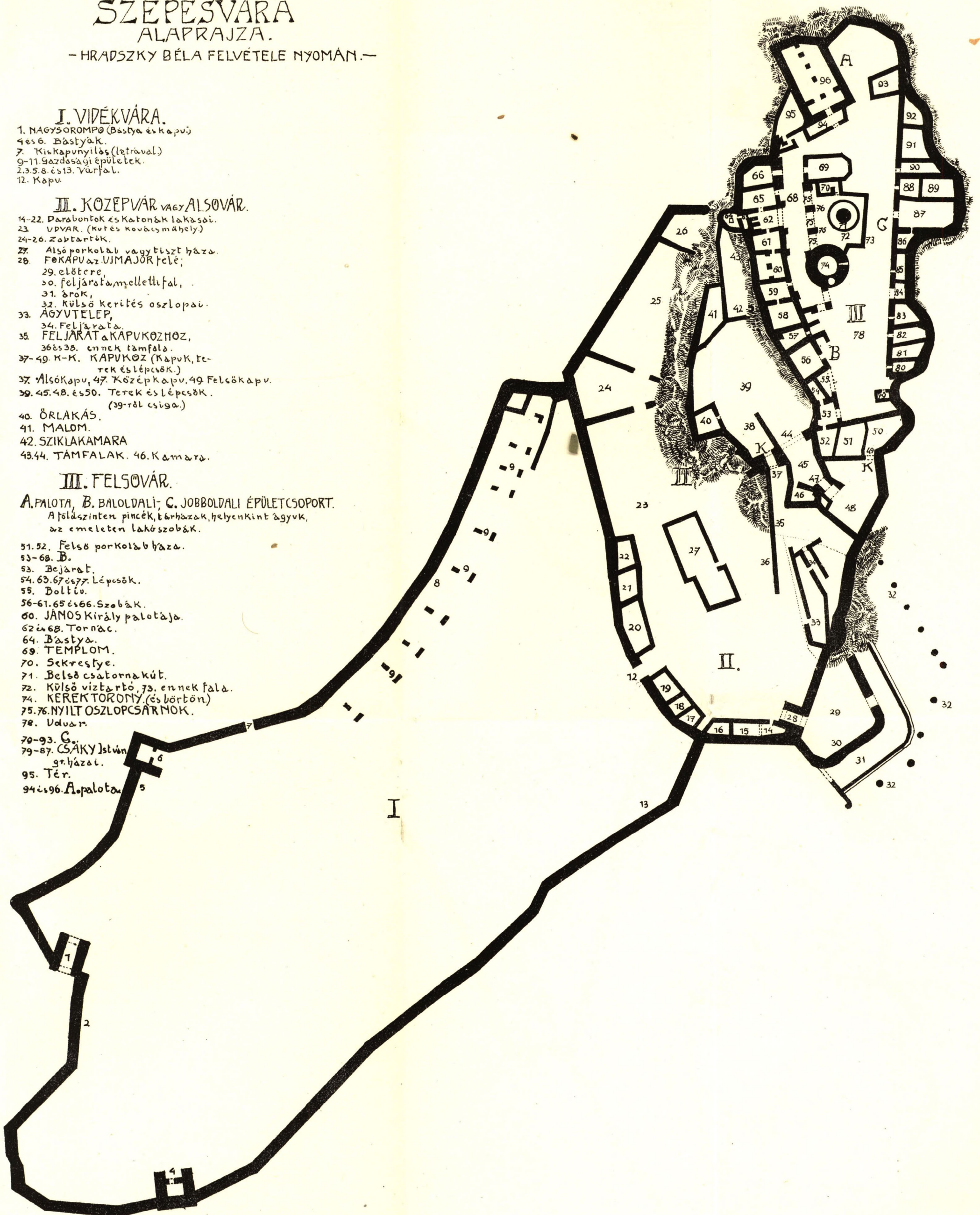
II. KOZÉPVÁR VAGY ALSÓVÁR.

- 14-22. Darabontok és katonák lakásai.
23. UDVAR. (kut és kovácsműhely)
- 24-26. Zoltartók.
27. Alsó perkolab vagy tiszt háza.
28. FŐKAPU az UJMAJÓR felé;
29. előtere,
30. feljárata, melletti fal,
31. árok,
32. külső kerítés oszlopai.
33. ÁGYUTELEP,
34. Feljárata.
35. FELJÁRATA KAPUKÖZHOZ,
- 36 és 38. ennek támfala.
- 37-49. K-K. KAPUKÖZ (Kapuk, ter-
tek és lépcsők.)
37. Alsókapu, 47. Középkapu, 49. Felsőkapu.
- 39, 45, 48. és 50. Terek és lépcsők.
(39-ről csiga.)
40. ÖRLAKÁS.
41. MALOM.
42. SZIKLAKAMARA
- 43, 44. TÁMFALAK. 46. Kamara.

III. FELSOVÁR.

A. PALOTA, B. BALOLDALI; C. JOBBOLDALI ÉPÜLETCSOPORT.
A földszinten pincék, tárházak, helyenkint ágyuk,
az emeleten lakószobák.

- 51, 52. Felső perkolab háza.
- 53-68. B.
53. Bejárat.
- 54, 65, 67 és 77. Lépcsők.
55. Boltív.
- 56-61, 65 és 66. Szobák.
60. JÁNOS Király palotája.
- 62 és 68. Tornác.
64. Bástya.
69. TEMPLOM.
70. Sekrestye.
71. Belső csatornaút.
72. Külső víztartó, 73. ennek fala.
74. KERÉKTORONY (és börtön)
- 75, 76. NYILT OSZLOPCSARNOK.
78. Udvar.
- 79-93. C.
- 79-87. CSÁKY István
gr. házai.
95. Tér.
- 94 és 96. A. palota.

Függelék.

A szepesmegyei történelmi társulat
számadásai 1908—1912.

Kimutatás

az 1908-dik évi bevételekről és kiadásokról.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	Pénztári maradvány 1907. évről	6193	52	1.	Nyomtatás	2300	08
2.	Tagdíjhátrálék 1906 évre 1 tagtól	4	—	2.	Tiszteletdíjak	742	50
3.	Tagdíjhátrálék 1907 évre 125 tagtól	500	—	3.	Fénnyomat	72	22
4.	Tagdíj 1908 évre 238 tagtól	952	—	4.	Könyvkötés	81	—
5.	Tagdíj 1909 évre 11 tagtól	44	—	5.	Évkönyvek	99	—
6.	Tagdíj 1910 évre 2 tagtól	8	—	6.	Portó és egyéb kezelési költség	264	24
7.	39 bekötési tábláért a 2-60 kor.	101	40	7.	Pénzkészlet 1908 évi december 31-én	6545	50
8.	Évkönyvekért	22	—				
9.	Társulati oklevélért	8	—				
10.	Stephaneum 1907 évi elszámolása	429	20				
11.	Akadémia segélye: Weber Supplementum III. részéhez	600	—				
12.	Párty püspök adománya	1000	—				
13.	Visszatérített portódíjak	7	17				
14.	Kamat	235	25				
		10104	54			10104	54

Lőcse, 1908 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltatott, a fedezeti okmányokkal összehasonlított, egyező és helyesnek találtatott.

Lőcse, 1909 évi november 20-án.

Páter Kálmán.

Széchezy István.

A Sváby Frigyes-féle jutalomdíj

elszámolása 1908. évre.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10	1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10
2.	Annak 1908 évi kamata	40	—	2.	A lőcsei kir. kath. fő- gimnáziumnak az 1908 évre kiadott jutalom- díj	20	—
3.	Késpénzmaradék 1907 évről	53	28	3.	A lőcsei m. kir. áll. fő- reáliskolának az 1908 évre kiadott jutalom- díj	20	—
4.	Annak 1908 évi kamata: 1:06 1:08 =	2	14	4.	Marad késpénzben de- cember 31-én	55	42
		1039	52			1039	52

Lőcse, 1908 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltatott, a fedezeti okmányokkal összehasonlítottatott, egyező és helyes-
nek találtatott.

Lőcse, 1909 évi november 20-án.

Páter Kálmán.

Szécheý István.

Kimutatás

az 1909-dik évi bevételekről és kiadásokról.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	Pénztári maradék 1908 évről	6545	50	1.	Nyomtatás	690	75
2.	Tagdíjhátrálék 1907 évre 5 1/2 tagtól	22	—	2.	Tiszteletdíjak	400	—
3.	Tagdíjhátrálék 1908 évre 157 1/2 tagtól	630	—	3.	Szerkesztői és írói díjak	344	98
4.	Tagdíj 1909 évre 237 tagtól	948	—	4.	Díszoklevelek	130	—
5.	Tagdíj 1910 évre 6 tagtól	24	—	5.	Segélyek	224	40
6.	Tagdíj 1911 évre 1 tagtól	4	—	6.	Portó és egyéb kezelési költség	152	95
7.	2 bekötési tábláért a 2 ⁶⁰ kor.	5	20	7.	Pénzmaradvány 1909 évi december 31-én	7362	56
8.	Évkönyvekért	14	—				
9.	Műemlékekért	48	—				
10.	Stephaneum 1908 évi elszámolása	122	70				
11.	Adományok a Lőcsei Krónika kiadására	625	—				
12.	Adomány az 1907 és 1908 évre	20	—				
13.	Visszatérített portódíjak	14	07				
14.	Kamat	283	17				
		9305	64			9305	64

Lőcse, 1909 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső

pénztáros.

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal egyezőnek és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1911 évi április hó 5-én.

Páter Kálmán,

Szécheý István,

A Sváby Frigyes-féle jutalomdíj

elszámolása 1909. évre.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10	1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10
2.	Annak 1909 évi kamata	40	—	2.	A lőcsei kir. kath. fő- gimnáziumnak az 1909 évre kiadott jutalom- díj	20	—
3.	Készpénzmaradék 1908 évről	55	42	3.	A lőcsei m. kir. áll. fő- reáliskola számára az 1909 évre kiadott ju- talomdíj	20	—
4.	Annak 1909 évi kamata: 1'39 1'08 =	2	47	4.	Marad készpénzben de- cember 31-én	57	89
		1041	99	5.		1041	99

Lőcse, 1909 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal egyezőnek és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1911 évi április hó 5-én.

Páter Kálmán.

Szécheý István.

Kimutatás

az 1910-dik évi bevételekről és kiadásokról.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	Pénztári maradék 1909 évről	7362	56	1.	Nyomtatás	1910	28
2.	Tagdíjhátrálék 1908 évre 10 tagtól	40	—	2.	Tiszteletdíjak	400	—
3.	Tagdíjhátrálék 1909 évre 205 tagtól	820	—	3.	Szerkesztői és írói díjak	882	40
4.	Tagdíj 1910 évre 341 tagtól	1364	—	4.	Segélyek	200	—
5.	Tagdíj 1911 évre 16 tagtól	64	—	5.	Portó és egyéb kezelési költség	356	86
6.	Tagdíj 1912 évre 4 tagtól	16	—	6.	Pénzmaradvány 1910 december 31-én	7299	94
7.	Bekötési tábláért	2	60				
8.	Évkönyvekért	23	15				
9.	Műemlékekért	40	60				
10.	Stephaneum 1909 évi elszámolása	19	60				
11.	Adományok a Lőcsei Krónika kiadására	970	—				
12.	Visszatérített portódíjak	9	60				
13.	Kamat	317	37				
		11049	48			11049	48

Lőcse, 1910 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltuk, a tedezeti okmányokkal egyezőnek és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1911 évi április hó 5-én.

Páter Kálmán.

Szécheý István,

A Sváby Frigyes-féle jutalomdíj

elszámolása 1910. évre.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10	1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10
2.	Annak 1910 évi kamata	40	—	2.	A lőcsei kir. kath. fő- gimnáziumnak az 1910 évre kiadott jutalom- díj	20	—
3.	Készpénzmaradék 1909 évről	57	89	3.	A lőcsei m. kir. áll. fő- reáliskola számára az 1910 évre kiadott ju- talomdíj	20	—
4.	Annak 1910 évi kamata: 1:32 1:53 =	2	85	4.	Marad készpénzben de- cember 31-én	60	74
		1044	84			1044	84

Lőcse, 1910 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal egyezőnek és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1911 évi április hó 5-én.

Páter Kálmán.

Szécheý István.

Kimutatás

az 1911-dik évi bevételekről és kiadásokról.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	Pénztári maradék 1910 évről	7299	94	1.	Nyomtatás	1820	60
2.	Tagdíjhátrálék 1909 évre 8 tagtól	32	—	2.	Tiszteletdíjak (tisztvise- lők)	400	—
3.	Tagdíjhátrálék 1910 évre 218 tagtól	872	—	3.	Szerkesztői és írói díjak	813	60
4.	Tagdíj 1911 évre 283 tagtól	1132	—	4.	Segélyek	200	—
5.	Tagdíj 1912 évre 20 tag- tól	80	—	5.	Visszaváltott kiadvá- nyok	34	—
6.	Bekötési tábláért	2	60	6.	Raktár	30	—
7.	Tagsági okmányért	4	—	7.	Szepesi Múzeum	1396	64
8.	Évkönyvekért	64	—	8.	Portó és egyéb kezelési költség	267	22
9.	Műemlékekért	54	—	9.	Pénztármaradvány 1911 december 31-én	8111	10
10.	Adományok a Lőcsei Krónika kiadására	1760	—				
11.	Múzeumra állami segély	1400	—				
12.	Muzeumi perzsely gyűj- tése	15	44				
13.	Visszatérített porlódíjak	10	51				
14.	Kamat	346	67				
		13073	16			13073	16

Lőcse, 1911 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső

pénztáros.

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal összehasonlítottuk és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1912 évi április hó 20-án.

Páter Kálmán.

Széchéy István.

A Sváby Frigyes-féle jutalomdíj

elszámolása 1911. évre.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10	1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10
2.	Annak 1911 évi kamata	40	—	2.	A lőcsei kir. kath. fő- gimnáziumnak az 1911 évre kiadott jutalom- díj	20	—
3.	Készpénzmaradék 1910 évről	60	74	3.	A lőcsei m. kir. áll. fő- reáliskolának az 1911 évre kiadott jutalom- díj	20	—
4.	Annak 1911 évi kamata: 1:40 1:28 =	2	68	4.	Marad készpénzben de- cember 31-én	63	42
		1047	52			1047	52

Lőcse, 1911 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal összehasonlítottuk és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1912 évi április hó 20-án.

Páter Kálmán.

Szécheý István.

Kimutatás

az 1912-dik évi bevételekről és kiadásokról.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	Pénztári maradék 1911 évről	8111	10	1.	Nyomtatás	1604	26
2.	Tagdíjhátrálék 1909 évre 1 tagtól	4	—	2.	Tisztviselők tiszteletdíja	600	—
3.	Tagdíjhátrálék 1910 évre 25 1/2 tagtól	102	—	3.	Szerkesztői és írói díjak	800	60
4.	Tagdíjhátrálék 1911 évre 267 tagtól	1068	—	4.	Segély	200	—
5.	Tagdíj 1912 évre 287 tagtól	1133	—	5.	Díszoklevelek	50	—
6.	Tagdíj 1913 évre 15 tagtól	60	—	6.	Raktár	30	—
7.	Evkönyvekért	54	—	7.	Szepesi Múzeum	796	70
8.	Műemlékekért	114	—	8.	Portó és egyéb kezelési költség	216	96
9.	Adományok a Lőcsei Krónika kiadására	1550	—	9.	Pénztármaradvány 1912 december 31-én	8794	58
10.	Múzeumra állami segély	500	—				
11.	Muzeumi perzsely gyűjtése	10	52				
12.	Visszatérített portódíjak	5	23				
13.	Kamat	378	25				
		13093	10			13093	10

Lőcse, 1912 évi december 31-én.

Förster Rezső
pénztáros.

(P. H.)

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal összeegyeztettük és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1913 évi május hó 21-én.

Páter Kálmán.

Szécheý István.

A Svaby Frigyes-féle jutalomdíj

elszámolása 1912. évre.

Szám	B e v é t e l	Kor.	fill.	Szám	K i a d á s	Kor.	fill.
1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10	1.	A magy. koronajáradék- nak 1816.182. sz. 1000 kor. 4% kötvé- nye vételárban	944	10
2.	Annak 1912 évi kamata	40	—	2.	A lőcsei kir. kath. fő- gimnáziumnak az 1912 évről	20	—
3.	Készpénzmaradék 1911 évről	63	42	3.	A lőcsei m. kir. áll. fő- reáliskolának az 1912 évre kiadott jutalom- díj	20	—
4.	Annak 1912 évi kamata: 1:61 1:38 =	2	99	4.	Marad készpénzben 1912 december 31-én	66	41
		1050	51			1050	51

Lőcse, 1912 évi december 31-én.

(P. H.)

Förster Rezső
pénztáros.

Megvizsgáltuk, a fedezeti okmányokkal összegeyzettük és helyesnek találtuk.

Lőcse, 1913 évi május hó 21-én.

Páter Kálmán.

Szécheý István.

